

مجله علمی دعوت

سال چهارم، شماره نهم، خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش / ۱۴۴۵ هـ ق

آدرس: کابل، چهار راهی قمبر، ناحیه پنجم، پوهنتون دعوت - دفتر مجله علمی - تحقیقی

۰۷۰۷۲۰۰۲۳۲ - ۰۷۴۴۳۶۳۴۸۹۰

www.dawat.edu.af

journal@dawat.edu.af

<https://dawat.edu.af/dr/scientific-and-research-journal.php>

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تحقیقات علمی و نشرات

سال چهارم، شماره نهم، خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ. ش/۱۴۴۵ هـ.

فهرست مطالب

- مهم‌ترین قراین جدید و نقش آن‌ها در اثبات جرم..... ۳
پوهاند داد محمد نذیر
- آکسیجن و اهمیت آن از دیدگاه اسلام..... ۳۷
پوهاند دکتور عبدالله نور عباد
- منافع ملی در سیاست خارجی داوود خان و تأثیر آن..... ۵۹
لعل محمد دوراندیش
- راهبردهای امریکا برای مهار قدرت‌یابی..... ۷۷
سید طاهر عرفانی
- مسئولیت نقض حقوق بشر دوستانه در منازعات..... ۱۰۵
پوهیالی عبدالحمید رسولی
- بررسی تأثیرات امنیت اقتصادی بالای رشد اقتصادی... ۱۳۵
غلام فاروق صدیقی
- پر اقتصاد د سیاسیشبات اغهزې..... ۱۶۳
شیر علی فیضی
- المادة ۹۹ من میثاق الأمم المتحدة وتفعيلها..... ۱۸۳
امین الله مساعد رازقی

محتوای مقالات، تعبیر کننده نظریات نویسندگان آن است، و الزاماً تمثیل کننده آراء و پالیسی پوهنتون دعوت نمی‌باشد.

ک ع و ت مجله علمی و تحقیقی

REG code: RCTD - PNJR- 00+12-22
ACRED code: RCTD- PNJA+00-4-23

شناس نامه

صاحب امتیاز:

پوهنتون دعوت

مدیر مسؤل:

لعل محمد دوراندیش

سر دبیر:

دکتر محمد عارف فصیحی دولت‌شاهی

اعضای هیئت تحریر:

پوهاند میر حیات الله هاشمی

پوهاند عبدالله نورعباد

دکتر شیر علی ظریفی

دکتر عنایت الله خلیل هدف

دکتر محمد یوسف نیازی

دکتر نصر من الله مجاهد

دکتر حبیب الرحمن رحیمی

استاد عبدالمنان دهزاد

استاد ابوالحسن صالحی

استاد امین الله مساعد

طرح جلد:

محمد شفیع فرملی

برگ‌آرایی:

بلال صدیقی

تیراژ:

۵۰۰ نسخه

سرريزه

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد الأنبياء والمرسلين وعلى آله وصحبه ومن اهتدى بهديه الى يوم الدين، وبعد:

الله تعالى فرمايي: ﴿اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (1) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (2) اَقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (3) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (4) عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾ [العلق: 1 - 5] ژباړه: ولوله ستا د هغه رب په نامه چې پيدا يې كړ، انسان يې له ټينگې وينې نه پيدا كړ، ولوله او ستا رب تر هر څه عزتمن دى، هغه چې په قلم (ليک لوست) يې پوهه وركړه، انسان يې په هغه څه وپوهاوو چې نه پرې پوهيده.

د علق د سورت دا پنځه آيتونه لومړنۍ وحې ده چې الله خپل محبوب پيامبر محمد - صلى الله عليه وسلم - ته راستولې، په دې كې يې ستر پيام بيان كړى، چې د انسان كمال او سوبتيا پكې نغښتې.

لومړۍ - يې د لوستلو امر پيامبر - صلى الله عليه وسلم - ته كړى، چې ده ته امر د ده ټول امت ته امر دى؛ نو د دې آيت له نزوله تر قيامته پورې ټول وگړي په لوستلو مكلف دي؛ ځكه په دې برخه كې داسې نښې نښانې نشته چې حكم په رسول الله - صلى الله عليه وسلم - پورې مختص او ځانگړى كړي او نور امتيان ورنه مراد نه وي.

دوهم - يې امر كړى چې لوستل د رب په نوم پيل كړه، دا په دې دلالت كوي چې لوستل غوره عمل دى، بايد اهتمام ورته وشي او د رب په نوم پيل شي.

درېم - يې د الله مقام او شأن او د بنده ځاى په گوته كړى، چې الله خالق دى او انسان مخلوق، هغه هم له يوې كتلې وينې نه او الله تر ټولو عزتمن دى، ځكه انسان ته يې د قلم علم وركړى، او انسان يې په هغه څه پوه كړى چې ورباندې نه پوهيده.

څلورم - يې په «رب» پسې د «خلق» او په «اکرم» (تر ټولو عزتمن) پسې د قلم د علم ذکر دې ته اشاره ده چې لکه څرنګه چې په انسان کې د خلق (پيدايښت) صفت مهم دى؛ ځکه

۲ / مجله علمی - دعوت/ سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

د ده د ایجاد او منخ ته راتلو سبب جوړ شوی، نو همداسې په انسان کې د قلم علم مهم دی؛
ځکه دا د انسان کرامت او شرافت سبب جوړېږي.

پنځم - پې د «انسان» په عنوان تنصیص (علم الانسان ما لم يعلم) دې ته اشاره ده چې د
قلم علم او نور علوم د مطلق انسان لپاره د الله له لوري پیرزوینه او انعام دی، چې په دې کې
نر او بنځه دواړه شامل دي.

دا د قرآن له لسگونو آیتونو څخه یوه برخه ده چې د علم په فضیلت دلالت کوي، په قرآن
کې پریمانه داسې نصوص شته چې انسانان علم، تدبیر، تعقل او تحقیق ته رابلې او وایي چې علم
له الله نه د خشیت لامل ګرځي او پوهان او ناپوهان هیڅکله سره برابر نه دي.

د دعوت پوهنتون هم خپل لرلید او ستره موخه د هیواد د ځوانانو پوهاوی او په علمي
برخه کې تحقیق او څیړنه ګرځولې، په ټول توان سره غواړي چې په دې برخه کې د الله
بنډګي تر سره کړي، د دعوت علمي - څیړنیزه مجله هم د همدې هڅو یوه مهمه برخه ده،
الله دې برکت پکې واچوې چې اغیزمنه شي او الله دې څیړونکو او پوهانو ته لایات
توفیق او اجر په نصیب کړي.

ټولو ته درناوی

دکتور شیر علي ظریفی

د دعوت پوهنتون رییس

مهم‌ترین قراین جدید و نقش آن‌ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی

پوهاند داد محمد نذیر

عضو کادر علمی پوهنخی شرعیات پوهنتون کابل
و همکار قلمی مجله علمی پوهنتون دعوت

d.mohammad.nazir.1@gmail.com

چکیده

بدون شک براءت ذمه حالت اصلی انسان است؛ یعنی تا زمانی که جرم انسان با دلایل قاطع ثابت نشود، برئ الذمه و بیگناه بوده و محکوم به جزاء نخواهد گردید. پس برای اثبات جرم و محکومیت مرتکب آن به جزاء نیاز به دلایل اثبات است. دلایل اثبات از نظر فقه اسلامی و قوانین وضعی متعدد و گوناگون می‌باشند. از جمله دلایل اثبات جرم، قراین به خصوص قراین جدید است. بنابراین، در این مقاله تلاش شده است تا مهم‌ترین قراین جدید و نقش آن‌ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی مورد بررسی قرار گیرد. سوال اصلی تحقیق چنین مطرح شده است: «نقش مهم‌ترین قراین جدید در اثبات جرایم به ویژه جرایم تعزیری از نظر فقه اسلامی چیست؟» فرضیه پاسخ دهنده چنین مطرح شده بود که قراین جدید در شرایط کنونی در اثبات جرایم تعزیری نقش کلیدی دارند. هدف علمی این تحقیق جواب‌گویی به سوال اصلی است. البته این مقاله با رویکرد تحلیلی-تفسیری و با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و مراجعه به کتب تفسیر، حدیث، فقه اسلامی، قانون، مقالات علمی-تحقیقی و آرای فقهاء و حقوقدانان معاصر انجام شده است. یافته‌های این تحقیق بیانگر این مطلب است که قراین جدید به شرط آن‌که افاده علم حسی و قطعی را نماید، می‌تواند به عنوان یکی از وسایل اثبات در زمینه اثبات جرایم به خصوص جرایم تعزیری نقش اساسی را ایفاء نموده و از این طریق عدالت و انصاف تأمین گردیده و جلو ظلم و ستم گرفته شود.

کلیدواژه‌ها: قراین، جرایم، اثبات جرایم، جرایم تعزیری، فقه اسلامی.

Abstract

Undoubtedly, the innocent until proven guilty is the main state, that is, until the crime of man is proved by decisive reasons, it is innocence and will not be sentenced to any punishment. Therefore, in order to prove the crime and the law of committing it, a penal order is required reasons for proof. The reasons for proof from the point of view of Islamic jurisprudence and laws are numerous conditions and conditions. One of the reasons for proving a crime is the evidence, especially the new ones clues. Therefore, in this paper, we have tried to answer the question of what is the most important new evidence in proving crimes, especially "Ta'zire crimes" in terms of Islamic jurisprudence.

The answering hypothesis to this question is that new evidences play a key role in the current situation in the context of "Ta'zire crimes". The scientific purpose of this research is to answer the main question of course this research is analytical-exegetical and has been developed using library studies, such as: references to of exegesis books, hadith books, Islamic jurisprudence books, scientific law research paper, and beyond contemporary jurists and scholars.

The findings of this research show that the new evidence can be considered as one of the means of proof in the field of proving crimes, provided that it provides sensory and definite knowledge. And especially in punishment crimes "Ta'zire crimes", it plays an essential role, and in this way, justice and fairness are ensured and oppression is prevented.

Keyword:

Evidences, Crimes, Proof of crimes, Tazire Crimes, Islamic Jurisprudence

Dawat Academic Journal

Fourth Year, Issue

9 (Winter 2024)

Received: 2022-4-21

Accepted: 2024-3-15

مقدمه

وقتی در ادوار مختلف در امور جنایی تحقیق انجام شود، برای محققین واضح می شود که مجرمان در گذشته، با وسایل خیلی ساده مرتکب جرایم می گردیدند؛ به گونه ای که مسؤولین امنیتی، آن ها را بدون تکلیف و به آسانی کشف و شناسایی می نمودند؛ اما در نتیجه پیشرفت علم و تکنالوژی، مجرمان برای ارتکاب جرایم از روش های مختلف استفاده می کنند و پولیس نیز به منظور کشف جرم و شناسایی مجرمان و اثبات جرم از وسایل مدرن و پیشرفته علمی متناسب با پیشرفت روش های ارتکاب جرم، استفاده به عمل می آورند. از جمله قراین جدید که در نزد فقهاء معروف نبوده؛ ولی با پیشرفت علم و شیوه های ارتکاب جرم به وجود آمده اند.

پیشرفت علم و دست آوردهای آن، قراین به خصوص قراین جدید را به شمشیر دو لبه تبدیل کرده است که با یک لبه برای جنایتکار زمینه فرار از جنگ عدالت را فراهم ساخته است و با لبه دیگر توانایی آن را برای حاکم داده است که مجرمان را تعقیب و شناسایی نمایند و آن ها را به طور عادلانه مورد کیفر قرار دهند. بنابراین، تحقیق پیرامون قراین به خصوص قراین جدید در شرایط کنونی مقتضای تحولات اجتماعی و امنیتی است؛ چنانکه مبارزه در برابر خواسته های عصر و دست آوردهای آن یک ضرورت می باشد. بناء در تحقیق کنونی برآنیم تا مهم ترین قراین جدید و نقش آن در اثبات جرم از دید فقه اسلامی مورد تحقیق و بررسی قرار دهیم. سوال اصلی تحقیق کنونی این گونه مطرح می شود: «مهم ترین قراین جدید کدام ها اند و چه نقشی در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی دارد؟» در پیوند به این سوال می توان گفت که موجودیت قراین یکی از راه های مناسب جرم به حساب می رود. راجع به ارزش تحقیق پیرامون قراین به خصوص قراین جدید به عنوان وسیله اثبات جرایم می توان گفت که قضاء ذریعه قراین یکی از اصول شریعت اسلامی است، خواه اقرار یا بینه وجود داشته باشد یا خیر؛ زیرا بعضی اوقات، اقرار یا بینه در هنگام موجودیت تهمت رد می شود، مانند این که اگر شاهد با مشهود له خویشاوندی داشته باشد یا شخصی در اثنای

مرض مرگ خود اعتراف نموده باشد، چنین شهادت و اعترافی در پیشگاه محکمه قابل قبول نخواهد بود. قرینه احياناً مانع شنیدن دعوی می‌گردد، مثلاً هرگاه شخص فقیر تنگدستی علیه شخص غنی توانگری ادعاء نماید که از او قرض گرفته است، در این حالت ادعای او شنیده نخواهد شد. گاهی در هنگام تعارض ادله از قبیل وضع «ید» و امثال آن به عنوان دلیل مرجح به کار گرفته می‌شود و برخی اوقات، در صورتی که دلیل اثبات دیگری وجود نداشته باشد یگانه وسیله اثبات مستقل تلقی می‌شود، نظیر این که اگر زوجه علیه زوج خود ادعاء نماید که برایش انفاق نمی‌کند؛ درحالی که در یک خانه با او ساکن باشد، در یک رأی فقهای مالکی و حنبلی ادعای او «رد» خواهد گردید. (الزحیلی، ج ۸، بی تا: ۲۸۵) ابن قیم الجوزیه می‌گوید: «کسی قراین و نشانه‌ها را در شرع به صورت کلی ترک کند و آن‌ها را من حیث دلیل اثبات نپذیرد، در واقع خیلی از احکام شرع را تعطیل و بسیاری از حقوق را ضایع نموده است.» (قیم الجوزیه، بی تا: ۸۷)

راجع به هدف علمی این تحقیق می‌توان گفت که جواب‌گویی به سوال اصلی است که قبلاً مطرح شده بود. هرگاه نویسنده به سوال مذکور جواب درخور ارایه نماید، در واقع مشکل را حل نموده به هدف خود متصل گردیده است. این تحقیق با استفاده از مطالعات کتابخانه‌یی، یعنی مراجعت به کتاب‌های تفسیر، حدیث، فقه اسلامی، قانون، مقالات علمی-تحقیقی و آرای فقهاء و حقوقدانان معاصر تدوین گردیده است.

پیشینه تحقیق

تا جایی که بنده معلومات دارم، کتب و مقالات زیادی در داخل و خارج کشور در این زمینه به رشته تحریر در آمده و به نشر رسیده است که برخی از آن‌ها را قرار ذیل به معرفی می‌گیریم:

- کتاب «التشريع الجنائي الاسلامی مقارنة بالقانون الوضعی» تألیف مرحوم الشیخ عبدالقادر عوده.

- کتاب «الفقه الاسلامی وادلته» تألیف مرحوم استاذ دکتور وهبه الزحیلی.

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۷

- کتاب «نظریة الاثبات فی الفقه الجنائی الاسلامی» تألیف استاذ دکتورا حمد فتحی بهنسی.

- کتاب «حقوق جزای اختصاصی اسلام» تألیف بنده.

- مقاله علمی - تحقیقی تحت عنوان: «الاثبات بالقرائن أو الأمارات» از الشیخ مجتبی

المحمود والشیخ محمد علی التسخیری، نشر شده در «مجله مجمع الفقه الاسلامی»

مربوط به منظمة المؤتمر الاسلامي درجدة، شماره ۱۲.

-مقاله علمی - تحقیقی زیر عنوان: «الاثبات بالقرائن والأمارات» از دکتور عکرمه سعید

صبری نشر شده در «مجله مجمع الفقه الاسلامی» مربوط به منظمة المؤتمر الاسلامي

درجدة، شماره ۱۲.

-مقاله علمی -تحقیقی تحت نام: «القرائن فی الفقه الاسلامی علی ضوء الدراسات القانونية

المعاصرة» از المستشار محمد بدری المنیاوی نشر شده در «مجله مجمع الفقه

الاسلامی» مربوط به منظمة المؤتمر الاسلامي درجدة، شماره ۱۲.

-مقاله علمی -تحقیقی زیر نام: «الاثبات بالقرائن أو الأمارات» از الشیخ محمد الحاج

الناصر نشر شده در «مجله مجمع الفقه الاسلامی» مربوط به منظمة المؤتمر الاسلامي

درجدة، شماره ۱۲.

-مقاله علمی -تحقیقی تحت نام: «دورالقرائن والأمارات فی الاثبات» از دکتور عوض

عبدالله ابوبکر نشر شده در «مجله مجمع الفقه الاسلامی» مربوط به منظمة المؤتمر

الاسلامي درجدة، شماره ۱۲.

-مقاله علمی -تحقیقی تحت عنوان: «الطرق الحکمیة فی القرائن کوسيلة اثبات شرعیة» از

دکتور حسن بن محمد سفر نشر شده در «مجله مجمع الفقه الاسلامی» مربوط به منظمة

المؤتمر الاسلامي درجدة، شماره ۱۲.

-مقاله علمی - تحقیقی تحت نام: «قراین به عنوان یکی از وسایل اثبات در فقه اسلامی

وقانون مدنی افغانستان» اثر بنده نشر شده در «مجله علمی - تحقیقی پوهنتون کابل»

مربوط به پوهنتون کابل.

-مقاله علمی-تحقیقی زیر نام: «معاینات طب عدلی مدارک اثباتیه جرم» از راضیه رؤوفی نشر شده در «مجله عدالت، ماه نامه تخصصی، حقوقی و فرهنگی» مربوط به وزارت عدلیه در کابل، سال ۲۰، شماره ۱۹۲ / دلو ۱۳۹۷.

درکتاب‌های شماره ۱، ۲، ۳ و ۴ از قراین، ارکان، انواع آن از نظر فقه اسلامی و بعضا از دیدگاه قانون وضعی بحث شده است؛ ولی راجع به قراین جدید و علمی چیزی گفته نشده است. در مقالات شماره ۵، ۶، ۷، ۸ و ۹ ترکیب بر قراین سنتی است و از قراین جدید به صورت خیلی جانبی و حاشیوی بحث صورت گرفته است. مقاله شماره ۱۰ هرچند عمده‌ترین قراین جدید را نیز مورد بحث قرار داده است؛ ولی به طور خیلی‌ها موجز و درعین زمان صرفا از منظر فقه اسلامی به بحث پرداخته است. بنده در مقاله شماره ۱۱ فقط قراین سنتی را به عنوان یکی از وسایل اثبات صرفا در مسایل مدنی مورد بحث قرار داده‌ام. مقاله شماره ۱۲ هرچند عمده‌ترین قراین جدید را به حیث وسیله اثبات در جرایم تعزیری مورد بحث قرار داده است؛ ولی از نظر فقه اسلامی نه بلکه از صرفا دیدگاه قانون به مطالعه گرفته است؛ اما در مقاله هذا کوشش شده است که از یک ناحیه به بحث پیرامون مهم‌ترین قراین جدید من حیث وسیله اثبات جرایم به صورت مفصل پرداخته شود و از ناحیه دیگر عمده‌ترین قراین جدید هم از نظر فقه اسلامی و هم از دیدگاه قانون به خصوص قانون اجراءات جزایی کشور، مورد بررسی قرار داده شده است.

تعریف مفاهیم

مفهوم قرینه، ارکان و اقسام آن

در اینجا نخست مفهوم قرینه و سپس ارکان قرینه و در اخیر اقسام آن را قرار ذیل

بیان می‌کنیم:

الف- مفهوم قرینه: قرینه یک واژه عربی بوده و در چندین معنی استعمال گردیده است. از آن جمله به معنای نفس انسان آمده است؛ زیرا نفس همواره مقارن و مصاحب با خود انسان می‌باشد. هم‌چنین به معنای خانم آمده است؛ زیرا خانم همیشه مقارن و

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۹

مصاحب با شوهرش می باشد؛ اما در ارتباط به معنای اصطلاحی قرینه از جانب نویسندگان اسلامی تعریف های متعددی نقل شده است. از جمله دکتر عبدالعال عطوة می گوید: «قرینه عبارت است از یک علامت ظاهری که به وسیله «نص» یا اجتهاد، یا فهم بریک امر خفی مقارن با آن، دلالت می کند». (احمد عطوه، بی تا: ۲۸) بدین وسیله امر مجهولی که مورد ادعاء است ثابت می شود. بنابراین، در تعریف قرینه می توان گفت که قرینه عبارت است از هر علامه و نشانه واضح و آشکاری که با شیء مخفی مقارن توأم بوده و بر آن شیء پنهان دلالت می نماید.

ب- ارکان قرینه: اگر پیرامون تعریفی که برای قرینه ارائه شد تعمق شود، این امر واضح خواهد شد که قرینه دارای سه رکن است که آن ها عبارتند از: امر ظاهر، امر خفی و رابطه موجود در بین این دو امر.

۱- امر ظاهر: وجود نشانه ظاهری معروفی که بتواند اساس اعتماد قرار گیرد. در تحقق قرینه ضروری است و از آن تعبیر به «دال» می شود.

۲- امر خفی: وجود امر مخفی ای که نشانه ظاهری بر آن دلالت نماید، در تحقق قرینه نیز ضروری است و از آن تعبیر به «مدلول» می شود.

۳- رابطه در بین امر ظاهر و امر خفی: وجود رابطه در بین امر ظاهر و امر خفی در تحقق قرینه نیز ضروری است؛ زیرا به وسیله همین رابطه است که انسان از امر ظاهر به درک امر مجهول متصل می گردد. قوت وضعف قرینه مرهون قوت وضعف این رابطه است. با این توضیح که هرگاه این رابطه قوی باشد، قرینه نیز قوی و هرگاه این رابطه ضعیف باشد قرینه نیز ضعیف خواهد بود. این رابطه را هر انسان درک کرده نمی تواند؛ بلکه انسانی درک خواهد کرد که دارای استعداد علمی عالی و قوت ذهنی بلند باشد. (مصطفی احمد الزرقا، ج ۲، ۱۹۴۶ م: ۹۱۸)

ج- اقسام قرینه: قرینه از نظر فقهاء به چندین اعتبار چندین تقسیم دارد و مهم ترین آن ها عبارتند از:

یکم - تقسیم قرینه به اعتبار قوت اثبات آن: قرینه به این لحاظ به سه نوع تقسیم می شود: یکی قرینه قویه، دیگری قرینه ضعیفه و سومی قرینه کاذبه می باشد.

۱- قرینه قویه: قرینه قویه یا قاطعه یا نشانه آشکار، طبق حکم ماده ۱۷۴۰ مجله الاحکام العدلیه، عبارت است از اینکه در دلالت خود بر مدلولش به مرحله یقین رسیده باشد. مثال آن در قرآن کریم این است که برادران یوسف (ع) پیراهن خون آلود او را به نزد یعقوب (ع) آوردند و با استفاده از این قرینه مبنی بر اینکه یوسف (ع) را گرگ خورده است - در برابر پدرشان استدلال کردند؛ ولی یعقوب (ع) با وحی الهی با استفاده از قرینه دیگر؛ یعنی سالم بودن پیراهن یوسف (ع) از پارگی، مبنی بر دروغ بودن سخن آن ها استدلال نمود؛ زیرا ممکن نیست که گرگ، یوسف (ع) را در حالی که لباس به تن دارد بخورد و پیراهنش از پارگی سالم بماند. (القرطبی، ج ۹، ۱۹۶۴م: ۱۴۹)

مثال آن در حدیث نبوی این است که رسول الله صلی الله علیه وسلم به کاکای حیی بن اخطب فرمود: «الْعَهْدُ قَرِيبٌ وَالْمَالُ أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ». زمانی هزینه اندک و مال بیشتر از آن است، سپس او را به زبیر بن عوام (رض) تسلیم داد و زمانی که زبیر (رض) او را شکنجه کرد اعتراف نموده گفت: «حیی را دیدم که در فلان مخروبه دور می زد و وقتی که به آن مخروبه رفتند و جست و جو کردند مشک را در آنجا یافتند.» پیامبر صلی الله علیه وسلم کثرت مال و کوتاه بودن مدتی را که تمام مال در آن مدت هزینه شود، قرینه گردانده استدلال کرد که مال هزینه نشده؛ بلکه موجود است. مثال آن در عملکرد صحابه (رضی الله عنهم) این است که عمر بن خطاب (رض) شراب نوش را زمانی که شراب قیئ می کرد یا از دهانش رایحه شراب را استشمام می کرد مورد مجازات قرار می دهد و زنی را که نه شوهری می داشت و نه باداری، وقتی که از حامله بودنش مطمئن می گردید، حد زنا را بر او جاری می ساخت. در اینجا دیده می شود که آن حضرت (رض) فقط بر قرینه اعتماد می کرد؛ زیرا قرینه قطعی است و احتمال هیچ شبهه ای را ندارد مگر اینکه پس از آن ثابت

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۱۱

می شد که زن مورد تجاوز و امثال آن قرار گرفته است؛ زیرا ثبوت آن شبهه‌ای به حساب می آمد که حد به واسطه آن دفع می گردید؛ چرا که حدود به شبهات دفع می شوند.

۲- قرینه ضعیفه: قرینه ضعیفه یا غیر قاطعه عبارت است از اینکه در دلالت خود بر مدلولش ضعیف باشد. دلالت قراین بر مدلولات خویش به لحاظ قوت وضعف متفاوت می باشد، به گونه‌ای که گاهی به مرحله یقین می رسد، قرینه قاطعه می شود و گاهی به مجرد احتمال نزول می کند، قرینه غیر قاطعه می شود و اعتماد بر آن به تنهایی در ایجاد حکم صحیح نمی باشد؛ بلکه به علاوه آن به دلیل یا قرینه دیگر ضرورت می باشد تا حجت شمرده شود. مثال آن این است که هرگاه مردی با زن بیگانه‌ای در یک مکان تاریک یافت شود و هیچ کس حدوث عمل موجب اقامه حد بر آن‌ها را مشاهده ننماید، پس مجرد وجودشان در یک مکان مشکوک برای اثبات حد بر آن‌ها کفایت نمی کند؛ بلکه ایجاب تعزیر مناسب را می نماید. عمر بن خطاب (رض) در ایجاد حکم فقط بر قرینه ضعیفه اعتماد نکرده است، چنانکه از آن حضرت (رض) ثابت شده است که مردی را که با زنی بعد از غیبت شفق در یک مکان مشکوک یافت، حد زنا را بر آن‌ها اجراء نکرد؛ ولی آن‌ها را با ضرب مورد مجازات قرار داد. (محمد الفانز، ۱۹۸۲ م: ۵۹)

۳- قرینه کاذبه: قرینه کاذبه یا قرینه متوهمه عبارت است از اینکه نه افاده علم و نه افاده ظن را نماید و نه بر آن حکمی مرتب شود و در اصل هیچ گونه دلالتی نداشته باشد. مثال آن را در این روایت می توان یافت و آن اینکه امام شعبی (رح) به عنوان قاضی کار می کرد و مردی به نزد او آمده گریان کرد که فلانی بر او ظلم کرده است، سپس مردی به امام شعبی گفت: «شاید این مرد مظلوم باشد» امام شعبی گفت: «برادران یوسف خیانت کردند، ظلم نمودند، دروغ گفتند و طرف شب آمدند و به خاطر از دست دادن یوسف (ع) گریان کردند تا خودشان را از خیانت برائت دهند و به یعقوب (ع) نشان دهند که آن‌ها با او در این مصیبت شریک هستند و آنچه را یعقوب (ع) برایشان قبلاً اظهار داشته بود (او هراس دارد که اگر یوسف را با خود ببرند او را گرگ خواهد خورد) ثابت سازند.» و الله

۱۲ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

متعال از آن‌ها حکایت نموده می‌فرماید: ﴿قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ﴾. (یوسف: ۱۷)

ترجمه: گفتند: ای پدر! ما رفتیم و سرگرم مسابقه (دو و تیراندازی) گشتیم و یوسف را نزد اثاثیه خود گذاردیم و گرگ (آمد و) او را خورد. تو هرگز (سخنان) ما را باور نمی‌داری، هرچند هم راستگو باشیم (چرا که یوسف را بسیار دوست می‌داری و ما را بدخواه او می‌انگاری). پیراهن یوسف (ع) را که آلوده با خون بود آوردند تا نشان دهند که خون موجود در پیراهن، خون یوسف است.

موجودیت خون در پیراهن در ذات خود قرینه داله بر قتل است؛ ولی زمانی که قرینه دیگری که نسبت به آن قوی‌تر است و بر عدم قتل دلالت می‌کند، عدم پاره شدن پیراهن یوسف (ع) است که با آن معارض واقع شد و بر این امر دلالت کرد که قرینه اولی قرینه کاذبه است و بر قتل دلالت نمی‌کند و به همین دلیل توصیف آن به قرینه کاذبه جایز است. (ابراهیم بن محمد الفائز، ۱۹۸۲ م: ۵۹-۶۰) زیرا الله متعال می‌فرماید: ﴿وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ﴾. [یوسف: ۱۸] پیراهن او را آلوده به خون دروغین بیاوردند.

دوم - تقسیم قرینه به اعتبار مصدر آن: قرینه به این لحاظ نیز به سه نوع تقسیم می‌شود: یکی قرینه شرعی، دیگری قرینه فقهی و سومی قرینه قضائی می‌باشد.

۱- قرینه شرعی: قرینه شرعی یا نصی عبارت است از اینکه در رابطه به آن نصی از قرآن کریم یا سنت نبوی آمده و شارع آن را نشانه داله‌ای بر مدلول معینی قرارداد باشد. مثال آن از قرآن کریم این قول الله متعال است که می‌فرماید: ﴿إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ قَبْلِ فَصَدَقْتَ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبْتَ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾. [یوسف: ۲۶-۲۷]

اگر پیراهن یوسف از جلو پاره شده باشد، زن راست می‌گوید و یوسف از زمره دروغگویان خواهد بود و اگر پیراهن یوسف از پشت پاره شده باشد، زن دروغ می‌گوید و یوسف از زمره راستگویان خواهد بود. الله متعال در این آیه پاره شدن پیراهن یوسف را از

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۱۳

پشت سر قرینه بر برائت او و دروغگویی زلیخا گردانده است. در جای دیگری می فرماید:

﴿سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أُنْفِ السُّجُودِ﴾ [الفتح: ۲۹] نشانه ایشان در اثر سجده در پیشانی های شان نمایان است. الله متعال در این آیه نشانه ظاهری موجود در برخی از چهره های صحابه (رضی الله عنهم) را قرینه بر کثرت نماز، تهجد و قیام شب گردانده است. مثال آن از سنت نبوی این حدیث است که عایشه (رض) روایت نموده می گوید: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود: «الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحُجْرُ». (أبو عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري، ج ۳، ۱۴۲۲، ۳ هـ: ۵۴) فرزند از آن صاحب فرش است و بر زانی جز سنگسار نخواهد بود. پیامبر صلی الله علیه وسلم در این حدیث موجودیت فرارش را قرینه برای ثبوت نسب فرزند از پدرش گردانده است. هم چو نین از عایشه (رض) روایت است که: «إن رسول الله ﷺ دخل على مسرورا، تبرقأ أسارير وجهه، فقال ألم ترى أن مجززا المدلجى دخل عليّ، فرأى أسامة وزيدا، وعليهما قطيفة، قد غطيا رؤوسهما، وبدت أقدامهما، فقال: إن هذه الأقدام بعضها من بعض؟». (الجزري، ج ۱۰، ۱۹۷۰، م: ۷۳۶) پیامبر صلی الله علیه وسلم به نزد من آمد در حالی که پیشانی او از خوشحالی روشنی می کرد، فرمود: «آیا ندیدی که اسامه با پدرش زید زیر چادری بودند که سر آن ها را می پوشاند؛ ولی پاهای آن ها معلوم می شد». مرد قیافه شناسی موسوم به «مجزز المدلجی» به نزد من داخل شد و گفت: «برخی از این پاها از برخی دیگر آن ها می باشند.» در اینجا دیده می شود که پیامبر صلی الله علیه وسلم حرف قیافه شناس را در رابطه به اثبات نسب اسامه بن زید (رض) از پدرش بر اساس مشابهت در بین آن دو قرینه معتبر دانسته و آن را تأیید کرده است.

۲-قرینه فقهی: قرینه فقهی عبارت است از اینکه فقهاء آن را استنباط می کنند و دلیلی برای امری را قرار داده، به وسیله آن در دعاوی استدلال می نمایند. این گونه قراین در کتاب های فقه و تألیفات ویژه آن ها تسجیل یافته اند. به عنوان مثال فقهاء می گویند که بیع شخص مریض در حالت مرض مرگ به وارثش باطل است مگر اینکه باقی ورثه به آن اجازه بدهند.

همچنین بیع او به غیر وارثش در اضافه برثلث دارایی اش باطل است؛ زیرا این گونه تصرفات قرینه براین است که او می خواهد باقی ورثه یا تمام ورثه را متضرر سازد. به همین منوال، آن ها می گویند که تصرفات شخص مفلس در اموالش به خاطر متضرر ساختن داینانش یا ترجیح برخی از آن ها بر بعضی دیگر باطل است؛ زیرا این گونه تصرفات قرینه براین است که او می خواهد داینانش را متضرر گرداند.

۳- قرینه قضایی: قرینه قضایی عبارت است از اینکه قاضی آن را به دلیل آنکه همواره مصروف کارهای قضایی است و از احکام شرعی شناخت دارد، استنباط می کند و به آن استدلال می نماید. مثال آن این حدیث نبوی است که ابوهریره (رض) می گوید: نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمود: «بَيْنَمَا امْرَأَتَانِ مَعَهُمَا ابْنَاهُمَا جَاءَ الذَّبُّ فَذَهَبَ بِابْنِ إِحْدَاهُمَا فَقَالَتْ هَذِهِ لِصَاحِبَتَيْهَا إِنَّمَا ذَهَبَ بِابْنِكَ أَنْتِ وَقَالَتِ الْأُخْرَى إِنَّمَا ذَهَبَ بِابْنِكَ فَتَحَاكَمَتَا إِلَى دَاوُدَ فَقَضَى بِهِ لِلْكُبْرَى فَخَرَجَتَا عَلَى سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فَأَخْبَرَتْهُ فَقَالَ ائْتُونِي بِالسِّكِّينِ أَشَقُّهُ بَيْنَكُمَا فَقَالَتِ الصُّغْرَى لَا تَفْعَلْ يَرْحَمُكَ اللَّهُ هُوَ ابْنُهَا فَقَضَى بِهِ لِلصُّغْرَى. قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ وَاللَّهِ إِنْ سَمِعْتُ بِالسِّكِّينِ قَطُّ إِلَّا يَوْمئِذٍ مَا كُنَّا نَقُولُ إِلَّا الْمُدْيَةَ». (القشيري، ج ۳، بی تا: ۱۳۴۴)

روزی دو زن با پسران خویش نشستند که ناگهان گرگی آمد و پسر یکی از آن ها را برداشت، سپس یکی از آن ها به دیگری گفت: «گرگ پسر تو را برده است» و آن دیگری گفت: «نخیر، بلکه پسر تو را برده است» پس از آن به نزد داود (ع) اقامه دعوی کردند. داود (ع) حکم کرد که پسر موجود از زن کلان است، بعد از آن به نزد سلیمان (ع) رفتند و او را از ماجری آگاه ساختند، سلیمان (ع) گفت: «کاردی بیاورید تا او را دو نیم کنم و در بین تان تقسیم نمایم» زن خورد گفت: «این کار را انجام نده، الله بر تو رحم کند، آن طفل پسر من است» سپس سلیمان (ع) حکم کرد که آن پسر از زن خورد است. ابوهریره (رض) گفت: «قسم به خدا هرگز نام سکین را نشنیده بودم و قبل از آن کارد را به نام مُدْيَه یاد می کردیم.»

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۱۵

امام نووی (رح) می گوید: «منظور سلیمان (ع) این نبود که آن پسر را حقیقتاً دونیم کند؛ بلکه خواست شفقت و مهربانی زن را بیازماید تا مادر حقیقی آن طفل معلوم شود و زمانی که مادر حقیقی آن طفل آشکار گردید، آن را شناخت؛ زیرا سلیمان (ع) درک کرد که رضایت زن کلان به دونیم کردن طفل قرینه داله بر دروغگویی او است و مخالفت زن خورد با دونیم کردن آن، قرینه قوی بر راستگویی آن زن مبنی بر اینکه آن طفل پسرش است، می باشد.» (النووی، ج ۱۲، ۱۳۹۲ هـ: ۱۸)

سوم - تقسیم قرینه به اعتبار رابطه آن با مدلولش: قرینه به این لحاظ به دو نوع تقسیم می شود: یکی قرینه عقلی و دیگری قرینه عرفی می باشد.

۱- قرینه عقلی: قرینه عقلی عبارت است از اینکه رابطه در بین آن و مدلولش ثابت بوده و عقل آن را در تمام ظروف و شرایط استنباط می کند، مانند وجود خاکستر در مکانی قرینه آن است که قبلا در آنجا آتش وجود داشته است؛ زیرا آتش همواره خاکستر به جا می گذارد.

۲- قرینه عرفی: قرینه عرفی عبارت است از اینکه بر رابطه بین آن و مدلولش عرف دلالت کند؛ مثلاً زنی ادعاء نماید که مورد تجاوز جنسی قرار گرفته است و قرینه بر صدق او دلالت نماید، مانند اینکه باکره باشد و بعد از ادعای تجاوز جنسی خون از وجودش جاری شود. در این حالت عرف بر این امر دلالت می کند که او در ادعایش صادق بوده و مورد تجاوز جنسی قرار گرفته است و در این حالت حد زنا از او ساقط می گردد؛ زیرا قرینه داله بر صدق او وجود دارد. (محمد سفر، بی تا، ش ۱۲: ۱۱۹۰)

مطلب دوم - مهم ترین قراین جدید: طوری که معلوم است که شریعت اسلامی علم و علماء را محترم می شمارد و برای آن ها جایگاه ویژه ای را در نظر گرفته است تا زمینه رهبری، روشنگری و جهل زدایی امت مسلمان را برای آن ها فراهم نماید. همانگونه که تحقیقات علمی را به منظور نیکیختی و بهروزی بشریت و استقرار و ثبات آن و تنظیم ترتیب فعالیت های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی آن مقرر می دارد. آنچه در اینجا مهم است

بیان نظر فقه اسلامی پیرامون مهم‌ترین قراین جدید در زمینه اثبات جرایم می‌باشد. این قراین عبارتند از:

الف- آثار خطوط انگشتان دست: یکی از وسایل اثبات جدید، آثار خطوط انگشتان دست است. الله متعال در سطح و اطراف انگشتان دست و پا و هم چنان در خود سطح و اطراف کف دست‌ها و پاهای انسان خطوطی را آفریده است که در طول عمر او تغییر نمی‌کنند. این خطوط عبارت از رده‌های برجسته و دقیقی هستند که در سطح و اطراف انگشتان دست و پا و هم چنان در خود سطح و اطراف کف دست‌ها و پاها وجود دارند و در میان آن‌ها خلاها و شیارهای باریک موجود می‌باشند.

این خطوط در تمام عمر تغییر ناپذیر بوده و ممکن نیست که آثار خطوط انگشتان دو شخص در تمام روی زمین از هر لحاظ یکسان باشند و حتا دو همزاد هم آثار خطوط انگشتان شان مشابه نیستند. البته این یک معجزه الهی است که بر کمال قدرت و خلقت الله متعال دلالت می‌نماید. (حسن بن محمد سفر، بی تا، ش ۱۲: ۱۲۰۱) چنانکه می‌فرماید:

﴿يَخْسِبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنَ لِنَجْمَعِ عِظَامَهُ بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ﴾. (القيامة: ۳-۴)

آیا انسان می‌پندارد که ما استخوان‌های (پوسیده و پراکنده) او را گرد نخواهیم آورد! آری! (آن‌ها را گرد می‌آوریم) ما حتا می‌توانیم سرانگشتان او را (که یکی از دقائق اندام بدن است) کاملاً همسان خودش بی‌افرینیم (و به حال اول بازگردانیم).

در ارتباط به ارزش آثار خطوط انگشتان دست در زمینه اثبات، مرحوم شیخ طنطاوی بن جوهری در تفسیر این آیات می‌گوید: ﴿حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاءُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ وَقَالُوا لَوْلَا جُلُودُهُمْ لَمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَوُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ﴾. (فصلت: ۲۰-۲۲)

هنگامی که در کنار دوزخ گرد آمدند، گوش‌ها و چشم‌ها و پوست‌های ایشان بر کارهائی که (در دنیا) می‌کرده اند، گواهی می‌دهند. آنان به پوست‌های خود می‌گویند: چرا

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۱۷

بر ضدّ ما شهادت دادید؟ پاسخ می دهند: خداوندی ما را به گفتار درآورده است که همه چیز را گویا نموده است و همو در آغاز شما را (از عدم) آفریده است و (در پایان زندگی و بعد از ممات، دوباره جامه حیات به تنتان کرده و برای حساب و کتاب) به سوی او برگردانده شده اید. شما اگر گناهانتان را پنهان می کردید نه از آن جهت بود که از شهادت گوش ها و چشم ها و پوست های تان بر ضدّ خودتان بیم داشته باشید (چرا که اصلاً باور نمی کردید روزی اینها به سخن درآیند و بر ضدّ کسی گواهی دهند). بلکه گمان می بردید خدا بسیاری از اعمالی را که (مخفیانه) انجام می دهید نمی داند. از جمله آفرینش های برتر، دلایل استوار و انوار رحمت و محبت الله متعال این است؛ چون او تعالی از دید ما پنهان است و نمی دانیم که چگونه بدون حرف و صدا سخن می گوید و از سوی دیگر او تعالی به بندگان خود بسیار زیاد مهربان است، خواست مثالی را برای ما از مخلوقات بیان کند. پس زمانی که علم و قدرت او تعالی را با بیان مثلی از مخلوقات که با علم و قدرت خویش درک کردیم، اگرچه صفات ما با صفات او تعالی قابل مقایسه نیست، سخن او تعالی بدون حرف و صدا برایمان واضح می شود، همانگونه که در این گواهی ها، دلالت های راستین بر حکمت، قدرت، عظمت او تعالی و بر شناخت مجرمان با شیوه های علمی در بحث خطوط دستها و پل پاها مشاهده می نماییم.

پس این مطلبی است که بدون حرف و صدا آن را می شناسیم. در جای دیگری می گوید: همه علمای اسلام اجماع نموده اند که حکم قاضی براساس ظن و گمان استوار است و نبی کریم صلی الله علیه و سلم به وسیله ظاهر حکم می کرد و خدای متعال متصدی رازها است؛ زیرا مادامی که در روی زمین هستیم، هرگاه با ظن، یقین آشکار بیاید، گمان را کنار خواهیم گذاشت.

آیا الله متعال در سور النجم نفرموده است: ﴿وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا﴾. (النجم: ۲۸)

ایشان در این باب چیزی نمی‌دانند (و از نر و ماده بودن فرشتگان کاملاً بی‌خبرند) و جز از ظن و گمان پیروی نمی‌کنند و ظن و گمان هم (در بخش اعتقادات، به کسی سودی نمی‌رساند، وانسان را) بی‌نیاز از حق نمی‌گرداند.

پس هرگاه شنیده شود که شخصی بگوید: خورشید طلوع نکرده است؛ درحالی که طلوع کرده باشد، این گواهی پذیرفته نخواهد شد؛ زیرا چنین گواهی مخالف حقیقت است و هم چنان هرگاه خطوط انگشتان مجرم بر این امر دلالت نماید که او قاتل است و آثار خطوط انگشتان بر روی دسته شمشیر معلوم شود و خود شمشیر در گردن مقتول یافت شود و شواهد دیگری نیز در این زمینه وجود داشته باشند و گواهی آمده این موضوع را انکار نماید. در این حالت به او می‌گوییم: ای شاهد! دروغ می‌گویی؛ زیرا ای دوست! این آیات در قرآن کریم به خاطر آن نازل گردیده اند تا دروازه‌ای را که در زمینه قضاء به طور نسبی بسته بود بر روی ما بگشایند. (طنطاوی، ج ۱۹، ۱۳۴۹: ۱۵۲)

خلاصه اینکه مرحوم طنطاوی بن جوهری به این نظر است که قرینه آثار خطوط انگشتان دست در دلالت خویش بر جانی صادق و راست است؛ زیرا نتیجه به دست آمده از آن براساس اصول علمی تأیید کننده نتایج استوار است. بنابراین، بر قاضی واجب است که بر آن اعتماد کند. اعتماد قاضی بر آن از اعتماد او بر شهادت شهود باید بیشتر باشد؛ زیرا سخن شاهد اخبار ظنی است که دارای احتمال دروغ است؛ ولی گواهی آثار خطوط انگشتان دست یقینی بوده و دروغ نیست.

این موضوع را سخن او در جای دیگری نیز تأیید می‌کند. چنانکه می‌گوید: «دوستم از من پرسید هرآینه از سخن شما درک کردم که این مخلوقات در دلالت‌های خویش راستگو هستند؛ درحالی که انسان گاهی دروغ می‌گوید. این دست‌ها و این پاها در دلالت‌های خویش صادق هستند و در آن‌ها نشانه‌هایی وجود دارند که جرایم صاحبان خویش را ثابت می‌سازند و دروغ نمی‌گویند؛ اما برعکس زبان‌های انسان‌ها در روی زمین دروغ می‌گویند. اما آیا علم الله متعال به اعمال ما نیازمند امثال دست‌ها و پاها است» (عوض عبدالله

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۱۹

ابوبکر، ش ۱۲، بی تا: ۱۲۹۵) در جواب او گفتم: نخیر! او تعالی آن را می داند؛ ولی این آیات برای اصلاح نفس های ما نازل شده اند. این آیات دوتنوع دلالت دارند: یکی اینکه الله متعال به اعمال ما آگاه است و دیگر این که او تعالی برای ما مثالی از دست ها و پاهای مان بیان می کند که در آن ها علامه هایی است و به دلیل صادق بودن این نشانه ها در دلالت های خویش بر افعال ما به آن ها نسبت داده شده است که بدون حرف و صدا سخن بگویند؛ به گونه ای که سخن شان از جنس حرف و صدا نیست. زمانی که الله متعال نطق دست ها و پاها را می شنود و می پذیرد، پس قضات چرا نطق آن ها را نمی شنوند و نمی پذیرند؟ بلکه قضات باید نطق آن ها را به طریق اولی بشنوند و بپذیرند و سپس به وسیله دلالت های آن ها قضاوت و حکم نمایند. (طنطاوی، ج ۱۳، ۱۹، ۱۳۴۹ هـ: ۱۵۴)

بدون شک اخذ به قرینه طبق آثار خطوط انگشتان دست طوری که از استنباط شیخ طنطاوی واضح شد، سخن راست و درست است و بسیاری از فقهای معاصر آن را پذیرفته اند.

سخنی است که با نظر فقه اسلامی در شناسایی جرم و مجرمان و دستیگری آن ها حتا الامکان با دلالت دلایل و قراین همگام است؛ زیرا این کار منجر به استقرار و امنیت جامعه اسلامی می گردد. اما قول به اعتماد فقط بر قرینه آثار خطوط انگشتان دست و اکتفاء به آن به دلیل آنکه بر مبنای اصول علمی صحیح استوار است، قطعی و یقینی است و به وسیله آن بدون وجود دلیل دیگری که آن را تأیید نماید می توان تهمت را به متهم منسوب ساخت. هر چند شهادت شهود و قراین دیگر مخالف آن باشند، سخنی است که از هیچ یکی از فقهاء شنیده نشده است و با اعتماد فقه اسلامی بر شهادت شهود به عنوان دلیل اصلی در زمینه اثبات، سازگار نیست و با قاعده دفع حدود با شبهات نیز متعارض می باشد.

اما این به معنای انکار فایده علمی مستفاد از آثار خطوط انگشتان دست نیست؛ بلکه منظور از آن این است که اخذ به آن جایز است مادامی که شهادت شهود یا قراین دیگری که از آن قوی تر هستند با آن متعارض واقع نشوند؛ زیرا از موجودیت آثار خطوط انگشتان دست در محل جرم لازم نمی آید که صاحب آن اثر مجرم باشد؛ زیرا احتمال می رود که قاتل

۲۰ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

او نباشد، بلکه شخص دیگری باشد. به عنوان مثال ممکن است صاحب آثار خطوط انگشتان دست، شخصی را مقتول یافته و به خاطر معلومات او را لمس نموده یا او را حمل کرده باشد یا او را در هنگامی که کشته شده است بدون آنکه فاعل یا شریک قتل باشد محکم گرفته باشد یا از خودش دفاع کرده باشد و امثال این گونه احتمالات و شبهات در هر دعوی باید مورد رسیدگی قرار بگیرند. علاوه بر این، اخذ به قرینه آثار خطوط انگشتان دست صحیح است؛ ولی به دلیل موجودیت شبهه آشکار، به وسیله آن حد و قصاص اجراء نمی‌شود؛ مگر اینکه ایمان قسامت آن را تقویت نماید. سقوط حد و قصاص به وسیله آن به معنای سقوط تعزیر نیست؛ بلکه متهم در صورتی که دلیل قوی برای وجود آثار خطوط انگشتان دستش در محل جرم ذکر نکند، به وسیله دلالت آن متناسب با جرم ارتكابی اش مجازات تعزیری خواهد شد. (ابوبکر، ش ۱۲، بی تا: ۱۲۹۶)

بنابراین، در ارتباط به ارزش آثار خطوط انگشتان دست در زمینه اثبات از نظر فقه اسلامی می‌توان گفت که این یک حقیقت مسلم است که فقهای اسلام از آن بحث نکرده اند؛ زیرا در عهد آن‌ها معروف نبود، بلکه در سال (۱۸۹۰م) در اروپا شناخته شد. اما موقوف‌شان در قبال سایر قراین بر آثار خطوط انگشتان دست، قابل تطبیق می‌باشد. به عنوان مثال:

۱- جرایم حدود و قصاص با این قرینه ثابت نمی‌شوند، اگرچه با این قرینه صاحب آن را می‌توان دستگیر کرد و با او تحقیق انجام داد؛ زیرا ممکن است مجرم شناسایی گردد و مجازات تعزیری بر او اجراء گردد.

۲- اما در جرایم غیر حدود و قصاص؛ یعنی جرایم تعزیری شناخت رأی ایشان به وسیله آنچه پیرامون قراین معروف در عصر خویش اظهار داشته اند، ممکن است؛ زیرا فقهای اسلام در اخذ به قراین از توسع کار گرفته اند و حتی بعضی علماء در شرایط کنونی می‌گویند: آثار رده‌های انگشتان دست یکی از ادله اثبات محسوب می‌شوند. (محمد سفر،

ش ۱۲، بی تا: ۱۲۰۱)

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۲۱

ب- آثار پل پاها: یکی دیگر از وسایل اثبات جدید، آثار پل پاها است. مسؤولین امنیتی با استفاده از این آثار می توانند جنایتکاران را به خصوص در جرایم قتل و سرقت، شناسایی نمایند؛ زیرا آثار پل پاهای جنایتکاران در محل ارتکاب جرم باقی می ماند. این قرینه هم در گذشته و هم اکنون در نزد اعراب معروف بوده و هست. اعراب به خاطر پیدا کردن شتران و مواشی دزدی شده خویش در دشت ها و بیابان ها از آثار پل پاهای آن ها استفاده می کنند و توسط این آثار به محل وجود آن ها استدلال می کنند، هر چند در مسافه های دور باشند.

اعراب در استدلال از آثار پل پاهای حیوانات به محل وجود آن ها از نیروی باصره، خبرت و تمرین استفاده می کنند و بسیار به ندرت در این زمینه دچار اشتباه می شوند و حتا آن ها از آثار پل پاهای حیوانات این مطلب را که صاحب اثر پل پاه مذکر است یا مونث، قد بلند است یا قد پخش، سالم است یا معیوب، بر پشت خود چیزی را حمل کرده است یا خیر و اگر مونث باشد، حامله است یا خیر و... درک می کنند. (طنطاوی، ۱۴۱۶هـ: ۹۴) زیرا انس بن مالک (رض) می گوید: «گروهی از قبیله عکل یا عربنه به مدینه آمدند و در اثر مبتلا شدن به یک نوع بیماری از مدینه بدشان آمد، پیامبر صلی الله علیه وسلم دستور دادند تا برای آن ها ماده شترهای پرشیری فراهم کنند و به آن ها فرمود تا از شیر و ادراغ آن شترها بخورند» آن ها نیز (به محل شترها) رفتند. وقتی حال شان خوب شد چوپان پیامبر صلی الله علیه وسلم را کشتند و شترها را با خود بردند. خبر این حادثه در اول روز به پیامبر صلی الله علیه وسلم رسید، سپس گروهی را به دنبال آن ها فرستاد نیمه روز آن ها را آوردند. پیامبر صلی الله علیه وسلم دستور داد تا دست و پایشان از چپ و راست قطع شود و در چشم های شان میل کشیده شود و آن ها را در حره رها کردند آن ها درخواست آب می کردند؛ ولی کسی به آن ها آب نمی داد.» ابو قلابه می گوید: «اینها کسانی بودند که دزدی کردند و آدم کشتند و بعد از ایمان شان کافر شدند و با خدا و رسولش دشمنی کردند» (البخاری

ج ۱۴۲۲، ۱هـ: ۵۶)

در این حدیث دیده می‌شود که پیامبر صلی الله علیه وسلم در بحث از جنایتکاران بر آثار پل قدم‌های آن‌ها اعتماد کرد و صحابه (رض) از این طریق آن‌ها را دستگیر نموده و به نزد رسول الله صلی الله علیه وسلم آوردند. پس اگر آثار پل پاهای دلیل نمی‌بود، پیامبر صلی الله علیه وسلم آن را ترک می‌کرد.

در رابطه به ارزش آثار پل پاهای در زمینه اثبات می‌توان گفت که آن‌ها همان ارزشی را دارند که آثار خطوط انگشتان دست دارند. چنانکه از موجودیت آثار پل پاهای شخص در محل وقوع جرم لازم نمی‌آید که او آن جرم را مرتکب گردیده باشد؛ زیرا ممکن است موجودیت او در آنجا به خاطر سبب دیگری باشد، ولی می‌تواند قرینه‌ای باشد که مسؤولین امنیتی با استفاده از آن صاحب آن را دستگیر نمایند و او را مورد تحقیق قرار دهند.

ج- معاینات خون، ادرار و...: یکی دیگر از وسایل اثبات جدید معاینات خون، ادرار، منی و غیره است. بدون شک قاضی می‌تواند به منظور اثبات تهمت از نتایج معاینات خون، ادرار، منی و غیره کمک بگیرد و از آن برای محکومیت متهم به عنوان قرینه استفاده نماید؛ زیرا برای اعتماد قاضی بر این گونه نتایج اصل شرعی وجود دارد و به همین دلیل، می‌توان متهم را دستگیر نمود و او را مورد تحقیق قرار داد. (وض عبدالله ابوبکر، ش ۱۲، بی‌تا: ۱۲۹۷) اما علی رغم این، اعتماد بر معاینات خون و غیره به تنهایی برای مجازات کردن متهم جایز و کافی نیست هر چند فقه اسلامی استناد بر معاینات طبی را به منظور تشخیص هویت مجرم منع نمی‌کند؛ زیرا ابن قیم الجوزیه آثار زیادی را روایت نموده است که همه آن‌ها بر این مطلب دلالت می‌کنند که معاینات طبی در دعوای جنایی از نظر صحابه (رض) معتبر است، هر چند آن‌ها آن را معاینات نامیده اند. به عنوان مثال:

۱- جعفر بن محمد می‌گوید: «زنی، عاشق جوان انصاری شده بود و زمانی کام خود را از او گرفته نتوانست، علیه او دسیسه کرد و سفیدی تخم مرغ را گرفته بر لباس و بدنش ریخت سپس به نزد عمر بن خطاب (رض) آمد و فریاد زده گفت: "فلان جوان بر من تجاوز جنسی کرد و مرا در نزد خانواده ام رسوا ساخت و این نشانه کار او بر لباس و بدنم است." عمر

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۲۳

(رض) از زنان پرسید و آنان گفتند: "در لباس و بدنش اثر منی دیده می شود" آن حضرت (رض) تصمیم گرفت تا آن جوان را مجازات کند و او استغاثه نموده می گفت: "ای امیر المؤمنین در باره من تحقیق کن و قسم به خدا نه زنايي را انجام داده ام و نه تصمیم آن را گرفته ام، بلکه این زن از من تقاضای زنا کرد و من از آن اجتناب ورزیدم". عمر (رضی الله عنه) از علی ابن ابی طالب (رض) پرسید: "ای ابو الحسن! نظرتو در این مورد چیست؟" علی (رض) به آنچه در لباس زن بود نگاه کرد، سپس آب داغ را خواست و بر لباس زن ریخت آنگاه آن سفیدی منجمد شد، سپس آن را گرفته استشمام نمود و چشید و درک کرد که آن مایع منی نه؛ بلکه سفیدی تخم مرغ است و زمانی که بر زن فشار آورد، آن زن اعتراف کرد." (الجوزیه، ج ۱، ۱۴۲۸ هـ: ۱۲۰)

۲- ابوالقاسم خرقی و دیگران از امام احمد بن حنبل (رحمه الله) روایت نموده می گویند: «هرگاه زوجه ای ادعاء نماید که شوهرش عنین است و زوج ادعای زوجه را رد نماید و درحالی که زن بیوه باشد. در این حالت زوج با زوجه در یک اطاق گذاشته می شود و برایش گفته می شود: آب منی ات به گونه ای بیرون کن، پس اگر زن ادعاء نماید که آن منی نیست، بر روی آتش گذاشته می شود، اگر ذوب شود، منی بوده و قول زوجه باطل می گردد و این مذهب عطاء بن رباح است. این حکم به وسیله قراین ظاهری است؛ زیرا هرگاه منی بر روی آتش گذاشته شود ذوب شده از بین می رود و اگر سفیدی تخم باشد منجمد شده خشک می شود.» (الجوزیه، بی تا: ۴۴)

۳- ابن قیم الجوزیه می گوید: «قضیه ای به نزد برخی از قضات آورده شد که در آن مردی بر سر مرد دیگری کوبیده بود و شخص مضروب مدعی شد که ضارب حاسه باصره و شامه او را از بین برده است و قاضی فرمود: "شخص مضروب باید مورد امتحان قرار داده شود بدین صورت که با چشمانش به سوی قرص آفتاب نگاه کند، اگر چشمانش سالم باشند، در برابر نور آفتاب مقاومت کرده نمی توانند و از آن ها اشک جاری خواهد شد و خرقه ای در

داده شود و به بینی اش نزدیک کرده شود، اگر حس بویایی اش سالم باشد، رایحه آن به خیشومش می‌رسد و از چشمانش اشک جاری خواهد گردید.»

۴- ابن قیم الجوزیه در جای دیگری می‌گوید: «قضیه‌ای به نزد علی ابن ابی طالب (رضی الله عنه) آورده شد که در آن شخص مضروبی مدعی گردید که او گنگ است و علی (رضی الله) امر نمود که زبانش بیرون کرده شود و سپس با سوزن زده شود، اگر از زبانش خون سرخ بیرون شود، او دارای زبان سالم است و اگر خون سیاه خارج شود، او گنگ خواهد بود.» (الجوزیه، بی تا: ۴۵)

پس اگر منظور از معاینات طبی، معرفت خصوصیات اشیاء و شناخت ویژگی‌های جسم انسان و از این طریق رسیدن به کشف جرم و شناسایی مجرمان باشد، آنچه را ابن القیم از علی (رض) و فقهاء (رحمه الله) نقل نموده است، براین مطلب دلالت می‌کند که آن‌ها این گونه قراین را معتبر دانسته و در دعاوی جنایات بر آن‌ها اعتماد داشته اند. این بیانگر آن است که فقه اسلامی از استخدام شیوه‌های علمی و معاینات طبی به منظور کشف جرم و شناسایی مجرمان منع نمی‌کند. (ابوبکر، ش ۱۲، بی تا: ۱۲۹۸)

د- کشف توسط سگ‌های تمرین داده شده: یکی دیگر از وسایل اثبات جدید، کشف توسط سگ‌های تعلیم داده شده است. اما قرینه کشف توسط سگ‌های تمرین داده شده از جمله اکتشافات معاصر است که در کتب فقهی گذشته نه اثری از آن یافت می‌شود و نه خبری. اگر بخواهیم جایگاه قرینه مذکور را در فقه اسلامی از حیث قبول یا رد بدانیم، باید به چهارچوب عام نظام اثبات در فقه اسلامی نظر اندازیم. هرگاه به فقه اسلامی دیده شود، معلوم خواهد شد که فقه اسلامی در عرصه اثبات قضایایی جنایی از قانون متشددتر و محتاط‌تر است؛ زیرا فقه اسلامی ساحت اعمال قراین را در دو دسته از جرایم از قبیل جرایم حدود و جرایم قصاص تنگ ساخته و در دسته سوم از جرایم، مثل جرایم تعزیری اجازه داده است. پس اگر به قرینه کشف سگ‌های تمرین داده شده اخذ نماییم، ساحت اعمال آن دسته سوم از جرایم، یعنی جرایم تعزیری می‌باشد. (ابوبکر، ش ۱۲، بی تا: ۱۳۰۱) بناء از نظر

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۲۵

فقه اسلامی تشخیص توسط سگ‌های تمرین داده شده در عرصه حدود و قصاص دلیل اثبات شده نمی‌تواند؛ ولی قرینه شده می‌تواند و برای مسؤولین امنیتی اجازه آن را می‌دهد که مظنون را دستگیر نموده و مورد تحقیق قرار دهند.

اما قانوندانان آن را وسیله شناسایی جنایت و جنایتکاران محسوب می‌کنند؛ زیرا تجارب راجع به مؤثریت آن در شناسایی جرم و مجرمان دلالت می‌نماید. (محمد سفر، ش ۱۲، بی تا: ۱۱۲۰۰)

این یک حقیقت مسلم است که حقوقدانان نسبت به فقهاء در اعتبار قراین از توسع کارگرفته اند؛ ولی با وجود این، برای کشف توسط سگ‌های تعلیم داده شده ارزش زیادی قایل نیستند؛ زیرا قضات را از اعتماد فقط بر آن به عنوان دلیل اثبات دعوی منع می‌کنند. از نظر قانوندانان اخذ به قرینه مذکور جواز ندارد مگر اینکه شواهد و قراین دیگر آن را تأیید نمایند؛ یعنی معیار، تشخیص سگ‌های تعلیم داده شده نیست؛ بلکه دلایل و قراین دیگر است و این برای زیادت اطمینان می‌باشد. پس هرگاه حقوقدانان در معتبر شمردن تشخیص سگ‌های تعلیم داده شده از احتیاط کار بگیرند، اخذ به آن در فقه اسلامی به طریق اولی جایز نخواهد بود؛ زیرا فقهاء نسبت به قانوندانان در زمینه اثبات جنایات متشددتر و محتاطتر می‌باشند. از ناحیه دیگر، فقه اسلامی حتا در پذیرفتن شهادت زنان در جرایم حدود و قصاص از تشدد کار گرفته است، پس باید شهادت حیوان را به طریق اولی نپذیرد.

حال این سوال مطرح می‌شود که شهادت در جرایم حدود و قصاص بر اساس مشاهده استوار است و دیگر اینکه جرایم مذکوره و آثار مرتبه بر آن از قبیل ازهراق روح خیلی خطرناک می‌باشند. بناء شهادت زنان قابل قبول نیست، اما قرینه شناسایی جرم و مجرمان از طریق سگ‌های تعلیم داده شده بر اساس اصول علمی صحیح استوار می‌باشد، پس چرا قرینه مذکور در جرایم حدود و قصاص پذیرفته نمی‌شود؟ در جواب این سوال می‌توان گفت که خود موظفین تحقیق جنایات می‌گویند که سگ‌های تمرین داده شده به چندین نوع هستند؛ یعنی برخی از آن‌ها ذکی و بعضی دیگری غبی می‌باشند و به هر پیمان‌ه‌ای که به طور صحیح تمرین داده

شوند، به همان اندازه در تشخیص خویش موفق می‌باشند. اینجا است که یقینی بودن نتایج مستفاد از آن در معرض شک قرار می‌گیرد؛ زیرا سگ، گاهی به صورت درست تمرین داده نمی‌شود و گاهی از نوع سگ‌های غبی می‌باشد. به همین دلیل، قانوندانان در مورد سگ‌های تعلیم داده شده محتاط می‌باشند و به همین سبب، در فقه اسلامی در این زمینه از احتیاط کار می‌گیریم و اخذ به قرینه‌ای را که نتیجه علمی در آن مختل است یا یقینی نیست به آن نسبت نمی‌دهیم. از ناحیه سوم سگ‌های تمرین داده شده در تشخیص رایحه‌ای که به منظور شناسایی مجرم برایشان داده می‌شود از نسیان و فراموشی مأمن نیستند. همانگونه که به دلیل وحشی بودن و شکاری بودن‌شان که منجر به اکراه و بطلان دلیل می‌گردد، مطمئن نمی‌باشند. (ابوبکر، ش ۱۲، بی تا: ۱۳۰۱)

هـ- تصویر برداری: یکی دیگر از وسایل اثبات جدید تصویر برداری در هنگام ارتکاب جرم است. به عنوان مثال شخصی علیه دیگری در پیشگاه محکمه ادعاء می‌کند که از دکان یا منزلش اموالی را دزدی کرده است و مدعی بینه ندارد و مدعی علیه اعتراف هم نمی‌کند؛ ولی تصویری وجود دارد که مدعی ادعاء می‌کند که آن را در هنگام ارتکاب سرقت توسط مدعی علیه عکس برداری کرده است. پس آیا این تصویر به عنوان دلیل برای محکومیت متهم کافی خواهد بود؟! در جواب این سوال می‌توان گفت که فقهاء می‌گویند که دلالت تصویر بر اینکه صاحب آن سرقت کرده است، خیلی ضعیف است و حجت بوده نمی‌تواند و صلاحیت آن را ندارد که قضات در اثبات جرم سرقت و امثال آن و اجرای حد آن بر صاحب تصویر بر آن اعتماد نمایند و آن را اساس قرار دهند. زیرا ممکن است که تصویر تغییر داده و برای اهداف متعددی به کار گرفته شود، چنانچه امروز در سینماها و تیاترها معمول است و در این کار تزویر و فریب کاری وجود دارد. بنابراین، استدلال به آن ممکن نیست و عمل به آن در زمینه قضاء اسلامی به عنوان وسیله اثبات شرعی جواز ندارد و علاوه بر آن در تصویر برداری تجسس، کشف اسرار و تجاوز بر آزادی شخصی مردم می‌باشد.

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۲۷

و-ضبط کردن صدا: یکی دیگر از وسایل اثبات جدید، ضبط کردن صدا است. مراد از ضبط نمودن صدا این است که شخصی توسط وسایل مخصوص، صدای شخص دیگری را ضبط می‌کند و سپس آن را به حیث قرینه برای محکومیت مدعی علیه ارایه می‌دارد. فقهاء می‌گویند که این گونه قرینه به دلیل همانندسازی در صداها قرینه بسیار ضعیف است و این چیزی است که تیاترها آن را به اثبات رسانده اند. دیگر اینکه احتمال دارد که صدا وارونه ساخته شود و علاوه براین، دراین کار نیز تجسس، کشف اسرار، استراق سمع و تجاوز بر آزادی شخصی انسان است که شارع متعال از آن نهی کرده است. (محمد سفر، ش ۱۲، بی تا: ۱۲۰۴) زیرا:

۱- الله متعال از تجسس در زندگی خصوصی مردم منع نموده است؛ چنانکه او تعالی می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُّبُ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ﴾ (الحجرات: ۱۲)

ترجمه: ای کسانی که ایمان آورده اید! از بسیاری از گمان‌ها بپرهیزید که برخی از گمان‌ها گناه است و جاسوسی و پرده دري نکنید و یکی از دیگری غیبت ننمایید؛ آیا هیچ يك از شما دوست دارد که گوشت برادر مرده خود را بخورد؟ به یقین همه شما از مرده خواری بدتان می‌آید و از آن بیزارید، غیبت نیز چنین است و از آن بپرهیزید و از خدا پروا کنید، بی گمان خداوند بس توبه پذیر و مهربان است.

۲- از عبدالله بن عمر (رضی الله عنهما) روایت است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود: «الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَظْلِمُهُ، وَلَا يُسْلِمُهُ، وَمَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ، وَمَنْ فَرَّجَ عَن مُّسْلِمٍ كُرْبَةً، فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبَاتٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». (أبو عبدالله محمد بن إسماعيل البخاري، ج ۳، ۱۴۲۲هـ: ۱۲۸) مسلمان، برادر مسلمان است. بدین جهت به او ظلم نمی‌کند و او را تسلیم (ظالم) نمی‌نماید. هرکس، در صدد برآورده ساختن نیاز برادر مسلمانش باشد، خداوند در صدد رفع نیازهای او بر می‌آید. هر کس، مشکل برادر مسلمانش را برطرف سازد، خداوند مشکلی از مشکلات روز قیامت

او را بر طرف خواهد کرد؛ و هر کس که عیب برادر مسلمانش را بپوشاند، خداوند عیب‌های او را در روز قیامت، خواهد پوشاند.

۳- از ابو هریره (رض) روایت است که پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: «مَنْ نَفَسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا، نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ». (القشيري، ج ۴، بی تا: ۷۰۷۴) کسی که مشکلی از مشکلات دنیوی مؤمنی را حل کند، خداوند مشکلی از مشکلات روز قیامت او را حل می کند، و کسی که با تنگدستی سهلگیری کند، خداوند در دنیا و قیامت با او سهلگیری می کند. کسی که عیب مسلمانی را بپوشد، خداوند در دنیا و آخرت عیب او را می پوشد.

۴- معاویه ابن ابی سفیان (رض) روایت کرده گفته است که از پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم شنیدم که می فرمود: «إِنَّكَ إِنْ اتَّبَعْتَ عَوْرَاتِ النَّاسِ أَفْسَدْتَهُمْ أَوْ كِدْتَ أَنْ تُفْسِدَهُمْ». (السجستانی، ج ۴، بی تا: ۲۷۲) اگر تو به دنبال عیب و عار و پرده دري مردمان باشی، ایشان را تباه خواهی کرد، یا چه بسا به تباهی بکشانی. سوم اینکه عبد الرحمن بن عوف (رض) می گوید: «او با عمر بن خطاب (رض) شبی در مدینه گردش نمودند، و در حالی که آن‌ها می رفتند، چراغی در خانه‌ای برای شان روشن معلوم شد و به طرف آن حرکت کردند، هنگامی که به آن نزدیک شدند، دیدند دروازه بسته است و در خانه گروهی که آوازهای شان بلند می شود قرار دارند و چیزی می گویند که فهمیده نمی شود.» عمر (رض) در حالی که دست عبدالرحمن را گرفته بود گفت: «آیا می دانی که این خانه کیست؟» گفت: «این خانه ربیعه بن امیه بن خلف است و آن‌ها اکنون شراب می نوشند» چه فکر می کنی؟ گفت: «من بر آن هستم که ما عملی را انجام دادیم که خداوند از آن نهی نموده است.» خداوند گفته است: ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾ [الحجرات: ۱۲]. و تجسس نکنید. و ما تجسس نمودیم، بعد عمر (رض) از آن‌ها برگشت و آنان را به حال خودشان رها کرد. (الکاندهلوی، ج ۳، ۱۹۹۹م:

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۲۹

۵- از زید بن وهب الجهنی روایت است که گفت: «کسی به نزد عبدالله بن مسعود (رض) آورده شد و به آنحضرت (رض) گفته شد: این فلانی است، از ریشش شراب می چکد.» ابن مسعود (رض) گفت: «إِنَّا قَدْ هُمِينَا عَنْ التَّجَسُّسِ وَلَكِنْ إِنْ يَطْهَرُ لَنَا شَيْءٌ نَأْخُذُ بِهِ.» (الجزری، ج ۱۹۷، م: ۶۵۵) ما از جاسوسی کردن و پرده دري نمودن نهی شده ایم، ولیکن اگر چیزی برای ما روشن و آشکار شود برابر آن عمل می کنیم و دست اندرکار می شویم.

۶- ثور کندی روایت نموده است که: عمر بن خطاب (رض) شب هنگام در مدینه گشت می نمود، آن گاه صدای مردی را در خانه ای شنید که شعر می خواند، آنحضرت (رض) از راه دیوار بر او داخل شد و گفت: «ای دشمن خدا، آیا گمان نمودی که خداوند تو را در گناه و معصیت محفوظ و پوشیده می دارد.» گفت: «و تو، ای امیرالمؤمنین، بر من عجله مکن، اگر من در یک مورد خدا را معصیت نموده باشم، تو درسه مورد خدا را نافرمانی نموده ای!» خداوند گفته است: ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾ [الحجرات: ۱۲] و تجسس نکنید. تو تجسس نمودی. و گفته است: (وَ أَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا) [البقره: ۱۸۹]. و در خانه ها از دروازه های آن در آید. تو از دیوار بر من داخل شدی و بدون اجازه بر من وارد شدی! و خداوند تعالی گفته است: ﴿لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَ تَسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا﴾ [النور: ۲۷] به خانه هایی که غیر خانه های شماست تا آنکه اجازه نگیرید و بر اهل آن سلام نکنید، داخل نشوید. عمر (رض) گفت: «آیا اگر تو را عفو کنم خیری در تو سراغ است؟» گفت: «آری» آن گاه او را معاف نمود و بیرون شده ترکش نمود. (الکانه دهلوی، ج ۳، ۱۹۹۹م: ۱۴۸-۱۴۹) این اثر بیانگر این مطلب است که صاحب خانه در حال ارتکاب جرم شراب نوشی دستگیر گردید؛ اما چون این دستگیری نتیجه اجراءات نا مشروع بود؛ یعنی از طریق تجسس، بالاشدن از سر دیوار خانه و اجازه نخواستن از صاحب خانه و سلام ندادن بر او صورت گرفته بود، با استفاده از عدم مشروعیت دلیل از خود دفاع کرد و عمر (رض) به صحت این دفاع قناعت نموده او را به حال خودش گذاشت.

حال این سوال مطرح می‌شود که ممکن عمر بن خطاب (رضی الله عنه) آنچه را مرتکب شده (خداوند او را مورد عفو قرار دهد) با آنچه صاحب خانه مرتکب گردیده بود معامله کرده باشد. در جواب این سوال می‌توان گفت که آنحضرت (رض) صلاحیت عفو حد را ندارد، بلکه دلیل استمداد شده از حادثه را بعد از آنکه برایش معلوم شد که حق است بدان جهت ترک کرد که نتیجه اجراءات درست نبود. (ابوبکر، ش ۱۲، بی تا: ۱۳۰۰)

خلاصه سخن اینکه قراین مذکوره، قراین ضعیف هستند و نظر به دلایلی که ارایه گردید، وسایل اثبات شمرده نمی‌شوند؛ بلکه قراینی دلایل اثبات شمرده می‌شوند که با روح شریعت اسلامی و مقاصد آن در حفاظت استقرار و امنیت بندگان و حفاظت حرمت و آبروهای شان موافق باشند. ابن قیم الجوزیه می‌گوید: «الله سبحانه و تعالی با ایجاد شریعت حق و آسان و با تیسیر و تسهیل دین با زبان پیامبرش صلی الله علیه و سلم برای امت، ما را از داخل شدن در سختی‌ها و غل‌های آهنین و از ارتکاب شیوه‌های مکارانه، فریب کارانه و حيله گرایانه مستغنی ساخته است همانگونه که ما را از هر باطل، حرام و مضر به وسیله آنچه سودمندتر از آن است از قبیل حق، مباح و مفید... مستغنی گردانده است.» پس از آن مثال‌های متعددی برای آنچه ما را الله متعال به وسیله آن از طرق نامشروع مستغنی گردانده است ذکر می‌کند و می‌گوید: «وهم چنان ما را به وسیله طرق شرعی از طرق مکارانه و حيله گرایانه مستغنی ساخته است.» (الجوزیه، ج ۲، بی تا: ۶۹-۷۱) ابن القیم با این سخن خود می‌خواهد این مطلب را بیان نماید که طرقی که شرع آن‌ها را ترسیم نموده قابل اعتبار است نه طرق اهل مکر، تزویر، تدلیس و احتیال. (محمد سفر، ش ۱۲، بی تا: ۱۲۰۴)

اما قانون اجراءات جزایی افغانستان همه قراین جدید را به عنوان وسایل اثبات جرایم تعزیری به رسمیت شناخته و در صورت ارتکاب جرایم مذکوره و اثبات آن‌ها توسط قراین مزبور مرتکبان آن‌ها را مستحق مجازات پیش بینی شده در قانون (کود) جزای کشور دانسته است. چنانکه در مواد متعدد خود در این زمینه قرار ذیل ابراز می‌دارد:

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۳۱

ماده ۱۹: (۱) دلایل اثبات جرم عبارتند از: (۵) قراین: مدارک آتی بارعایت درجه اهمیت در معاینات تخصصی به حیث ادله مادی محسوب می گردد. ۱. آثار رده های انگشتان دست، کف دست و پا. ۲. آثار بالستیکی بالای مرمی و خول (کارتوس). ۳. آثار آلات و افزار فلزی و سایر مواد سخت. ۴. پارچه های شیشه. ۵. آثار خون. ۶. آثار پا پوش. ۷. آثار نوشته ها. ۸. آثار دندان. ۹. آثار موی. ۱۰. آثار الکتریکی، بیولوژیکی و کیمیاوی. ۱۱. آثار اسلحه ناریه و جارحه و مواد منفلقه و منفجره. ۱۲. آثار وسایط نقلیه. ۱۳. آثار مایعات، منسوجات، لکه ها، تیزابها و املاح.

سایر مواد و آثاری که به نظر اهل خبره علماً ثابت شده و در تثبیت جرم و تشخیص مرتکب آن مؤثر باشد. (۲) احکام مربوط به دلایل اثبات مندرج این فصل در تمام مراحل رسیدگی دعوی جزائی، قابل تطبیق می باشد. (۳) قرائن تنها در صورتی اساس الزامیت را تشکیل می دهد که یک زنجیره دقیق و سازگار حقایق مربوطه را تشکیل داده و درکل عناصر جرمی را ثابت نماید. (۴) محکمه نمی تواند به ظن خود و در صورت موجودیت شبهه در دلایل، به الزام متهم حکم نماید.

بنابراین، مأمور قضایی، سارنوال و محکمه می توانند از نظریات اطباء و اهل خبره استفاده نمایند و حقایق و اوضاع قضیه را مشخص سازند.

ماده ۴۸: (۱) اهل خبره مکلف است به داخل میعاد معینه مراجع ذیصلاح نظر خود را ابراز نماید. اهل خبره می تواند بر اساس دلایل مؤجه تمدید میعاد معینه را از مرجع ذیصلاح تقاضا نماید.

ماده ۴۹: (۱) مأمور ضبط قضائی، سارنوالی و محکمه می توانند، در صورت ارتکاب جنایت یا جنحه، مظنون، متهم یا مجنی علیه را جهت انجام معاینات عدلی طبی به مرجع ذیصلاح معرفی و نشان انگشت، خون، موی، اکسریز و سایر مدارک را که از محل واقعه اخذ گردیده، به اداره مربوط ارائه نمایند. (۲) معاینات اشخاص مندرج فقره (۱) این ماده توسط اهل خبره هم جنس صورت می گیرد.

ماده ۵۰: (۱) پولیس، خرنوالی و محکمه می‌توانند جسد مقتول یا جسد شخصی را که احتمال قتل یا انتحار یا مسمومیت وی متصور باشد و جسد شخصی که دریافت گردیده جهت انجام معاینات به اداره طب عدلی بفرستند. (۲) معاینه جسد در حضور پولیس یا خرنوال صورت می‌گیرد. (۳) اداره طب عدلی می‌تواند در صورت ضرورت هنگام معاینه جسد بر علاوه متخصص پتالوجی، طبیبی را که بار اخیر شخص متوفی را تدای نموده، احضار نماید. (۴) اجساد مدفون شده در صورت ضرورت بعد از اخذ اجازه نبش از محکمه ذیصلاح به طب عدلی فرستاده می‌شود. محکمه جهت صدور جواز نبش جسد، از نظر اهل خبره، اظهارات پولیس و طرفین دعوی استفاده می‌نماید. (۵) در ولایاتی که اداره طب عدلی موجود نباشد، معاینات عدلی طی توسط متخصصی که از طرف اداره صحت عامه ولایت مربوط توظیف می‌شود، صورت می‌گیرد.

نتیجه‌گیری: از آنچه گفته شد واضح می‌شود که:

- ۱- قرینه هر علامه و نشانه واضح و آشکاری را گویند که با شیء مخفی مقارن و توأم بوده و بر آن شیء دلالت می‌نماید.
- ۲- قرینه دارای سه عناصر تشکیل دهنده است که آن‌ها عبارتند از: امر ظاهر، امر خفی و رابطه موجود در بین این دو امر.
- ۳- قرینه به اعتبار قوت اثبات آن به قرینه قویه، قرینه ضعیفه و قرینه کاذبه، به لحاظ مصدر آن به قرینه شرعی، قرینه فقهی و قرینه قضائی و از حیث رابطه آن با مدلولش به قرینه عقلی و قرینه عرفی تقسیم می‌شود.
- ۴- قراین در نظام قضایی اسلامی، منحصر به قراین شرعی نیست، بلکه هر اماره و نشانه ای را که استنباط و استخراج آن ممکن است، احتواء می‌نماید.

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۳۳

۵- قراین، وسیله اثبات مستقل محسوب می شود و در زمینه تأیید و اثبات آن، دلایل شرعی از آیات قرآنی و احادیث نبوی وجود دارند.

۶- عمل به قراین از اهمیت بزرگی برخوردار است که هیچ کس نمی تواند آن را انکار کند به خصوص هنگامی که هیچ گونه دلیل اثبات دیگری از قبیل اقرار، بینه و... وجود نداشته باشد به آن نیاز شدید احساس می شود؛ زیرا ما را به کنه و حقیقت می رساند.

۷- شارع (الله جل جلاله و پیامبر صلی الله علیه وسلم) به برخی از قراین تصریح نموده است و در این حالت قاضی مکلف است که به موجب آن عمل نماید، مانند قرینه پاره شدن پیراهن یوسف (ع) در این قول الله متعال: (إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ قَبْلِ فَصَدَقْتَ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبْتَ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ) [یوسف: ۲۶-۲۷] اگر پیراهن یوسف از جلو پاره شده باشد، زن راست می گوید و یوسف از زمره دروغگویان خواهد بود. و اگر پیراهن یوسف از پشت پاره شده باشد، زن دروغ می گوید و یوسف از زمره راستگویان خواهد بود. و قرینه فراش در این قول رسول الله صلی الله علیه وسلم: «الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ» (البخاری، ج ۳، ۱۴۲۲هـ: ۵۴). فرزند از آن صاحب فرش است و بر زانی جز سنگسار نخواهد بود.

۸- قراین یکی از ادله اثبات حقوق و جرایم تعزیری است که اهمال و ترک آن جواز ندارد، بلکه شارع متعال آن را معتبر دانسته و رسول الله صلی الله علیه وسلم و صحابه کرام (رضی الله عنهم) طبق آن عمل نموده اند.

۹- در عمل به قراین توسعه و غنی سازی فقه اسلامی و ارایه دلیل عملی برای آن است که فقه اسلامی صلاحیت آن را دارد که از آن ادله و وسایل اثبات استنباط و بیرون کرده شود.

۳۴ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

۱۰- اما قراین جدید و معاصر، دلایل اثبات شمرده می شوند به شرط آنکه افاده علم حسی را نمایند و اگر افاده علم را نمایند - طبیعی است که افاده علم را نمی کنند - وسایل اثبات بوده نمی توانند اگرچه کمک خواستن از آن ها به منظور تقویت دلیل یا تضعیف آن جایز می باشد.

۱۱- همه قراین جدید از نظر فقه اسلامی و قانون اجراءات جزایی افغانستان، وسایل اثبات جرایم تعزیری بوده و مرتکبان آن ها در صورتی که جرایم شان توسط قراین مذکور به اثبات برسند مستحق مجازات تعزیری، یعنی جزاهای پیش بینی شده در قانون (کود) جزای کشور خواهند بود.

سرچشمه ها

- قرآن کریم.

- ابن الاثیر الجزری، مجد الدین أبو السعادات المبارك بن محمد بن محمد (۱۳۹۰ هـ، ۱۹۷۰ م) جامع الأصول في أحاديث الرسول، تحقيق: عبد القادر الأرنبوط، تنمة تحقيق: بشير عيون، الجزء السادس والعاشر، الطبعة الأولى. —: مكتبة الحلواني، مطبعة الملاح و مكتبة دار البيان.

- ابن قيم الجوزية، أبو عبد الله محمد بن أبي بكر بن أيوب (بي تا) إغاثة اللهفان من مصائد الشيطان، تحقيق: محمد حامد الفقي، الجزء الثاني، الرياض، المملكة العربية السعودية: مكتبة المعارف.

- ابن قيم الجوزية، أبو عبد الله محمد بن أبي بكر بن أيوب (۱۴۲۸ هـ) الطرق الحكمية في السياسة الشرعية، تحقيق: نايف بن أحمد الحمد، الجزء الاول، الطبعة الأولى. مكة المكرمة: دار عالم الفوائد.

مهم ترین قراین جدید و نقش آن ها در اثبات جرایم از نظر فقه اسلامی / ۳۵

- ابن قیم الجوزیه، أبو عبد الله محمد بن أبي بكر بن أيوب (بی تا) الطرق الحكمية، دمشق: مكتبة دار البيان.

- ابو زيد، بكر بن عبد الله (۱۴۱۶ هـ ق) أحكام الجنابة على النفس وما دونها عند ابن قيم الجوزية، دراسة وموازنة، الطبعة الاولى، بيروت، مؤسسة الرسالة.

- ابوبكر، عوض عبدالله (بی تا) «دورالقارئ والامارات في الاثبات» مجلة مجمع الفقه الاسلامي، العدد ۱۲، جدة: منظمة المؤتمر الاسلامي بجدة.

- البخاري، أبو عبدالله محمد بن إسماعيل (۱۴۲۲ هـ ق) صحيح البخاري، تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر، الجزء الاول والثالث، الطبعة الأولى. —: دار طوق النجاة.
- الزحيلي، وهبة بن مصطفى. الفقه الاسلامي وادلتها، الجزء الثامن، الطبعة الرابعة، دمشق: دارالفكر، ب-ت.

- الزرقا، مصطفى احمد (۱۹۴۶ م) المدخل الفقهي العام، الجزء الثاني، الطبعة السادسة، دمشق: دار الفكر للطباعة و النشر والتوزيع.

- السجستاني، أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق (بی تا) سنن أبي داود، تحقيق: محمد محيي الدين عبد الحميد، الجزء الرابع. صيدا: المكتبة العصرية.

- سفر، حسن بن محمد (بی تا) «الطرق الحكمية في القرائن كوسيلة اثبات شرعية» مجلة مجمع الفقه الاسلامي، العدد ۱۲. جدة: منظمة المؤتمر الاسلامي.

- عطوه، عبدالعال احمد (بی تا) محاضرات في علم القاضی والقرائن.

- الفائز، ابراهيم بن محمد (۱۴۰۲هـ-۱۹۸۲م) الاثبات بالقرائن في الفقه الاسلامي دراسة مقارنة، الطبعة الاولى.

٣٦ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ١٤٠٢ هـ ش ١٤٤٥ هـ ق

- القرطبي، أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح (١٣٨٤ هـ - ١٩٦٤ م) الجامع لأحكام القرآن = تفسير القرطبي، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، الجزء التاسع، الطبعة الثانية، القاهرة: دار الكتب المصرية.

- القشيري، أبو الحسن مسلم بن الحجاج (بي تا) صحيح مسلم، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، الجزء الثالث و الرابع. بيروت: دار إحياء التراث العرب.

- الكاندهلوي، محمد يوسف بن محمد إلياس بن محمد إسماعيل (١٤٢٠ هـ - ١٩٩٩ م) حياة الصحابة، التحقيق، ضبط النص والتعليق عليه: د. بشارة عواد معروف، الجزء الثالث، الطبعة الأولى، بيروت: مؤسسة الرسالة للطباعة والنشر والتوزيع.

- المصري، طنطاوي بن جوهرى (١٣٤٩ هـ) الجواهر فى تفسير القرآن الكريم، الجزء ١٩، مصر: مصطفى البابى الحلبي واولاده.

- النووى، أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف (١٣٩٢ هـ) المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج، الجزء ١٢، الطبعة الثانية. بيروت: دار إحياء التراث العربي.

- وزارت عدليه (١٣٩٢ هـ) قانون اجراءات جزايى، كابل: رياست نشرات.

اکسیجن و اهمیت آن از دیدگاه اسلام

پوهاند دکتور عبدالله نور عباد

عضو کادر علمی پوهنځی شرعیات پوهنتون کابل و همکار علمی مجله تحقیقی دعوت

a_noury876@yahoo.com

چکیده

اکسیجن یک گاز حیاتی برای انسان است که جهت تنفس و جریان خون در رگ‌های بدن به آن نیاز دارد. مقاله کنونی اهمیت اکسیجن را از دیدگاه اسلام مورد تحقیق قرار داده است که این تحقیق از نوع توصیفی می‌باشد و اطلاعات با شیوه کتاب‌خانه‌یی جمع‌آوری شده است. پرسش اساسی در این تحقیق چنین مطرح شده بود: «اکسیجن از دیدگاه اسلام دارای چه اهمیتی می‌باشد؟» نتایج این تحقیق نشانه می‌دهد که حکمت الله جل جلاله تقاضا کرده تا منبع اساسی تولید اکسیجن را نباتات تشکیل دهد. از همین خاطر است که اسلام توجه جدی به نباتات معطوف داشته است. قرآن مجید بیانگر قدرت الله جل جلاله در فرود آوردن آب از آسمان و زنده شدن زمین‌های مرده توسط نباتات می‌باشد و پیامبر اسلام صلی الله علیه وسلم غرس اشجار و کشت و زرع را با اجر و ثواب آخرت ارتباط داده اند. برخی اشارات علمی قرآن مجید در رابطه به اکسیجن وجود دارد که با پیشرفت تکنالوژی معاصر، انسان‌ها به آن دستیابی پیدا کرده‌اند که تولید اکسیجن توسط نباتات در هنگام صبح و تقلیل اکسیجن در ارتفاعات بلند از جمله آن‌ها می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: اکسیجن، اسلام، گاز، تنفس، فضا، نبات، اعجاز علمی

Abstract

Oxygen is a vital gas for human being and it is extremely needed for breathing and blood flow in body's veins. This article is going to consider the importance of oxygen from the view point of Islam. This research is descriptive-analytical research. The wisdom of Allah (S.W.T) demanded that the main source of oxygen production should be plants.

Therefore, Islam pays serious attention to plants. The instructions of the Holy Quran show the power and ability of Allah (S.W.T) on bringing down water from sky to restore the plants of dry lands.

Meanwhile, planting trees and cultivation of seasons have been given a direct connection with the rewards of Hereafter by the Prophet of Islam.

There are some scientific references in the Holy Quran regarding oxygen that have been achieved with the advancement of modern human technology, including the production of oxygen by plants in the morning and the reduction of oxygen at high altitudes.

Keywords: oxygen, Islam, gas, breath, space, plant and scientific miracle.

Dawat Academic Journal

Fourth Year, Issue

9 (Winter 2024)

Received: 2023-12-09

Accepted: 2024-03-06

الحمد لله رب العالمين و الصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين سيدنا محمد و على آله و أصحابه أجمعين أما بعد ...

الله جل جلاله انسان را یک مخلوق دو بُعدی خلق نموده که متشکل از روح و جسم است. روح از عالم امر و جسم از جهان خلق می‌باشد و جهت بقا و مکلفیتش در روی زمین، تمام نیازهای روحی و جسمی او را فراهم نموده با این تفاوت که همه نیازهای جسمی او را در همین جهان و در همین زمین گنجانیده و انسان از آن استفاده کرده و نیازهای جسمی خود را مرفوع می‌سازد؛ اما نیازهای روحی انسان چون از عالم امر است توسط انبیاء علیهم السلام برای او بیان می‌شود تا آن را جهت رسیدن به سعادت و خوشبختی، در خودش پیاده نماید.

از جمله نیازهای مبرم جسمی انسان نیاز وی به گاز آکسیجن است که جهت تنفس و استمرار حیات و زندگی به آن اشد ضرورت دارد. انسان اگر چه می‌تواند بدون آب و غذا چند روزی زندگی کند؛ ولی بدون آکسیجن و تنفس حتی چند دقیقه محدود هم نمی‌تواند زندگی خود را ادامه دهد. این مسئله اهمیت آکسیجن را بیان می‌کند که تحقیق در این خصوص هم ضرورت است و هم دارای اهمیت فوق العاده می‌باشد. بنا براین، در تحقیق کنونی بر آنیم تا آکسیجن و اهمیت آن را از دیدگاه اسلام مورد بررسی قرار بدهیم. با توجه به طرح مسئله تحقیق، پرسش‌های محوری تحقیق کنونی چنین مطرح می‌شود آکسیجن از دیدگاه اسلام دارای چه اهمیتی می‌باشد؟ در خصوص پاسخ احتمالی پرسش‌های مطرح شده می‌توان گفت که دین مقدس اسلام در رابطه به آکسیجن توجه کرده است و آن را دارای اهمیت حیاتی دانسته است و نیز یکی از موارد اعجاز علمی قرآن مجید در رابطه به آکسیجن می‌باشد. این تحقیق از نوع تحقیق توصیفی - تحلیلی بوده و اطلاعات مورد ضرورت به شکل کیفی و کتابخانه‌یی جمع‌آوری شده است.

پیشینه تحقیق

در رابطه به موضوع اهمیت آکسیجن در اسلام بعد از بحث و جست‌وجو کدام مقاله و یا کتابی به این عنوان پیدا نکردم آنچه در مورد آکسیجن از دیدگاه اسلام بحث شده بود، در حقیقت برخی از اشارات علمی قرآن مجید در مورد آکسیجن است که توسط تکنالوژی معاصر به دست‌رس انسان‌ها قرار گرفته است که از جمله در رابطه به بحث‌های دکتور زغلول نجار در صفحه رسمی ایشان می‌توان اشاره کرد.

بنابراین، در این مورد مقاله علمی تحت عنوان «آکسیجن و اهمیت آن از دیدگاه اسلام» را مورد تحقیق قرار گیرد؛ زیرا آکسیجن از جمله عناصر کیمیاوی می‌باشد و علم کیمیا مربوط به علوم ساینس می‌شود و اکثراً به این گمان اند که گویا اسلام با ساینس ربطی ندارد یا به عبارت دیگر آکسیجن را با اسلام دخلی نمی‌باشد؛ در حالی که اگر قضیه عمیق‌تر بررسی شود این نتیجه به دست خواهد آمد که دین مقدس اسلام و شریعت پیامبر آخرازمان صلی الله علیه وسلم توجه جدی را به این گاز حیاتی کرده و حتا گفته می‌توانیم آنچه را که سازمان‌های صحی جهان امروز جهت اهمیت آکسیجن پیشبینی نموده اند، شریعت پیامبر صلی الله علیه وسلم قرن‌ها قبل آن را برای ما بیان داشته است.

تعریف و مفهوم آکسیجن

آکسیجن^۱ یک گاز بدون رنگ و مزه بوده و یکی از عناصر کیمیاوی در جدول تناوبی است که سمبول کیمیاوی آن (O) و عدد اتمی آن ۸ است. این عنصر یک عضو خانواده عناصر گروه کالکوژن، یعنی گروه شانزدهم در جدول تناوبی می‌باشد. (سایت جهان شیمی)

آکسیجن توسط مایکل سندی و جیتی نیلی در سال ۱۶۰۴ م جداسازی شده و گاز آکسیجن در سال ۱۷۷۷ م توسط آنتون لاروزیه رواج داده شد، لاروزیه از جمله اولین

آکسیجن و اهمیت آن از دیدگاه اسلام / ۴۱

کسانی بود که آکسیجن را به عنوان یک عنصر کیمیاوی مستقل به شمار آورد و در مورد اهمیت آن در سوختن اشاره کرد. (سایت جهان شیمی ۲۳/۳/۲۰۲۴)

ضرورت و نیاز انسان به آکسیجن

انسان از حیث خلقت یک موجود پیچیده است که از سیستم‌های مختلف خلق شده و هریک از این سیستم‌ها برای حیات و زندگی وی ضروری می‌باشد و حتا برخی سیستم‌های بدن وی تا حال مورد بررسی بوده و نتیجه نهائی آن به پایان نرسیده است.

یکی از این سیستم‌های بدن انسان سیستم تنفسی او می‌باشد. این سیستم وظیفه رساندن آکسیجن را بعد از تجزیه و تحلیل به تمام قسمت‌های بدن دارد و بدون وجود آکسیجن سیستم بدن انسان فلج بوده و کارای خود را از دست می‌دهد.

بنابراین وجود آکسیجن از نیازهای مبرم سیستم تنفسی بدن انسان و هر عضو از اعضای بدن وی است. از همین خاطر است که اهمیت آکسیجن در زندگی در گرو فهم اهمیت سیستم تنفسی انسان می‌باشد.

سیستم تنفسی بدن انسان که متشکل از بینی، دهن، لوله‌های تنفسی و شش‌ها می‌باشد در حقیقت هر یک آن‌ها جهت اخذ آکسیجن از هوا و انتقال آن به هر عضوی از اعضای بدن نقش مهمی را ایفا می‌کند. آکسیجن توسط بینی و یا دهن داخل لوله‌های تنفسی شده و از آنجا به شش‌ها انتقال می‌یابد. کیسه‌های هوائی که در داخل شش‌هاست با انبساط کردن، آکسیجن را توسط شریان‌های باریک به اعضای بدن انتقال داده و با حالت انقباض، کاربن دای اکساید را توسط وریدها از بدن خارج می‌سازد و این عملیه در هر دقیقه بیشتر از ده مرتبه صورت می‌گیرد. (اسلامی و همتی، ۱۳۹۹: ۳۰)

بنابراین، گفته می‌توانیم که نیاز انسان به آکسیجن در کمتر از یک دقیقه چندین مرتبه بوده است. از همین خاطر است که گاز آکسیجن از جمله گازهای فراوان در طبیعت بوده تا انسان بدون کدام مشکل از این ماده حیاتی استفاده کرده، حیات و زندگی خود را استمرار دهد.

اهمیت آکسیجن از دیدگاه اسلام

اسلام دین برگزیده الله جل جلاله است که جهت رفاه و آسایش انسان در دنیا و آخرت توسط انبیاء علیهم السلام یکی پی دیگری فرستاده شده و این سلسله با بعثت پیامبر آخرالزمان صلی الله علیه وسلم به پایه اکمال رسیده است. الله جل جلاله بعد از بعثت ایشان سلسله نبوت و رسالت را خاتمه بخشیده و شریعت ایشان تا قیامت ادامه پیدا می‌کند. الله جل جلاله که خالق و آفریدگار انسان و خالق همه اشیاء است و از تمام نیازهای انسانی آگاه می‌باشد و به تمام ضرورت‌های وی، علم دارد. هر آنچه را که نیاز و ضرورت آن برای انسان شدیدتر باشد به همان اندازه به صورت میسر فراهم کرده است.

اگر به ضرورت‌های اولیه و اساسی انسان نظر اندازی صورت گیرد دیده می‌شود که آنچه را وی از طبیعت اخذ کرده و حیات و زندگی خود را استمرار می‌دهد؛ غذا، آب و هوا می‌باشد. انسان از میان این عناصر سه گانه، غذا را با زحمت و تکلیف تهیه کرده و می‌تواند چندین روز بدون غذا زندگی خود را ادامه دهد؛ اما پیدا کردن آب اگرچه برخی تکالیف خود را دارد؛ ولی نظر به غذا فراوان‌تر است و تکالیف آن هم کمتر می‌باشد و انسان می‌تواند چند روز محدودی بدون آب زندگی کند؛ اما هوا که در حقیقت آکسیجن است در طبیعت منتشر بوده و انسان بدون هیچگونه تکلیف و رنجی آن را چندین مرتبه در ظرف کم‌تر از یک دقیقه استشاق کرده و به آن اشد ضرورت دارد.

بناء حکمت الله جل جلاله تقاضا کرده تا گاز آکسیجن به صورت فراوان در طبیعت وجود داشته و منبع اساسی آن را نباتات تشکیل می‌دهد. نباتات نیز موجودات زنده اند که الله جل جلاله به قدرت کامله خود خاصیت آن‌ها را قسمی آفریده است که بر عکس انسان‌ها با اخذ کاربن دای اکساید حیات و زندگی آن‌ها استمرار پیدا کرده و در مقابل آکسیجن را که ماده حیاتی برای انسان است خارج ساخته تا فضای طبیعت مملو از آکسیجن شده و انسان‌ها بتوانند به طور معمول بدون کدام تکلیف و مشقت و بدون پرداخت پول و یا تکس آن را تنفس نمایند. از همینجاست که گاز آکسیجن از جمله

آکسیجن و اهمیت آن از دیدگاه اسلام / ۴۳

بیشترین گازات در فضای زمین بوده (ویکیپدیا ۲۰۲۳/۹/۱۸) و حتا وزن اتمی آن طبق جدول مندلیف نظر به دیگر گازات فضا سنگین تر می باشد تا توسط قوه جاذبه زمین از ارتفاعات بلند که غالباً محل بود و باش انسان نیست، به سوی قشر زمین جذب شود تا انسان ها دچار کمبودی آکسیجن نشوند؛ در حالی که در ارتفاعات بلند که محل زیست انسان نمی باشد مقدار آکسیجن کمتر است.

بنابراین، توجه دین اسلام را در رابطه به گاز آکسیجن از خلال توجه آن به نباتات، غرس اشجار، کشت زرع و احیای زمین های مرده توسط نباتات، می توان مورد بحث و بررسی قرار داد.

الف: ارشادات و رهنمائی های قرآن مجید در مورد نباتات

اگر به آیات قرآن مجید مراجعه شود، آیات متعددی بیانگر نزول آب از آسمان است که توسط آن زمین های مرده و خشک با نشو و نمو نباتات سرسبز می شود، رونق پیدا می کند و طبیعت را زیبائی می بخشد و منبع اساسی جهت تولید گاز آکسیجن قرار می گیرد.

چنانچه الله جل جلاله در قرآن مجید می فرماید: ﴿وَأَيُّهُمُ اللَّهُمُّ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَجِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ﴾. (یس، آیه ۳۳-۳۶)

ترجمه: و زمین مرده برهانی است برای ایشان که آن را زنده گردانیدیم و دانه از آن برآوردیم که از آن می خورند و در آن [زمین] باغهایی از درختان خرما و تاک قرار دادیم و چشمه ها در آن روان کردیم تا از میوه آن و [از] کارکرد دست های خودشان بخورند آیا باز [هم] سپاس نمی گزارند پاک [خدایی] که از آنچه زمین می رویاند و [نیز] از خودشان و از آنچه نمی دانند همه را نر و ماده گردانیده است.

هم چنان الله جل جلاله در قرآن مجید ما را چنین خبر می دهد: ﴿ وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرَجُ مِنْهُ خَبًا تُثْرَكًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنَ طَلْحِهَا قَنَوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾. (الأنعام، آیه ۹۹)

ترجمه: و اوست کسی که از آسمان آبی فرود آورد پس به وسیله آن از هر گونه گیاه بر آوردیم و از آن [گیاه] جوانه سبزی خارج ساختیم که از آن دانه‌های متراکمی بر می آوریم و از شگوفه درخت خرما خوشه‌هایی است نزدیک به هم و [نیز] باغ‌هایی از انگور و زیتون و انار همانند و غیر همانند خارج نمودیم به میوه آن چون ثمر دهد و به [طرز] رسیدنش بنگرید قطعا در این‌ها برای مردمی که ایمان می آورند نشانه‌هاست.

به همین ترتیب در سوره عبس الله جل جلاله در مورد نعمت نباتات و اشجار میفرماید: ﴿ فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعَبَبْنَا وَقَصَبًا وَرَبُّنَا وَمَخْلَأَ وَحَدَانِقَ غَلْبًا وَفَاكِهَةً وَأَبًا مَمَاعًا لَكُمْ وَلَأَنْعَامِكُمْ ﴾. (عبس، آیه ۲۴ - ۳۲)

ترجمه: پس انسان باید به خوراک خود بنگرد که ما آب را به صورت بارشی فرو ریختیم آنگاه زمین را با شکافتنی [لازم] شکافتیم پس در آن دانه رویانیدیم و انگور و سبزی و زیتون و درخت خرما و باغ‌های انبوه و میوه و چراگاه [تا وسیله] استفاده شما و دام‌های تان باشد. اگر به آیه‌های مبارکه مطرح شده در فوق توجه صورت گیرد، بیانگر این است که نباتات به عنوان نعمت پروردگار جهت استفاده انسان‌ها و حیوانات قرار داده شده و یکی از موارد استفاده آن که جدیداً با تکنالوژی معاصر کشف گردیده است، تولید اکسیجن می باشد که در زمانه‌های قدیم چنین اکتشافات در دسترس بشر قرار نداشت و شاید ذکر احیای زمین‌های مرده توسط نباتات که در چندین آیه قرآن مجید بیان شده است، اشاره در رابطه به تولید اکسیجن توسط نباتات باشد؛ زیرا قضیه مرگ و زندگی از جمله اموری است که تعلق به زنده جان‌ها می‌گیرد؛ اما اینکه اطلاق مرگ و زندگی بر زمین که یک موجود جامد است، صورت گرفته از طریق مجاز و استعاره می‌باشد؛ زیرا احیای زمین مرده

آکسیجن و اهمیت آن از دیدگاه اسلام / ۴۵

توسط نباتات در حقیقت اعطای حیات و زندگی برای انسان‌ها است و مهم‌ترین عوامل حیات و زندگی انسان گاز آکسیجن بوده که توسط همین نباتات تولید می‌گردد. بدون آکسیجن انسان‌ها نمی‌توانند حیات و زندگی داشته باشند.

با در نظر داشت آیات قرآنی گفته می‌توانیم که ذکر احیای زمین‌های مرده توسط نباتات، درخت‌های خرما، زیتون، تاک‌های انگور و باغ‌های غلو و پر درخت، همه و همه در حقیقت بیان لطف و رحمت الله جل جلاله در رابطه به انسان است تا توسط این نباتات بتواند غذا و دیگر نیازهای زندگی خود را تهیه کند و از سوی دیگر این نباتات وسیلهٔ تخرین آکسیجن در قشر زمین باشند با این تفاوت که استفاده از نباتات برای غذا، زحمت و تکلیف خود را دارد تا آماده شود؛ اما تولید آکسیجن و تخرین آن در قشر زمین به قدرت کامله الله جل جلاله صورت می‌گیرد، ذاتی که هر چیز را به مقدار و اندازهٔ معین آن خلق کرده و ترتیب نموده است، چنانچه الله جل جلاله می‌فرماید: ﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى﴾. (الأعلى، آیه ۱ - ۴)

ترجمه: نام پروردگار والای خود را به پاکی بستای همان که آفرید و هماهنگی بخشید و آنکه اندازه‌گیری کرد و راه نمود و آنکه چمنزار را برآورد.

ب: رهنمائی‌های پیامبر (صلی الله علیه وسلم) در مورد نباتات

هم چنان در احادیث متبرکهٔ پیامبر صلی الله علیه وسلم درمی‌یابیم که توصیه‌های زیادی جهت کشت و زرع، غرس درختان و نباتات و احیای زمین‌های مرده توسط کشت و زرع صورت گرفته است که همه در حقیقت توجه جدی جهت تولید هر چه بیشتر آکسیجن در فضای زمین می‌باشد. چون در آن وقت و زمان دست آوردهای جدید تکنالوژی معاصر به دست‌رس مردم قرار نداشت و این حقایق برای ایشان پوشیده بود و از جانبی هم انسان در هر مقطع زمانی به آکسیجن اشد نیاز داشته و الله جل جلاله نباتات را منبع تولید آکسیجن قرار داده است. بناء پیامبر صلی الله علیه وسلم در روایات مختلف مسلمانان را به غرس درختان و کشت زرع، ارشاد و رهنمائی کرده و آن را با اجر و ثواب آخرت ارتباط داده است

تا مبادا مسلمانان در زمینه، کوتاهی و تقصیر کنند و این تقصیر و کوتاهی منجر به تنقیص گاز حیاتی آکسیجن در فضای زمین گردد.

به این ارتباط پیامبر صلی الله علیه وسلم می فرماید: «مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا، فَيَأْكُلُ مِنْهُ طَيْرٌ أَوْ إِنْسَانٌ أَوْ بَيْمَةٌ، إِلَّا كَانَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ». (النيسابوری، مسلم بن الحجاج، ۱۱۸۹) ترجمه: هیچ مسلمانی درختی را غرس نمی کند و فصلی را کشت نمی کند که از آن پرنده یا انسانی و یا هم حیوانی می خورند، مگر اینکه برایش صدقه و اجر و ثواب است.

در روایت دیگری آمده که پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمودند: «مَنْ غَرَسَ غَرْسًا، لَمْ يَأْكُلْ مِنْهُ آدمی، ولا خلق من خلق الله، إلا كان له به صدقة». (احمد ابن حنبل، ج ۵، ۱۴۲۰: ۴۴۴)

ترجمه: هر کسی که درخت را غرس کرد، هیچ انسانی از آن نمی خورد و یا هیچ مخلوقی از آن استفاده نمی کند مگر اینکه برای آن شخص صدقه و اجر و ثواب است.

حتا پیامبر اسلام برای مسلمانان تأکید کرده است که اگر قیامت هم بر پا شود و تو می خواهی نهالی را غرس کنی؛ پس باید در زمینه تأخیر نکنی! معلوم است که قیامت به دو نوع می باشد: یکی قیامت کبری که از بین رفتن جهان و کائنات است و دیگر قیامت صغری که از بین رفتن خود انسان می باشد و بنابر تعبیر ثانی می توان گفت که اگر وقت مرگ انسان هم فرا برسد و در دست اش نهالی باشد و اگر می توانست، در غرس کردن آن تأخیر نکند، یعنی به این فکر نباشد که من از نهال چه حاصل می گیرم!

پیامبر صلی الله علیه و سلم در زمینه میفرماید: «إِنْ قَامَتِ السَّاعَةُ وَبَدَأَ أَحَدِكُمْ فِيسِيلَةً، فَإِنْ اسْتَطَاعَ أَنْ لَا يَقُومَ حَتَّى يَغْرِسَهَا فَلْيَفْعَلْ». (احمد ابن حنبل، ج ۶، ۱۴۲۰: ۳۸۶)

ترجمه: اگر قیامت هم بر پا شود و در دست یکی از شما نهالی باشد، اگر می توانست قبل از اینکه بر پا شود آنرا غرس نماید پس این کار را بکند.

هم چنان پیامبر صلی الله علیه وسلم مسلمانان را از قطع اشجار منع فرموده است؛ زیرا قطع اشجار که منبع اساسی تولید آکسیجن می باشند، منجر به تنقیص آن در فضا می گردد. پیامبر صلی الله علیه وسلم زمانی که مجاهدین را به طرف جهاد می فرستاد و شکی نیست

آکسیجن و اهمیت آن از دیدگاه اسلام / ۴۷

که موقف جنگ موقف تخریب است؛ اما پیامبر صلی الله علیه وسلم برای مجاهدین توصیه می‌کرد که: «ولا تقطعوا نخلا ولا شجرة ولا تهدموا بناء». (بیهقی، ۱۴ ج ۹، ۱۴۲۰: ۹۱)

ترجمه: درخت خرما و هیچ درخت دیگری را قطع نکنید و ساختمانی را تخریب نکنید. عین همین وصیت را ابوبکر صدیق رضی الله عنه نیز برای ارتش مسلمانان می‌کرد. (همان اثر: ۸۵)

در حدیث دیگری پیامبر صلی الله علیه وسلم کسانی که درختی را بدون موجب قطع می‌کنند به آتش جهنم بیم داده و می‌فرمایند: «مَنْ قَطَعَ سِدْرَةً صَوَّبَ اللَّهُ رَأْسَهُ فِي النَّارِ». (ابو داود، بی تا، ج ۲: ۷۸۲)

ترجمه: هر کسی که درخت سدره را قطع کند الله جل جلاله سر او را به سوی آتش جهنم قرار می‌دهد؛ یعنی کسانی که درخت سدره را در صحرا که انسان‌ها و حیوانات از سایه آن استفاده می‌کنند به ناحق و بدون موجب قطع می‌کنند. (همان اثر: ۷۸۲)

حتا زمانی که به قرآن مجید مراجعه صورت گیرد، یکی از صفات انسان‌های مفسد را از بین بردن فصل و زرع، کشت و نبات بیان کرده است. چنانچه الله جل جلاله در قرآن مجید می‌فرماید: ﴿وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ﴾. (البقرة، آیه ۲۰۵)

ترجمه: و چون برگردد [یا ریاستی یابد] کوشش می‌کند که در زمین فساد نماید و کشت و نسل را نابود سازد و خداوند تباهکاری را دوست ندارد.

ج: توجه اسلام در جلوگیری از آلودگی هوا

یک از مورد دیگری که دین اسلام توجه جدی به حفاظت گاز آکسیجن در طبیعت کرده است، جلوگیری از آلوده نمودن محیط زیست می‌باشد؛ زیرا آلودگی هوا در حقیقت باعث مختل شدن گاز آکسیجن در فضای زمین می‌گردد. آلودگی محیط زیست یا توسط بوی و تعفن است که از نجاست‌ها و پلیدی‌ها منشأ می‌گیرد و یا هم توسط استفاده از

حرارت و انرژی است که با تولید دود و گازات دیگر انتشار آکسیجن را در فضا مختل می‌سازد.

از همین خاطر است که اسلام همیشه مسلمانان را به پاکی و طهارت امر کرده از نجاست‌ها و آلودگی‌ها شدیداً منع می‌کند. انسان مسلمان که روزانه پنج مرتبه نماز می‌خواند باید شروط اساسی نماز را که طهارت و پاکی جسم و بدن، جای و مکان و ملبس می‌باشد مراعات نماید و حتا با طهارت از نجاست‌های حکمی که توسط وضو و غسل بر طرف می‌شود، انسان مسلمان آماده عبادت پروردگار خود می‌گردد.

گذشته از این، پیامبر صلی الله علیه وسلم انسان‌های مومن و مسلمان را از ملوث نمودن منابع تولید آکسیجن که فضای درختان و چمن زارها است، شدیداً منع فرموده است و حتا فاعل آن را مورد لعنت قرار داده است.

چنانچه پیامبر صلی الله علیه وسلم در این مورد می‌فرمایند: «اتَّقُوا اللَّعَّانِينَ: الذی یتَخَلَّى فی طریقِ الناس، أو ظَلَّهِمْ». (النیسابوری، بی‌تا، ج: ۲: ۱۶۱)

ترجمه: از لعنت شوندگان اجتناب کنید، کسی که در راه مردم و یا در سایه هایشان رفع حاجت می‌کند.

در روایت دیگری پیامبر صلی الله علیه وسلم فرموده است: «اتَّقُوا الْمَلَّاعِنَ الثَّلَاثَةَ: البراز فی الموارد، وقارعة الطريق، والظل». (ابوداود، بی‌تا، ج: ۱: ۵۴)

ترجمه: از لعنت شدگان سه گانه اجتناب کنید (رفع حاجت کردن در آب‌ها، در سر راه و در سایه).

به همین ترتیب پیامبر صلی الله علیه وسلم انسان‌هایی را که در زیر سایه‌ها که غالباً توسط اشجار و نباتات به وجود می‌آیند و منبع اساسی تولید آکسیجن شمرده می‌شوند نجاست و پلیدی می‌کنند، مورد لعنت قرار داده؛ یعنی آن‌ها را از رحمت الله جل جلاله دور کرده و می‌فرماید: «اتَّقُوا اللَّاعِنِينَ قَالُوا وَمَا اللَّاعِنَانِ یا رسول الله؟ قَالَ: الذی یتَخَلَّى فی طریقِ النَّاسِ أَوْ فی ظِلِّهِمْ». (همان اثر: ۵۳)

آکسیجن و اهمیت آن از دیدگاه اسلام / ۴۹

ترجمه: از دو لعنت شونده دوری کنید. گفتند آن دو لعنت شونده چیست یا رسول الله؟ فرمود: «کسی که در راه مردم و سایه ایشان رفع حاجت می‌کند.»

یکی از موارد دیگر آلودگی هوا توسط حرارت، دود و آتش می‌باشد که معمولاً انسان‌ها جهت پخت و پز از آن استفاده می‌کنند. شکی نیست که اگر این استفاده به قدر ضرورت باشد مشکل ندارد؛ اما مشکل زمانی ایجاد می‌شود که انسان در استفاده از آن‌ها زیاده روی کرده و اسراف را پیشه می‌گیرد. اسراف در استفاده از مواد احتراقی در حقیقت اسراف در خورد و نوش است. از همینجاست که دین مقدس اسلام انسان‌های مسلمان را از اسراف و زیاده‌روی در خورد و نوش منع نموده و اندازه خوراک آن‌ها را معین کرده است تا بدین وسیله جلو آلودگی هوا را که در حقیقت مختل شدن گاز آکسیجن در فضای زمین می‌باشد، گرفته شود.

چنانچه الله جل جلاله می‌فرماید: ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾
(الأعراف، آیه ۳۱)

ترجمه: و بخورید و بیاشامید [ولی] زیاده‌روی مکنید که او اسرافکاران را دوست نمی‌دارد.

پیامبر صلی الله علیه وسلم بیان داشته است که در خوراک حد اعتدال را مراعات کنید و در قدم اول همان قدر بخوریم که بتوانیم قامت خود را راست داشته باشیم و اگر زیاد بخوریم، باید معده را به سه قسمت غذا، آب و هوا تقسیم کنیم. هم چنان فرموده اند که بدترین ظرفی که انسان آنرا پر و لبریز می‌کند، بطن و شکم انسان است.

پیامبر صلی الله علیه وسلم در این مورد می‌فرماید: «مَا مَلَأَ آدَمِي وَعَاءٌ شَرًّا مِنْ بَطْنٍ، بِحَسْبِ ابْنِ آدَمَ أَكْلَاتٍ يَقْمَنَ صَلْبُهُ، فَإِنْ كَانَ لَا مَحَالَةَ، فَكُلْتُ لَطْعَامَهُ، وَثَلْتُ لَشْرَابَهُ، وَثَلْتُ لِنَفْسِهِ».
(الترمذی، بی‌تا، ج: ۴، ۱۸)

ترجمه: انسان هیچ ظرفی را بدتر از بطن یا شکم لبریز نمی‌سازد، برای انسان چند لقمه کفایت می‌کند تا قامت خود را راست سازد، در صورتی که لابدی بود پس یک سوم حصه برای غذایش و یک سوم برای نوشیدنش و یک سوم حصه برای تنفسش، اختصاص داده شود.

زمانی که به سیرت پیامبر صلی الله علیه وسلم مراجعه می‌کنیم در می‌یابیم که ماه‌ها در خانواده‌شان سپری می‌شد؛ اما آتش و دود از خانه پیامبر صلی الله علیه وسلم بلند نمی‌شد، حال یکی از حکمت‌های این عمل برای ما معلوم می‌شود که پیامبر صلی الله علیه وسلم نمی‌خواست با دود کردن آتش، هوا را ملوث ساخته در نتیجه انتشار گاز آکسیجن فضا را مختل سازند.

از عایشه رضی الله عنها زوجه پیامبر صلی الله علیه وسلم روایت است که برای خواهر زاده خود می‌فرمودند: «ابن أختی إن كنا لننظر إلى الهلال ثم الهلال ثلاثة أهلة في شهرين وما أوقدت في أبيات رسول الله صلى الله عليه وسلم نار. فقلت يا خالة ما كان يعیشکم؟ قالت الأسودان التمر والماء». (ابخاری، ۱۴۲۲، ج: ۲، ۹۰۷)

ترجمه: خواهرزاده ام ما انتظار یک هلال پس دیگر هلال، یعنی سه هلال را در دو ماه میکشیدیم و در خانه‌های پیامبر صلی الله علیه وسلم آتش افروخته نمی‌شد. برایش گفتم ای خاله: چگونه زندگی می‌کردید؟ گفت: با اسودان، یعنی خرما و آب.

پس تمام این روایات و توصیه‌های شرعی اگر از نظر دید امروز، مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد، دیده می‌شود که یکی از عوامل مهم آن به خاطر حفظ گاز آکسیجن در طبیعت، منع کردن از تمام آنچه که باعث مختل شدن آن در فضا می‌گردد و تشویق و ترغیب در رابطه به هر آنچه که باعث افزایش تولید آن در طبیعت می‌گردد، بوده است.

برخی اشارات علمی قرآن مجید در مورد آکسیجن در فضا

الف: اعجاز علمی قرآن مجید

قرآن مجید کتاب انسان ساز است که از جانب الله جل جلاله برای فلاح و رستگاری بشر نازل شده و تا قیام قیامت پاسنگوی همه نیازهای بشر بوده و در هر عصر و زمان داشته‌های خود را برای وی روشن و آشکار می‌گرداند و هیچگاه به این معنی نیست که قرآن مجید که از عمر نزول آن در حدود ۱۵۰۰ سال می‌گذرد، نمی‌تواند عصر و زمان ما را که عصر تکنالوژی است در برگیرد؛ زیرا قرآن کلام الله جل جلاله است و الله ذاتی است

آکسیجن و اهمیت آن از دیدگاه اسلام / ۵۱

که عالم الغیب و الشهاده می‌باشد و تمام نیازهای انسان را در قرآن مجید ذکر نموده که با تحقیق و بررسی می‌توانیم از داشته‌های آن استفاده کنیم.

یکی از موارد جدید قرآن مجید که در این عصر و زمان مورد توجه است، اشارات علمی قرآن مجید می‌باشد که هدف از آن حقایق علمی است که الله جل جلاله در باره جهان و کائنات بیان کرده و امروز بشر با وسایل تکنالوژی معاصر، بعد از تحقیقات و بررسی‌های خستگی‌ناپذیر به برخی از آن‌ها نایل گردیده است. شکی نیست که علمای اسلام، مخصوصاً کسانی که به ساینس و تکنالوژی دست‌رسی دارند و در علوم دینی و شرعی نیز درایت کافی دارند. در این مورد خدمات شایان را انجام داده اند و در زمینه یک سلسله قواعد و ضوابط را پیرامون اشارات علمی قرآن مجید با اکتشافات جدید علمی معاصر وضع نموده‌اند و تحت عنوان اعجاز علمی قرآن مجید موضوعات مختلف را در طبیعت و جهان هستی با حقایق علمی قرآن مجید در عرصه‌های فلک، زمین شناسی، ابحار، حیوانات، نباتات و غیره مورد بحث و بررسی قرار داده اند.

باید یادآور شد که هدف از ذکر برخی از اشارات علمی در قرآن مجید این نیست که قرآن مجید کتاب ساینس در فیزیک و کیمیا و غیره است؛ بلکه هدف اساسی آن، یا بیان نشانه‌های وجود قدرت الله جل جلاله است تا عقیده انسان به الله جل جلاله قوی‌تر شود و یا بیان مثال‌ها و نمونه‌هایی می‌باشد که انسان به سوی هدایت، فلاح و رستگاری راهیاب می‌گردد؛ زیرا در بسیاری از موارد، فهم برخی از امور معنوی برای انسان مشکل است؛ اما زمانی که ضمن یک مثال حسی و مجسم ارائه می‌گردد، درک آن آسان می‌شود. (محمد علی صابونی، بی‌تا: ۱۷۵)

ب: اشارات علمی قرآن مجید در مورد تولید آکسیجن

نباتات از جمله اجسام زنده در طبیعت اند که در زمین می‌رویند و از خود حرکت، نشو و نمو و تکاثر دارند و انسان‌ها اکثریت ضرورت‌ها و نیازهای خود را با استفاده از نباتات مرفوع می‌سازند.

یکی از موارد ضروری و حیاتی انسان گاز آکسیجن می‌باشد که الله جل جلاله آن را توسط نباتات در فضای زمین منتشر می‌سازد. قسمی که تحقیقات جدید علمی در زمینه نباتات صورت گرفته است، نباتات جهت بقا، نشو، نمو و تکاثر خود، کاربن دای اکساید را جذب کرده و با عملیه‌های بسیار دقیق کیمیاوی آن را به گلوکوز تبدیل می‌کنند و به این شکل حیات خود را استمرار می‌دهند. در مقابل اخذ کاربن دای اکساید فضا، آکسیجن را تولید می‌کنند. این تحقیقات جدید بیانگر آن است که نباتات از طرف شب کاربن دای اکساید را خارج می‌کنند و به همین جهت دانشمندان علوم تجربی از خواب کردن در زیر درختان هنگام شب منع می‌کنند تا کثرت گاز کاربن دای اکساید باعث مختل شدن سیستم بدن انسان نگردد؛ اما زمانی که صبح می‌شود روشنی آفتاب فضای زمین را روشن می‌سازد و با عملیه فوتوسنتیز^۱ نباتات آکسیجن را در فضای زمین تولید می‌نمایند تا انسان‌ها و سایر زنده جان‌ها از آن استفاده کنند. عملیه فوتوسنتیز بدون نور آفتاب امکان‌پذیر نمی‌باشد. همین اکتشافات جدید را برخی از اشارات علمی قرآن مجید نیز بیان می‌کند؛ چنانچه الله جل جلاله در سوره تکویر می‌فرماید:

﴿وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَسَ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ﴾. (التکویر، آیه ۱۷-۱۸)

ترجمه: سوگند به شب چون پشت گرداند و سوگند به صبح چون دمیدن گیرد.

دانشمندی که در بخش اعجاز علمی قرآن مجید فعالیت دارند می‌گویند که مراد از کلمه «عسَس» تاریک شدن یا در ظلمت فرورفتن را گویند و شکی نیست که شب خود تاریک است؛ اما این‌که چگونه در ظلمت فرو می‌رود در حقیقت همین خروج گاز کاربن دای اکساید از نباتات می‌باشد که فضای شب را هرچه بیشتر تیره و تاریک می‌گرداند؛ اما آنچه کلمه «تَنَفَّسَ» افاده می‌کند که عبارت از عملیه نفس کشیدن است و نسبت آن به صبح داده شده و صبح همان وقتی است که روشنی آفتاب زمین را تابان می‌سازد و این‌که چگونه صبح تنفس

۱: فوتوسنتیز یک عملیه کیمیاوی در نباتات است که قسمت‌های سبز نبات کاربن دای اکساید، آب و نور را طی عملیات دقیق کیمیاوی به گلوکوز تبدیل کرده و آکسیجن را از خلال آن تولید می‌کند.

آکسیجن و اهمیت آن از دیدگاه اسلام / ۵۳

می‌کند و نفس در حقیقت عملیه‌ای است که زنده جان‌ها، مانند انسان‌ها و حیوانات آن را جهت بقا و استمرار زندگی خود انجام می‌دهند. در حقیقت هدف از آن خروج و تولید گاز آکسیجن در هنگام صبح می‌باشد، چون گاز آکسیجن برای تنفس است و تولید آن از نباتات از طرف صبح با عملیه کیمیاوی فوتو سنتیز صورت می‌گیرد و بدون نور آفتاب این عملیه اصلاً قابل اجراء نیست، پس نسبت تنفس به صبح در حقیقت بیانگر تولید گاز آکسیجن توسط نباتات می‌باشد. (الاعجاز العلمی ۲۰۱۵/۶/۸)

این اشاره علمی قرآن مجید در حقیقت وقت تولید آکسیجن از نباتات را برای ما بیان می‌کند که وقت صبح است و شکی نیست که قبلاً انسان‌ها به این امور معلومات کافی نداشتند؛ اما زمانی که تکنالوژی معاصر پیشرفت و ترقی کرد این حقایق علمی قرآن مجید نیز روشن و واضح گردید. البته قابل یاد آوری است که چنین تفسیر علمی در رابطه به این آیه کریمه هیچگاه مختص به همین اکتشاف علمی نمی‌باشد. شاید در آینده‌ها نظر به پیشرفت بیشتر تکنالوژی اشارات علمی دقیق‌تری برای انسان دست بدهد که فعلاً بشر از فهم آن عاجز می‌باشد.

ج: کم شدن گاز آکسیجن در بلندی‌ها

با پیشرفت و ترقی تکنالوژی معاصر، انسان توانست به فضا سفر نماید و حتا از فضای زمین خارج شده و تحقیقات فضائی و کیهانی را خارج از فضای زمین انجام دهد. شکی نیست که اشارات علمی زیاد در رابطه به فضا در قرآن مجید وجود دارد که الله جل جلاله ما را خیر داده است. شاید ساینس دانان تعداد محدودی آن را تحت تجربه و تحقیق قرار داده باشند؛ اما موارد زیادی هنوز تحت بررسی می‌باشد.

از جمله مواردی که با رفتن انسان به فضا مورد تحقیق قرار گرفته است، کم شدن مقدار آکسیجن در بلندی‌ها می‌باشد. اگر چه این قضیه در قدیم هم در بالا شدن به کوه‌های بلند کم احساس می‌شد؛ اما دلیل آن برای مردم واضح و روشن نبود. زمانی که تحقیقات پیشرفته در زمینه صورت گرفت، معلوم شد که علت کمبودی آکسیجن در بلندی‌ها می‌باشد. بناءً زمانی که

انسان به طرف فضا سفر کرد کپسول‌های اکسیجن را با خود گرفت تا از آن استفاده نموده و در عملیه تنفس به مشکلات دچار نشود.

نظر به تحقیقات جدید فضائی که صورت گرفته است، معلوم می‌شود که انسان هر قدر به طرف فضا بلند می‌شود به همان اندازه مقدار اکسیجن هم کم گردیده و حتا زمانی که از فضای اتموسفیر زمین خارج می‌شود به طور کامل جریان گاز اکسیجن قطع شده و انسان نمی‌تواند خارج فضای زمین زندگی خود را ادامه دهد. (محمد علی صابونی، بی‌تا: ۱۸۱-۱۸۲)

فهم این موضوع در ظاهر برای ما مشکل است و حتا برعکس اگر قضیه را از بُعد ظاهری و مادی آن به بررسی بگیریم، شاید انسان‌های گمراه از حیث مادی زندگی بهتر از انسان‌های رستگار داشته باشند؛ اما اگر قضیه را از بُعد معنوی آن مورد بحث قرار دهیم برعکس است. چنانچه قرآن مجید این قضیه معنوی را ضمن یک مثال حسی و مجسم برای ما بیان کرده تا خطورت موضوع برای ما روشن گردد.

اللّٰهُ جَلْ جَلَالَهُ مِثَالِ اِنْسَانٍ هَآئِى رَسْتَاگَارٍ، مَطِيعٍ وَ فَرْمَانَ بَرْدَارٍ رَا چَنِين بِيَان مِى كُنْد: ﴿فَمَنْ يَرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِّلْاِسْلَامِ﴾ (الأَنْعَام، آيَةُ: ۱۲۵)

ترجمه: پس کسی را که خدا بخواهد هدایت نماید دلش را به پذیرش اسلام می‌گشاید. وجه استدلال در این آیه کریمه عبارت: ﴿يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِّلْاِسْلَامِ﴾ است که الله جل جلاله قلب و سینه انسان‌های رستگار، مطیع و فرمان‌بردار را با اسلام فراخ و گسترده کرده از دل تنگی و ضیق سینه آن‌ها را نجات می‌دهد؛ یعنی از غم، اندوه، فشار و استرس در امان هستند.

اما در مورد مثال کسانى که در ضلالت گمراهی فرورفته اند، چنین بیان می‌کند: ﴿وَمَنْ يَرِدْ اَنْ يَضِلَّهُ يُجْعَلْ صَدْرُهُ ضَيْقًا حَرَجًا كَأَمَّا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ﴾ (الأَنْعَام، آيَةُ ۲۵)

ترجمه: و هر که را بخواهد گمراه کند دلش را سخت تنگ می‌گرداند، چنانکه گویی به زحمت در آسمان بالا می‌رود.

وجه استدلال در این آیه عبارت: ﴿يُجْعَلْ صَدْرُهُ ضَيْقًا حَرَجًا كَأَمَّا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ﴾ می‌باشد؛ یعنی مانند کسی که به طرف آسمان بلند می‌شود و سینه‌اش تنگ و فشار دهنده

آکسیجن و اهمیت آن از دیدگاه اسلام / ۵۵

می‌باشد. این‌که چرا در رفتن به طرف آسمان و بلند شدن به سوی آن سینه انسان تنگ و فشار دهنده می‌شود، شاید در هر زمان تغییرات مختلفی در زمینه صورت می‌گرفت؛ اما علت اساسی آن، زمانی برای بشر معلوم گردید که دانشمندان آکسیجن را کشف کرده و اهمیت حیاتی آن را انسان درک نمودند و دریافتند که در بلندی‌ها نظر به این‌که محل بود و باش انسان نیست، مقدار آکسیجن کمتر شده و کمبودی آکسیجن منجر به تنگ شدن نفس و تنگی سینه می‌گردد و این اشاره علمی در قرآن مجید برای ما ذکر شده و فعلا بشریت آن را کشف نموده است.

بنابراین اشاره علمی قرآن مجید که در این آیه کریمه در مورد آکسیجن روشن می‌گردد، در حقیقت بیان کم شدن آن در بلندی‌ها است که در اثر آن برای انسان نفس تنگی پیدا شده و سینه‌اش ضیق شده و فشار می‌دهد و این موضوع را قرآن مجید چندین قرن قبل از امروز ضمن یک مثال بیان کرده و بشریت حالا به دریافت دلیل علمی آن نایل گردیده است. (الاعجاز العلمي ۸/۶/۲۰۱۵)

درس و عبرتی که در این مثال برای ما بیان می‌گردد، اینست که انسان‌های رستگار در آرامی، امنیت، آسایش و فراخی صدر زندگی به سر می‌برند و کدام تنگی در سینه خود احساس نمی‌کنند. بناء زندگی آرام و آسوده دارند و از دغدغه‌های حرج و تنگی معنوی در امان اند، اگر چه از حیث مادیات در مشکلات می‌باشند.

اما انسان‌های که در ضلالت و گمراهی اند، زندگی آن‌ها اگر چه از حیث مادیات و امکانات، بیشتر و بهتر است؛ اما مثال آن‌ها مانند همان شخصی است که در نفس تنگی و ضیق صدر و سینه به سر می‌برد؛ یعنی از امکانات مادی خود استفاده درست و آرام نکرده و آسودگی و آسایش قرار ندارند.

همین است هدف اصلی از زندگی انسان که آیه مبارکه این موضوع معنوی را ضمن یک مثال حسی و مجسم برای ما ترسیم کرده است و بر علاوه از کمبودی آکسیجن در بلندها نیز خبر داده است و گذشته از همه در مورد اهمیت حیاتی آکسیجن در رابطه به انسان نیز اشاره می‌نماید.

بحث و نتیجه گیری

برخی از کوتاه نظران و کسانی که در قلبشان مرض نفاق، بد بینی در رابطه به دین مقدس اسلام است، همواره اعتراضات بی مورد را در رابطه به این دین کامل الله جل جلاله که هیچ گونه نقص، کمی و کاستی در آن دیده نمی شود، وارد کرده اند تا به زعم و گمان خود گویا اسلام را مورد نقض قرار دهند.

یکی از اعتراضات بی مورد آن ها در مورد قرآن مجید این است که گویا با پیشرفت و ترقی چشم گیر تکنالوژی معاصر، دیگر قرآن مجید که از عمر نزول آن حدود ۱۵ قرن سپری می شود، نمی تواند جواب گو و پاسخ ده پیرامون نیازهای انسان امروزی باشد که در عصر تکنالوژی و تسخیر فضا زندگی می کند؛ زیرا قرآن مجید در زمانی نازل شده که بشر با اسب، قاطر و شتر تجارت می کرد و چنین وسایل مدرن و تکنالوژی معاصر را در دسترس نداشت. بناء این کتاب آسمانی در برگیرنده محتویات تکنالوژی عصر حاضر نشده و نمی تواند نیازهای انسان امروزی را مرفوع سازد.

شکی نیست که اگر این اعتراض مورد غور و بررسی قرار گیرد، در حقیقت ناشی از انگیزه عدم فهم درست و درک کامل قرآن مجید می باشد که اساس آن را همان بد بینی به احکام الله جل جلاله تشکیل می دهد. در حالی که یکی از وجوه جاودانگی قرآن مجید این است که برای هر نسل و هر عصر، داشته های نوین را عرضه می کند که نسل های گذشته از آن ها بهره نبرده بودند. بناء پیام قرآن مجید به عصر و نسل خاص و امتی معین محدود نیست؛ زیرا اگر داشته های قرآن مجید تجدید پذیر نمی بود و در گذار اعصار و قرون به صورت دوامدار متطور و متجدد نمی شد، به طور مثال در یک قرن به اتمام می رسید، بی گمان قرآن مجید دچار جمود و خمود گردیده که در آن صورت نسل ها و قرن های بعدی باید بر خوان گذشتگان نشسته و خود بهره های نوینی را از این مانده پروردگار نداشته باشند، حال آن که زمان، حرکت و تطور راه خود را ادامه می دهد و به ره آورد گذشتگان نه تنها قانع نیستند؛ بلکه کافی و بسنده نیز برایشان نمی باشد.

آکسیجن و اهمیت آن از دیدگاه اسلام / ۵۷

از همینجاست که اهمیت اعجاز علمی قرآن مجید مطرح بحث قرار می‌گیرد؛ زیرا مفاهیم علمی قرآن کریم درست همان بستری است که عنصر تجدد و باز تولید مفاهیم در آن به روشنی نمایان است و با مرور زمان از لابلای انکشافات کونی و حقایق علمی بیشتر واضح و روشن می‌شود. با روشن شدن اعجاز علمی قرآن مجید به طور مداوم در قلب ثقافت و فرهنگ انسانی قرار گرفته و روند زندگی را با داده‌های نوین علمی تحت پوشش و سیطره خود قرار می‌دهد و انگیزه قوی و نیرومند را برای محققان، دانشمندان و پژوهشگران؛ جهت غور، بررسی و تحقیق هر چه بیشتر علمی در روشنائی قرآن مجید اعطا می‌کند.

در کل نتایج به دست آمده از این تحقیق را در چند جمله زیر خدمت خوانندگان گرامی خلاصه می‌کنم:

- حکمت الله جل جلاله تقاضا کرده است تا گاز آکسیجن از جمله گازات فراوان در طبیعت باشد و یکی از منابع اساسی آن را نباتات تشکیل می‌دهد.
- دین مقدس اسلام در رابطه به نباتات توجه جدی کرده که هم ارشادات قرآن مجید و هم رهنمائی‌های سنت مطهره بیانگر این موضوع می‌باشد.
- دین مقدس اسلام جهت حفاظت گاز آکسیجن در طبیعت، مسلمانان را از آلوده کردن هوا به هر شکلی که باشد شدیداً منع فرموده است.
- برخی از اشارات علمی قرآن مجید در مورد گاز آکسیجن وجود دارد که با پیشرفت تکنالوژی معاصر، بشر به آن دست یافته است که از جمله تولید آکسیجن توسط نباتات در هنگام صبح و تقلیل گاز آکسیجن در بلندی‌ها می‌باشد.

سرچشمه‌ها

- قرآن کریم.
- ابن حنبل، احمد (۱۴۲۰ هـ. ق/ ۱۹۹۹ م) مسند الامام احمد بن حنبل ج ۵. المحقق: شعيب الارنؤوط. محل نشر: مؤسسة الرسالة.

۵۸ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

- ابن حنبل، احمد (۱۴۲۰ هـ ق / ۱۹۹۹ م) مسند الامام احمد بن حنبل ج ۶. المحقق: شعيب الارنؤوط. محل نشر: مؤسسة الرسالة.

- ابو داود، سليمان بن الاشعث (بی تا) سنن ابی داود ج ۱. تحقیق عبدالحمید، محمد محی الدین. بیروت: دار الفکر.

- اسلامی، صدیقه؛ همتی، جمسید (۱۳۹۹) کتاب آناتومی انسان، انتشارات حتمی.

- البخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۲۲ هـ ق) الجامع المسند الصحيح ج ۲. المحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر. دار طوق النجاة

- البيهقي، احمد بن الحسين (۱۴۲۰ هـ ق / ۱۹۹۹ م) السنن الكبرى ج ۹. المحقق: سامی بن محمد سلامة. محل النشر: دار طيبة للنشر و التوزيع.

- الترمذی، محمد بن عيسى (بی تا) الجامع الصحيح سنن الترمذی ج ۴. تحقیق: احمد محمد شاکر و آخرون. بیروت: دار احیاء التراث.

- صابونی، محمد علی. آشنائی با قرآن. ترجمه: محمد میرویس غیائی. کابل: انتشارات رسالت.

- النيسابوری، مسلم بن الحجاج (بی تا) صحيح مسلم ج ۱. تحقیق: محمد فؤاد عبدالباقي. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

- النيسابوری، مسلم بن الحجاج. (بی تا) صحيح مسلم ج ۳. تحقیق: محمد فؤاد عبدالباقي. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

- منابع انترنتی

- جهان شیمی: خواص عنصر اکسیژن چیست؟ تاریخ دریافت: ۲۴/۳/۲۳ قابل دریافت در: <https://www.jahaneshimi.com>

- الاعجاز العلمی فی القرآن ۶/۸ / ۲۰۱۵ - تاریخ دریافت ۲۴/۳/۲۰۲۴ قابل دریافت در: www.eajaz.org/index

- ۱۶: ویکیپدیا اکسیژن ۲۰۲۳/۹/۱۸ - تاریخ دریافت ۲۴/۳/۲۰۲۴ قابل دریافت در: wikipedia.org/wiki/

منافع ملی در سیاست خارجی داوود خان و تأثیر آن در بی‌ثباتی نیم قرن اخیر افغانستان

لعل محمد دوراندیش

عضو کادر علمی پوهنځی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون دعوت

dorandish.1396@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-9297-5477>

چکیده

افغانستان از شمار کشورهای است که تا اکنون خلاف دیدگاه واقع‌گرایی، منافع ملی تعریف‌شده در سیاست خارجی خود ندارد و نگاهی با رویکرد سنتی و قبیله‌یی به سیاست خارجی و منافع ملی همواره افغانستان را در معرض بحران‌های کلان به‌خصوص بحران‌ها و جنگ‌های نیم قرن پسین بعد از سرنگونی جمهوری محمد داوود خان قرار داده است. با توجه به این، مقاله کنونی به تحلیل و بررسی منافع ملی در سیاست خارجی داوود خان و تأثیر آن بر تحولات نیم قرن پسین افغانستان تمرکز کرده است. تحقیق کنونی بر محور این سؤال انجام شده است: «منافع ملی در سیاست خارجی محمد داوود خان چگونه تعریف می‌شود و چه تأثیری بر تداوم جنگ در افغانستان داشت؟» فرضیه مطرح چنین بود که جایگاه مبهم منافع ملی افغانستان در سیاست خارجی داوود خان، این کشور را وارد جنگ و بی‌ثباتی دوام‌دار کرد. این تحقیق از نوع تحقیق تاریخی-تحلیلی بوده و اطلاعات با استفاده از روش کتاب‌خانه‌یی به دست آمده است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که تعریف نامشخص از منافع ملی در سیاست خارجی محمد داوود خان و وابسته‌سازی افغانستان به روسیه و سپس تغییر سیاست خارجی افغانستان خلاف منافع روسیه، سرنگونی رژیم داوود، تهاجم اتحاد جماهیر شوروی و تسلط کمونیزم بر افغانستان، تداوم رقابت‌های روسیه-امریکا در افغانستان، شکل‌گیری احزاب مخالف کمونیزم در بیرون از کشور و تأثیر آن بر تداوم جنگ‌های نیابتی در افغانستان پس از پیروزی مجاهدین و ایجاد فرصت‌های مداخله و تهاجم امریکا و تداوم جنگ تا اکنون را به همراه داشت.

کلیدواژه‌ها: منافع ملی، سیاست خارجی، رویکرد سیاسی، محمد داوود خان، جنگ، افغانستان.

Abstract

Contrary to the viewpoint of realism, Afghanistan is one of the countries that until now does not have defined national interests in its foreign policy. traditional and tribal approach to foreign policy and national interests has always exposed Afghanistan to major crises, especially the crises and wars of the past half century after the overthrow of The Republic of Mohammad Dawood Khan has placed. Considering this, the current article analyzes and examines the national interests in Dawood Khan's foreign policy and its impact on the developments of the last half century. The current research focuses on this question: "How is national interest defined in Mohammad Dawood Khan's foreign policy and what effect did it have on the continuation of the war in Afghanistan?" « The proposed hypothesis was that the vague position of Afghanistan's national interests in Dawood Khan's foreign policy brought this country into war and lasting instability. This research is a historical-analytical research and the information obtained using the library method. The findings of this research show that the unclear definition of national interests in Mohammad Dawood Khan's foreign policy and Afghanistan's dependence on Russia and then the change of Afghanistan's foreign policy against Russia's interests, the overthrow of Dawood's regime, the invasion of the Soviet Union and the dominance of communism in Afghanistan, the continuation of Russia-US rivalry. In Afghanistan, the formation of anti-communist parties outside the country and its impact on the continuation of proxy wars in Afghanistan after the victory of the Mujahideen and the creation of opportunities for American intervention and invasion and the continuation of the war until now.

Keywords: national interests, foreign policy, political approach, Mohammad Dawood Khan, war, Afghanistan

Dawat Academic Journal

Fourth Year, Issue

9 (Winter 2024)

Received: 2024-01-10

Accepted: 2024-03-18

مقدمه

بدون شک عمده‌ترین مؤلفه مورد توجه در سیاست خارجی کشورها، منافع ملی بازیگران عرضه روابط بین‌الملل می‌باشد؛ یعنی منافع ملی پدیده‌ای است که مسیر سیاست خارجی کشورها را در روند بازی‌های بین‌المللی سمت و سو می‌دهد و ضامن ثبات دایمی آنان می‌باشد. از سوی دیگر می‌توان تأکید نمود که ظهور و زوال ملت‌ها در عرصه ملی و بین‌المللی منوط به چگونگی تعریف آنان از منافع ملی است. منافع ملی از آن‌جایی مهم پنداشته می‌شود که بازتاب‌دهنده اراده همه‌گانی و اهداف ملی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی ملت‌ها و دولت‌ها در روابط ملی و بین‌المللی است. از سویی هم راهبردهای داخلی و خارجی یک ملت، در روشنایی منافع ملی تعریف و تبیین می‌شود. (دهزاد ۱۴۰۰: ۱۳۳) از این رو، حکومت‌های ملی منافع ملی‌شان را طوری تعریف می‌کنند که از یک طرف قادر به دوام حاکمیت‌شان باشد و از سوی دیگر تداوم ثبات سیاسی را در جامعه تضمین کنند. (خدا دادی، ۱۸۱: ۱۳۳) هم‌چنان حکومت‌های ملی و مشروع که پشتی‌بانی مردمی دارند، تلاش‌های خود را در صحنه‌های سیاسی دنیا طوری به کار می‌گیرند که بتوانند به منافع ملی در کشورشان دست پیدا کنند؛ اما برعکس حکومت‌های غیردموکراتیک که نگاه سنتی و قبیله‌یی به منافع ملی و سیاست خارجی دارند، نمی‌توانند ثبات دایمی در کشور خود را تضمین کنند. اگر این مسأله را در تاریخ سیاسی معاصر افغانستان به خصوص افغانستان پسا داوود خان بررسی کنیم، این کشور با وجود داشتن روابط سیاسی دیرینه با سایر کشورهای دنیا در سطح بین‌الملل، ثبات دوام‌دار نداشته و همواره درگیر جنگ‌های داخلی بوده و پس از هر تحول و تغییرات، کشور دچار بحران‌های بیشتر شده است.

روند تازه بی‌ثباتی افغانستان پسا جمهوری داوود خان به ادامه قدرت متمرکز و سنتی و غیر توسعه‌محور شاهی، از کودتای ۷ ثور ۱۳۵۷ آغاز شد که سقوط جمهوریت، کشته شدن محمد داوود خان و نیز در مدت کوتاه تجاوز اتحاد جماهیر شوروی به افغانستان و حاکمیت سخت‌گیرانه ایدئولوژی کمونیسم را به همراه داشت و بیشتر از چهار دهه می‌شود که این

کشور جنگ و تحولات ناگواری را تجربه می‌کند. این تحولات بر ساختارهای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و عرصه‌های مختلف زندگی جامعه و کشور تأثیر منفی گذاشته است. به همین مناسبت لازم دیده شد تا به تبیین رابطه میان بحران‌های افغانستان پسا محمد داوود خان و تعریف جایگاه منافع ملی در رویکرد سیاست خارجی او - چه در زمان صدارتش و چه در زمان جمهوریتش - پرداخته شود؛ بنابراین، در تحقیق کنونی تمرکز نویسنده بر این است که نقش منافع ملی در سیاست‌های خارجی محمد داوود خان و تأثیر آن بر جنگ‌های نیم قرن پسین در افغانستان را بررسی و تحلیل کند. از سوی دیگر، بازخوانی سیاست خارجی محمد داوود خان و نقش آن در تحولات پسین، ضرورت اساسی تاریخ سیاسی افغانستان بوده و می‌تواند در آسیب‌شناسی و برچیدن ریشه‌های بحران افغانستان نقش داشته باشد. بنابراین، تحقیق کنونی بر محور این پرسش می‌چرخد منافع ملی در سیاست خارجی محمد داوود خان چگونه تعریف می‌شود و چه تأثیری بر تداوم جنگ در افغانستان داشت؟) فرضیه مطرح در پیوند به این سؤال چنین است: جایگاه مبهم منافع ملی افغانستان در سیاست خارجی داوود خان، این کشور را وارد جنگ و بی‌ثباتی دوام‌دار کرد. متغیرهای مستقیم قابل توجه در این تحقیق جایگاه مبهم منافع ملی و تغییر رویکرد سیاست محمد داوود خان و از سوی دیگر متغیر غیرمستقیم در این تحقیق جنگ و بحران نیم قرن اخیر افغانستان است. این تحقیق از نوع تحقیق تاریخی-تحلیلی بوده و اطلاعات آن به شیوه کتاب‌خانه‌یی به دست می‌آید که پس از طرح چارچوب نظری، تمرکز بیشتر در این تحقیق بر سر مسأله تأثیر چگونگی سیاست خارجی محمد داوود خان در میان دو قدرت بزرگ (روسیه و آمریکا) و کشورهای هم‌پیمان آنان در منطقه بر تداوم جنگ و بحران در افغانستان تا سال ۲۰۲۱ می‌باشد.

پیشینه تحقیق

دوره حکومت‌داری محمد داوود خان و جنگ‌های متداوم افغانستان پسا محمد داوود خان، از موضوع قابل بحث محققان بوده و آثار زیادی در زمینه وجود داشته و بخش مهمی

منافع ملی در سیاست خارجی داود خان وتأثیر آن در بی ثباتی نیم قرن اخیر در افغانستان / ۶۳
از کتاب‌های تاریخی و سیاسی افغانستان را تشکیل می‌دهد. اینجا به گونه نمونه به چند اثر اشاره می‌شود:

- تاریخ معاصر افغانستان (یادداشت‌ها و برداشت‌ها) اثری است از محمد آصف آهنگ که این اثر تاریخی در سال ۱۳۹۹ از طریق نشر واژه به بازار عرضه شد. نویسنده در این کتاب نگاه انتقادی به آثار تاریخی افغانستان داشته و دوره حکومت‌داری محمد داوود خان و جنگ‌های پس از او، یکی از بحث‌های مهم آن به شمار می‌رود.

- سیاست خارجی افغانستان، اثری است از عبدالقیوم سجادی که در سال ۱۳۹۹ توسط دانشگاه خاتم النبیین به دست نشر سپرده شده است. نویسنده این کتاب سیاست خارجی افغانستان به خصوص دوران محمد داوود خان را مبتنی بر نظریه سازه‌انگاری مورد تحلیل قرار داده است.

- جزوه درسی تاریخ معاصر افغانستان اثر پوهاند داکتر حبیب پنجشیری، استاد دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه کابل، در بهار ۱۴۰۰ به نشر رسیده است. نویسنده در این کتاب یک بخش را به دوره محمد داوود خان اختصاص داده که مسأله را به گونه کیستی بازتاب داده و به چیستی نگاه سیاسی در دوره محمد داوود خان و تأثیر آن بر جنگ‌های پسین نپرداخته است.

- افغانستان در سده بیستم (از عبدالرحمن خان تا کرزی) اثری است از داکتر صاحب‌نظر مرادی که در سال ۱۳۹۴ از طریق انتشارات سعید به نشر رسیده است. در این اثر نگاهی انتقادی به کج‌روی‌های سیاسی محمد داوود خان صورت گرفته است؛ اما مشخصاً نویسنده روی تأثیر کج‌روی‌های سیاسی او بر جنگ‌های چهار دهه پسین نپرداخته است.

- جایگاه محمد داوود خان در تاریخ نوین افغانستان، کتاب دیگری است از اکادمیسین اعظم سیستانی که این اثر در سال ۱۳۹۵ از طریق «دانش نشراتی تولنه» در کابل به نشر رسیده است. نویسنده همه قضایای افغانستان، به خصوص دوران محمد داوود خان و پسا

محمد داوود خان را با دقت و تاریخوار تحریر داشته است؛ اما نویسنده این اثر به نحوی سیاست‌های داوود را تأیید کرده است.

تحقیقات و آثار موجود در این خصوص با وجود داشتن برجستگی‌های فراوان، اولاً با نگاه تاریخی-توصیفی نگاشته شده است، نه تحلیلی. در گام دوم، به تأثیر تعریف نامشخص منافع ملی در سیاست خارجی محمد داوود خان بر جنگ‌های پسین نپرداخته‌اند. از این رو تحقیق کنونی به تبیین این مسأله با استفاده از رویکرد تاریخی-تحلیلی پرداخته است.

الف: تعریف مفاهیم و چارچوب نظری

۱. تعریف مفاهیم

سیاست خارجی

سیاست دولت‌ها اصولاً یا به امور داخلی مربوط می‌شود یا به امور بین‌المللی. اصطلاح سیاست خارجی در مقابل امور داخلی به کار می‌رود. در خصوص سیاست خارجی به تعریف‌های زیادی برمی‌خوریم، بدون اینکه این تعریف‌ها تفاوت مفهومی داشته باشند و تقریباً همه آن‌ها به یک مفهوم اشاره دارند؛ اما از میان آن‌ها تعریف زیر کامل‌تر و روشن‌تر به نظر می‌رسد: «سیاست خارجی عبارت است از خط مشی و روشی که دولت در برخورد با امور و مسائل خارج از کشور برای حفظ حاکمیت و دفاع از موجودیت و منافع خود اتخاذ می‌کند». (منصوری، ۱۳۶۵: ۱۱) یا به تعبیر دیگر سیاست خارجی عبارت از مجموعه‌ای از خط مشی‌ها و تصمیماتی است که یک دولت در برخورد با مسائل خارجی در چهارچوب اهداف کلی حاکم بر نظام سیاسی‌اش اعمال می‌کند. (خدادادی، ۱۳۸۱: ۱۳۱)

تعریف منافع ملی

اصطلاح منافع ملی از ترکیب دو واژه «منافع» و «ملی» تشکیل شده است که هر کدام از آن‌ها به نوبه خود از گستردگی معنایی زیاد برخوردار است. اصطلاح منافع ملی بسیار دیرتر از ایجاد دولت‌های ملی در اروپا در قرن ۱۸ به طور معمول مروج شد و کاربرد پیدا کرد. (ف، هرمند: ۱۰/۱۰/۳۱۰۲/afghan-german) اما پیش از اینکه بحث منافع ملی وارد

منافع ملی در سیاست خارجی داود خان و تأثیر آن در بی ثباتی نیم قرن اخیر در افغانستان / ۶۵

ادبیات سیاسی شود، حس منفعت‌طلبی همواره در نسل بشر وجود داشته و دارد که یا به شکل فردی و یا به شکل جمعی قابل بحث است. با وجود این، منافع ملی به آن دسته از منافع جمعی تلقی می‌شود که دولت‌ها به عنوان یک مجموعه و به نمایندگی از ملت‌های‌شان در روابط خود با سایر کشورها در پی تحقق آن هستند. از دید «مورگنتا» حداقل منافع ملی یک کشور عبارت است از تأمین امنیت و حمایت از هویت فیزیکی (سرزمینی)، سیاسی و فرهنگی کشور در مقابل تهدید و مخاطرات دیگر دولت‌ها. او به عنوان یکی از بزرگ‌ترین نظریه پردازان رئالیسم، اعتقاد دارد که منافع ملی معیاری همیشگی و دائمی است که به وسیله آن اقدام سیاسی سیاست‌گذاران باید مورد قضاوت قرار گیرد و اهداف سیاست خارجی نیز باید در قالب منافع ملی تعریف شود. (حیدر پیری و پریسا دهقانی، ۱۳۹۷: ۱۶۳)

۲. چارچوب نظری

چارچوب نظری این تحقیق مبتنی بر نظریه سازه‌نگاری در نظر گرفته شده است. البته نگاهی از دریچه این نظریه به جایگاه منافع ملی در سیاست خارجی محمدداوود خان و تأثیر آن بر چهار دهه جنگ در افغانستان، نگاهی انتقادی است و تعریف منافع در رویکرد سیاست محمدداوود خان به نقد کشیده می‌شود؛ یعنی با استفاده از این نظریه به این مسأله پرداخته خواهد شد که نگاه غیرواقع‌بینانه محمدداوود خان و - عدم توجه به افکار و دیدگاه اقشار مختلف افغانستان - به منافع ملی و سیاست خارجی او، افغانستان را دچار بحران دوام‌دار کرده است.

نظریه سازه‌نگاری

عموماً نرم‌ها و هنجارهای رفتاری کشورها از طریق مبانی سازه‌نگارانه در سطح بین‌الملل قابل ابراز است که پس از مقبولیت در جامعه بین‌المللی و پذیرش هنجارها از طریق سازمان‌های بین‌المللی، به کشورها منتقل می‌گردد. براساس رویکرد سازه‌نگاری در روابط بین‌الملل، سیاست خارجی کشورها ناشی از تصورات ملت‌هاست که بر مبنای ارزش‌های مادی و معنوی شکل گرفته و این مبانی در قالب رفتارهای ملی تبلور یافته و در نهایت منافع

ملی را رقم می‌زند؛ بنابراین منافع ملی یک برساخته اجتماعی است که در آن مبانی فرهنگی و ارزشی جایگاه مهمی دارد. نگاه سازنده‌گرایی از این جهت مهم است که نگاه تحولی و معنایی ویژه به سیاست خارجی کشورها را مطرح کرده و برای فرهنگ جایگاه مهمی در روابط بین‌الملل قائل است. (گوزینی، استفانو، سوگانامی، لیتل، والتز و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۸۹)

سازه‌انگاران هم‌چنین از طریق رهیافت هویت، مفهوم نقش (بازیگران نقش) را تحلیل می‌کنند. به عبارتی، هر هویت خاصی که یک کشور برای خود تعریف می‌کند، یک نقش ملی معین را ایجاد می‌نماید که خود منافع خاصی را در بر می‌گیرد و منافع دیگری را نیز مستثنا می‌سازد... (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۹: ۴۳-۴۶) به باور الکسندر ونت، یکی از نظریه‌پردازان و طرف‌دار نظریه سازه‌انگاری، ساختار بین‌المللی به دلیل هستی‌شناسی معناگرایانه به مثابه نوعی توزیع انگاره‌ها (عوامل ذهنی و معنایی) پدیده‌ای است اجتماعی و عنصر مادی نقشی ثانویه دارد و از آن جایی که ساختار هر نظام اجتماعی شامل سه عنصر (شرایط مادی، منافع و انگاره‌ها) است، این عناصر باهم در ارتباط هستند؛ به طوری که بدون انگاره‌ها منافی نیست، بدون منافع شرایط مادی معناداری وجود ندارد و بدون شرایط مادی اصلاً واقعیتی وجود ندارد. در این راستا باورها و انتظاراتی که دولت‌ها در مورد یکدیگر دارند، ماهیت زندگی بین‌المللی را تعیین می‌کند و این امر عمدتاً منجر به بنیان اجتماعی و شناخت مشترک می‌شود. (لزرجانی و دهشیری، ۱۳۹۷: ۴۳)

نظریه سازه‌انگاری ذهن ما را به این سمت می‌کشاند که سیاست خارجی محمد داوود خان را در چارچوب این نظریه آمو نماییم که تا چه تصورات شهروندان در خصوص منافع ملی در سیاست خارجی داوود خان دخیل بوده و چقدر مسایل تنوع قومی و زبانی در این خط مشی سیاسی در نظر گرفته شده است تا بتواند منافع ملی در کشور را تضمین نماید.

منافع ملی در سیاست خارجی داود خان و تأثیر آن در بی ثباتی نیم قرن اخیر در افغانستان / ۶۷

جایگاه مبهم منافع ملی افغانستان در سیاست خارجی محمداوود

اگر منافع ملی ستاره رهنمای سیاست خارجی است، در نبود این ستاره رهنما، مسیر و جهت‌گیری سیاست خارجی با سرگردانی و حیرت روبه‌رو خواهد بود. انتظار یک سیاست خارجی هدفمند، تأثیرگذار و فعال در نظامی موجه است که منافع ملی به صورت روشن تعریف شده و محورهای اساسی آن مورد توافق رژیم حاکم، اپوزیسیون، احزاب و نهادهای مدنی قرار داشته باشد. در جامعه‌ای که بر سر محورهای اساسی و خطوط منافع ملی توافق نظر میان نخبگان سیاسی وجود نداشته باشد، سیاست خارجی با چالش‌های جدی روبه‌رو بوده (سجادی، ۱۳۹۷: ۲۶۸) و بحران‌های پسین را در کشور در پی خواهد داشت. از این رو اگر بخواهیم از مفهوم «منافع ملی» برای درک سیاست خارجی کشورهای مختلف استفاده کرده و هم‌چنین از این مفهوم برای واکاوی و ارزش‌یابی خط‌مشی‌های خارجی کشور خودمان بهره بگیریم، باید قبل از هر چیزی در تدقیق مفهوم و ابهام‌زدایی از آن بکوشیم که واقعاً هدف از منافع ملی در سیاست خارجی کشورها چیست. طوری که در تعریف منافع ملی مطرح است، هدف از منافع ملی در سیاست خارجی، تأمین امنیت ملی کشور، توسعه همه‌جانبه (اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی)، حفظ و تقویت ارکان هویت‌بخش، کسب و ارتقای منزلت و جایگاه راهبردی برای کشور در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی (علی‌رضا علوی تبار، 30.11.2021، iran emrooz.net) استوار بودن سیاست خارجی بر مبنای نگاه ملی، حل منازعات و جدال داخلی و... است.

متأسفانه منافع ملی در افغانستان از سالیان درازی بدین سو کج رقم خورد و تعریف ناشده و در پرده ابهام باقی مانده است. دلیل مبهم بودن آن ریشه در حکومت‌های غیر مردمی و وابسته دارد؛ یعنی اراده سیاسی اکثریت مردم در امر چگونگی ایجاد حکومت‌ها در این سرزمین، هیچ‌گاهی وجود نداشته است. (دهزاد، ۱۴۰۰: ۱۳۴) با توجه به آنچه مطرح شد، منافع ملی در رویکرد سیاست خارجی افغانستان در زمان حکومت‌داری محمداوود خان چه در دوره صدارت و چه در دوره جمهوریت، مبهم و بی‌سرنوشت بود. سیاست داخلی و خارجی او همواره دارای ماهیت تباری بوده و سیاست خارجی کشور نیز علاوه بر تأثیرپذیری از دیگر

عوامل خلاف منافع ملی، از ساختار سنتی و قبیله‌ای قدرت سیاسی متأثر بود (سجادی، ۱۳۹۷: ۳۰) که نمی‌توانست تمثیل‌کننده منافع ملی باشد.

او زمانی هم که به سمت امریکا و روسیه دست همکاری دراز کرد، هدفش تضعیف پاکستان به منظور ایجاد پشتونستان بود. این سیاست منافع ملی را در این کشور به شدت آسیب زد. این سیاست محمد داوود خان به خصوص در دوره صدارتش، مهم‌ترین هدف سیاست خارجی او به شمار می‌رفت که برعکس، او برای امنیت، اقتصاد و رفع مشکلات اجتماعی که تأمین‌کننده منافع ملی است، برنامه واضح نداشت. او با این رویکر می‌خواست تا موفقش در داخل خانواده سلطنتی محفوظ باشد. (آهنگ، ۱۳۹۹: ۳۱۴)

رویکرد سیاست خارجی داوود خان و چالش‌های ناشی از آن

۱. وابسته‌سازی افغانستان به شوروی

وابستگی افغانستان در زمان صدارت محمد داوود خان به اتحاد جماهیر شوروی، از آنجا آغاز شد (فرهنگ، ۱۳۶۷: ۴۶۲) که داوود خان سیاست ستیزه‌جویانه در مقابل پاکستان در دوران صدارتش به روی دست گرفت. مخالفت جدی محمد داوود خان با تصمیم پاکستان در ۲۷ مارچ ۱۹۵۵ مبنی بر ایجاد صوبه‌های پاکستان زیر عنوان پاکستان غربی در یونیت واحد به منظور به وجود آوردن موازنه میان پاکستان شرقی و غربی و تظاهرات تاریخ ۱۰ حمل ۱۳۳۴ در شهر کابل و حمله بر سفارت پاکستان و پایین کشیدن بیرق سفارت این کشور و آتش زدن آن، پاکستان را دشمن افغانستان ساخت. در نتیجه آن، روابط بین اسلام‌آباد و کابل برهم خورد و پاکستان توانست افغانستان را در سطح بین‌الملل کشوری متعرض معرفی کند. بناءً با داغ شدن قضیه پشتونستان و دوام دشمنی با پاکستان، راه‌های بازرگانی افغانستان بسته شد و روابط پاکستان و افغانستان برهم خورد. به خاطر جبران آن، سردار محمد داوود خان قراردادی را درباره ترانزیت مال‌التجاره از طریق اتحاد جماهیر شوروی با این کشور امضا کرد و در ماه اسد ۱۳۳۴ از طرف شورای ملی تصویب شد و شاه آن را توشیح نمود؛ اما این کار به دلیل نبود شاهراه و مصارف بلند ترانسپورتی و گیر ماندن کالاهای تجارتي در پاکستان، عدم صادرات محصولات

منافع ملی در سیاست خارجی داود خان وتأثیر آن در بی ثباتی نیم قرن اخیر در افغانستان / ۶۹

تجارتی و بند ماندن ماشین آلات مربوط به کارخانه جات، برعکس کشور را با مشکل جدی روبه رو کرد. (آهنگ، ۱۳۹۹: ۱۲۴-۳۲۳) به این خاطر محمد داود خان از روسیه طالب کمک‌های زیاد شد. با دریافت کمک‌های زیاد از روسیه، کشور در عرصه نظامی کاملاً وابسته به روسیه شد و با آن سیلی از مشاوران روسی به افغانستان سرازیر شدند. علاوه‌تاً تربیت نظامی صدها محصل در آموزشگاه‌های شوروی و حضور مشاوران روسی در قطعات نظامی اردوی افغانستان برای بیش از بیست سال متواتر، به کلی نیروهای مسلح افغانستان، اردو و قوای هوایی را تغییر شکل داد.

این تغییر در کشوری عقب مانده مانند افغانستان، نقش تعیین کننده به اتحاد جماهیر شوروی داد و از نگاه استخباراتی افغانستان را در بعد نظامی، اداری و استخباراتی در کنترل خود قرار داد. مطابق داده‌های منابع اطلاعاتی شوروی در زمان جمهوریت محمد داود خان، در سال ۱۹۷۷ KGB ۷۲ اجنت و ۹۰ مخبر از میان اتباع شوروی و ۱۵ اجنت و ۱۹ مخبر دیگر از میان کارشناسان نظامی در خدمت داشت. تعداد اجنت‌ها و چگونگی گسترش آن‌ها میان کسانی که آماج حمله استخبارات قرار داشتند، این امکان را به دست می داد تا همه محلات شوروی نشین زیر پوشش استخباراتی قرار داده شود. (صاحب نظر مرادی، ۱۳۹۴: ۳۰۶) با وجود تلاش‌های ظاهرشاه برای بهبود مناسبات با پاکستان و کاهش نفوذ شوروی، جهت‌گیری جدید برای افغانستان دیگر بسیار دیر هنگام و حتا ناممکن بود. حزب دموکراتیک خلق با استفاده از فضای باز سیاسی دهه دموکراسی ظهور کرد و حتا تلاش‌های موسی شفیق، آخرین نخست‌وزیر شاه (۱۹۷۲-۱۹۷۳) برای کاهش اتکا بر شوروی با شکست مواجه شد. (محمد قاسم عرفانی: ۲۶ دسامبر ۲۰۱۶-bbc)

در این خصوص نگاه داوود خانه به منافع مبهم بود. از یک سو رابطه متخاصم با پاکستان با وجود داشتن فرصت‌ها و تهدیدهای مشترک مرزی در خصوص تأمین ثبات و امنیت در منطقه و داغ ساختن موضوع پشتونستان با نگاه قومی به نفع افغانستان نبود. این رویکرد هم منافع مرزی را به تهدید مواجه ساخت و هم تلاش داوود خان به منظور تأمین

منافع قومی بود نه ملی. افغانستان یک کشور متشکل از اقوام مختلف می‌باشد و رویکرد سیاست خارجی می‌باید طوری طرح شود که منافع اقشار مختلف مورد توجه باشد. از سوی دیگر داشتن روابط خارجی یک امر ضروری است تا جای که کشورهای طرف فرصت مداخله و تصمیم‌گیری را در امور داخلی نداشته باشند؛ اما وابسته‌سازی مطلق کشور به یکی از قدرت‌های بزرگ، منافع ملی را مورد تهدید جدی قرار می‌دهد؛ دولت پیرامون مکلف است که منافع طرف را کاملاً رعایت نماید.

بدون شکر سیاست خارجی نامتوازن سردار محمدداوود خان و تعریف وارونه از منافع ملی در دوران صدارتش، سبب شد که افغانستان یک‌باره در انحصار حزب دموکراتیک خلق و اتحاد جماهیر شوروی قرار بگیرد و نیز نارضایتی مردم از رژیم بالا بگیرد (آهنگ، ۱۳۹۹: ۴۳۴) یعنی محمدداوود خان با بازگشت به قدرت به‌عنوان رییس‌جمهور (۱۹۷۳-۱۹۷۸) در صدد کنترل کامل قدرت برآمد و تغییر عمده در سیاست خارجی افغانستان نسبت به پاکستان و سایر کشورهای منطقه به وجود آورد. او در دوران جمهوریتش این وضع را به نفع خود نمی‌دید؛ چون سیاست خارجی افغانستان را در معرض بی‌اعتمادی و بی‌باوری غرب و امریکا قرار می‌دید. از جانب دیگر، سیاست داخلی و اعضای حکومت وی را بیش از پیش تحت نفوذ روسیه قرار می‌داد. (سجادی، ۱۳۹۷: ۱۸۴)

به این ترتیب به نظر می‌رسید که احساسات سنتی محمدداوود خان در دوره جمهوریتش فروکش کرده بود و نظر به مشوره برادرش تصمیم گرفت تا در سیاست خارجی خود تجدید نظر کند؛ بدین معنا که بایستی روابط خود را با همسایگان خود ایران و پاکستان بهبود بخشد و از شوروی فاصله گرفته به امریکا نزدیک‌تر شود (سیستانی، ۱۳۹۳: ۶۹)

۲. سقوط جمهوری و تسلط کمونیزم داوود

داوود خان با این تغییر رویکرد در سیاست خارجی بدون سنجش جنبه‌های مختلف آن، زمینه نابودی خود و حاکمیت آیدئولوژی کمونیزم در افغانستان را توسط شوروی و افسران تحصیل کرده در شوروی که تحت تأثیر تفکر کمونیزم بود، مساعد ساخت؛ یعنی تغییر رویکرد

منافع ملی در سیاست خارجی داود خان وتأثیر آن در بی ثباتی نیم قرن اخیر در افغانستان / ۷۱

سیاست خارجی محمد داوود خان و موقف داخلی او در برابر سران حزب دموکراتیک افغانستان، اعضای حزب دموکراتیک خلق افغانستان را وادار ساخت تا تصمیم نابودی حکومت داوود را روی دست بگیرند. آن‌ها برای انجام یک کودتا فرصتی خوب را پیدا کردند؛ چون حزب دموکراتیک خلق افغانستان حمایت همه‌جانبه شوروی را داشت و اکثریت آنان در مسکو تحصیل کرده بودند. از سوی دیگر، در همه ساختارهای افغانستان به‌خصوص ساختار امنیتی و اداری نفوذ کرده بودند. سرانجام به تاریخ ۷ ثور ۱۳۵۷ حزب دموکراتیک خلق افغانستان دست به کودتا زد و با سرنگونی رژیم جمهوری داوود و قتل و قتال زیاد افراد و همکارانش (مرادی، ۱۳۹۴: ۳۲۴) رژیم مستبد و افراطی کمونیزم بر سرنوشته افغانستان حاکم شد. با وجود اینکه او درک درستی از نفوذ روس‌ها و حزب دموکراتیک خلق افغانستان در داخل حکومت و اردو نداشت، نمی‌خواست باور کند آنانی که قدرت را به او داده‌اند، توان سرنگونی‌اش را نیز دارند. (آهنگ، ۲۳۹۹: ۴۳۷) از سوی دیگر در نتیجه این تغییر رویکرد، محمد داوود خان به پیشنهاد دولت‌های غربی به دو اقدام مهم دست می‌زد: یکی تصفیه پرچمی‌ها و خلقی‌ها و سایر گروه‌های چپی و دیگری تغییر در روابط خارجی. چنین تغییری در قدم اول باعث اتحاد خلق و پرچم به منظور سقوط محمد داوود خان شد (سیستانی، ۱۳۹۱: ۸۱)

۳. حاکمیت حزب دموکراتیک خلق و آغاز فصل جدید بی ثباتی

تسلط حزب دموکراتیک خلق افغانستان با ایدئولوژی کمونیزم، سرآغاز تشدید جنگ در افغانستان پسا محمد داوود خان محسوب می‌شود. شکل‌گیری فرایند جهاد در برابر تفکر کمونیزم و اشتغال افغانستان توسط اتحاد جماهیر شوروی، فصل تازه‌ای از بی ثباتی را در کشور به وجود آورد که خود زمینه‌ساز مشکلات دیگر بود. بدون شک جهاد بر حق و مشروع مردم افغانستان با تسلط کمونیزم و اشتغال افغانستان توسط اتحاد جماهیر شوروی، شدت پیدا کرد و نیز فرصت‌های پیش‌آمده زمینه را طوری مساعد ساخت که امریکا و روسیه به خاطر رفع تهدید منافع‌شان در منطقه، افغانستان را به یکی از عرصه‌های رقابت

جهانی خویش تبدیل کردند. این رقابت از اعمال نفوذ سیاسی و اقتصادی آغاز و تا سرحد هجوم سخت نظام ادامه یافت. (سجادی، ۱۳۹۷: ۱۸۹)

۴. ایجاد زمینه‌های رقابت بلاک شرق و غرب در افغانستان

اشتباه دیگر محمدداوود خان این بود که او با یک چرخش زود هنگام و گرایش و تماس با کشورهای همسایه، کشورهای عربی و ایالات متحده و علاقه‌مند ساختن آنان به افغانستان، سرنوشت سیاسی این کشور را به بحران کشاند و بازی‌های قدرت‌های بزرگ در افغانستان را وارد مرحله تازه نمود. در سال ۱۹۷۶ هنری کسینجر، وزیر خارجه ایالات متحد آمریکا، از کابل دیدن کرد و از پیشنهادات محمدداوود خان پشتیبانی نمود. شاه ایران به‌عنوان هم‌پیمان آمریکا نیز برای محدودسازی نفوذ شوروی تلاش می‌کرد. بدین منظور شاه ایران به محمدداوود خان پیشنهاد کمک یک بلیون دالری را داد و وعده سپرد که در سال ۱۹۷۵ این رقم را دوچند (دو بلیون دالر) می‌کند. (سجادی، ۱۳۹۷: ۱۸۷) این رویکرد باعث تقابل دو قدرت بزرگ در افغانستان شد و هر دو کشور فعالیت‌های اسخباراتی خود را در کشور گسترش دادند.

در این رقابت کشورهای غربی، متحدان عرب و به‌ویژه پاکستان، بدون شک که در پیکار خود بر ضد اتحاد شوروی از افغانستان استفاده ابزاری کردند و جهاد مردم این کشور را یک جنگ نیابتی ساختند؛ جنگی که در جریان آن کشورهای غربی و در رأس آن ایالات متحده آمریکا و کشورهای عربی با متولیت پاکستان به‌گونه منظم به تشویق، سازمان‌دهی، شیوع و تعمیق افراطیت پرداختند. (سپنتا، ۲۹ حمل ۱۳۹۷، *8am.media*) تداوم تعارض قومی، تهاجم اتحاد جماهیر شوروی و شکل‌گیری اختلافات مرزی با پاکستان به منظور ایجاد پشتونستان که عمده‌ترین دغدغه محمدداوود خان بود، یکی دیگر از چالش‌های نزدیک به نیم قرن اخیر افغانستان است که همواره امنیت و ثبات در این کشور را متأثر ساخته است و هنوز هم این تعارض وجود دارد.

نتیجه‌گیری

سردار محمدداوود خان به‌عنوان بانی جمهوریت در افغانستان دو دوره حکومت‌داری را در این کشور تجربه کرده است. در دوره اول از طرف شاه به‌حیث صدراعظم (۱۹۵۳ -

منافع ملی در سیاست خارجی داود خان وتأثیر آن در بی ثباتی نیم قرن اخیر در افغانستان / ۷۳

۱۹۶۳) برگزیده شد و در دوره دوم در سال ۱۳۵۲ طی کودتایی، نظام شاهی را سرنگون و خود را به‌حیث رئیس‌جمهور اعلام کرد. او در دوره صدارتش قضیهٔ پشتونستان را خلاف توجه به منافع ملی به‌شدت پی‌گیری و با پاکستان روابط سیاسی را قطع کرد که نارضایتی ایالات متحده امریکا را در پی داشت. از سوی دیگر، در آن دوره با اتحاد جماهیر شوروی روابط گرم گرفت و افغانستان را کاملاً وابسته این کشور ساخت. او در دوره جمهوریت سیاست پشتونستان‌خواهی‌اش را فروکاست و خواست با پاکستان، ایران و کشورهای عربی هم‌پیمان ایالات متحده امریکا روابط دوستی برقرار کند و روابطش را با اتحاد جماهیر شوروی کاهش بدهد. در نتیجه، جمهوریت محمدداوود خان توسط حزب دموکراتیک خلق به رهبری تره‌کی و حمایت روسیه طی کودتایی در ۷ ثور ۱۳۵۷ سرنگون شد و قدرت به چپی‌ها تعلق گرفت و افغانستان وارد بحران‌های طولانی مدت شد که پیامدهای ناگواری داشت.

بناء یافته‌ها و نتایج این بررسی کتابخانه‌ای نشان می‌دهد که منافع ملی در سیاست خارجی محمدداوود خان مسیر مبهمی را پیموده و سیاست خارجی دشمنی با پاکستان و وابستگی افغانستان به روسیه به دلیل هم‌پیمان بودن پاکستان با ایالات متحده به‌عنوان مخالف و رقیب جدی روسیه، دو قدرت بزرگ در افغانستان در تقابل هم قرار داد که آسیب‌های شدیدی برپیکر این کشور وارد کرد. عمده‌ترین چالش‌های تغییر سیاست خارجی محمدداوود خان در افغانستان را می‌شود سرنگونی رژیم داوود، تهاجم اتحاد جماهیر شوروی به افغانستان، تسلط ایدئولوژی کمونیزم، تبدیل شدن افغانستان به میدان رقابت امریکا و روسیه، شکل‌گیری احزاب مخالف کمونیزم در بیرون از کشور و تأثیر آن بر تداوم جنگ‌های نیابتی در افغانستان پسا پیروزی مجاهدین، تقویت زمینه‌های بنیادگرایی و سرانجام ایجاد زمینه‌های مداخله و تهاجم امریکا بر افغانستان و تداوم جنگ بیست‌ساله افغانستان پسا ۲۰۰۱ و... دانست.

۷۴ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

سرچشمه‌ها

- آهنگ، محمدآصف (۱۳۹۹) تاریخ افغانستان (یادداشت‌ها و برداشت‌ها)، کابل:

نشر واژه.

- احمد بخشایشی، اردستانی (۱۳۸۵) اصول علم سیاست، چ ۴، انتشارات آوای نور.

- پنجشیری، حبیب (۱۴۰۰)، تاریخ معاصر افغانستان، چ ۳، کابل: انتشارات

سیدحسب‌الله.

- خدادادی، محمداسماعیل (۱۳۸۱)، مبانی علم سیاست، تهران: انتشارات یاقوت.

- درخشنده، مریم؛ دهشیری، محمدرضا (۱۳۹۷) چندجانبه‌گرایی فرهنگی؛ الگویی

تعاملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران «فصل‌نامه مطالعات میان فرهنگی»،

سال سیزدهم، شماره ۳۶.

- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳) لغت‌نامه دهخدا، ج ۸، انتشارات دانشگاه تهران.

- دهزاد، عبدالمنان، (۱۴۰۰) جایگاه منافع ملی در دولت‌های مدرن (با تأکید بر

افغانستان پس از ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰) «مجله علمی-تحقیقی دعوت»، سال دوم، شماره ۳ و ۴.

- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال (۱۳۸۹)، دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

در منطقه خلیج فارس، «فصل‌نامه سیاست»، دوره ۴۰، شماره ۴.

- سجادی، عبدالقیوم (۱۳۹۷) سیاست خارجی افغانستان، کابل: نشر دانشگاه

خاتم‌النبیین.

- سیستانی، محمداعظم (۱۳۹۳) مقدمه‌ای بر کودتای ۷ ثور و فجایع ۸ ثور در

افغانستان، چ ۲، نشر آموزش ایران، درگوتنبرگ سویدن.

- منافع ملی در سیاست خارجی داود خان و تأثیر آن در بی ثباتی نیم قرن اخیر در افغانستان / ۷۵
- فرهنگ، میر محمد صدیق (۱۳۶۷)، افغانستان در پنج قرن اخیر، پشاور: انتشارات انجنیر احسان الله مایار.
- گوزینی، استفانو، سوگانامی، لیتل، والتز و دیگران (۱۳۹۰) نظریه روابط بین الملل: پیشینه و چشم انداز، ترجمه: عبدالعلی قوام، سید احمد فاطمی نژاد و سعید شکوهی، نشر قومس.
- مرادی، صاحب نظر (۱۳۹۴)، افغانستان در سده بیستم (از کرسی تا عبدالرحمن)، کابل: انتشارات سعید.
- منصوری، جواد (۱۳۶۵)، نظری به سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات امیر کبیر.

وبسایت‌ها

- فوهرمند، منافع ملی و شناخت آن در دایره‌های کوچک، وبسایت افغان جرمن آنلاین، تاریخ نشر: ۱۰/۱۰/۳۱۰۲ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۲/۱۳ قابل دریافت در: <http://www.afghan-german.de>
- علی رضا علوی تبار، منافع ملی و سیاست خارجی، نشر (۳۰/۱۱/۲۰۲۱) دریافت ۷ جون ۲۰۳ قابل دریافت در: <https://www.iran-emrooz.net/index.php/politic2/more/95480/>
- سپنتا، ۱۳۹۷، در آستانهٔ چهلمین سال جنگ و ویرانی پیشنهادی برای بی طرفی افغانستان، نشر ۲۹ حمل ۱۳۹۷، دریافت ۱۷ جوزای ۱۴۰۲ قابل دریافت در: <https://8am.media/a-proposal-for-the-neutrality-of-afghanistan>
- دستگیر نائل، ۱۳۹۳، پشتونستان خواهی، عامل تباهی افغانستان، تاریخ نشر: ۱۳۹۳/۹/۷، تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۳/۲۰، قابل دریافت در:

۷۶ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

<https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=2815>

- فرید یونس، سردار محمد داوود: مختصری از اشتباهات و بدبختی افغانستان، تاریخ

نشر: ۱۲ آبان ۱۴۰۰، تاریخ دریافت: ۲۷ جوزای ۱۴۰۲ هـ.ش، قابل دریافت در:

<https://jawedan.com/1400/22925>

- محمد قاسم عرفانی، بازخوانی سیاست خارجی افغانستان؛ ۳۷ سال پس از تهاجم

شوروی، تاریخ نشر: ۲۶ دسامبر ۲۰۱۶، تاریخ دریافت: ۲۰۲۳/۵/۶، قابل دریافت در:

<https://www.bbc.com/persian/afghanistan-38435011>

راهبردهای امریکا برای مهار قدرت یابی روز افزون چین در نظام بین الملل

سید طاهر عرفانی

عضو کادر علمی برنامه ماستری روابط بین الملل پوهنتون دعوت

erfani55@gmail.com

چکیده

در آغاز قرن بیستم و یکم، امریکا با خیزش اقتصادی و نظامی چین مواجه شد؛ کشوری که هم اکنون رقیب امریکا است و در آینده‌ای نزدیک تهدیدی برای او در نظم جهانی تلقی خواهد شد. هم‌اکنون عواملی نظیر نفوذ اقتصادی این کشور نو ظهور در مناطق مختلف جهان و عضویت دائمی و دارا بودن حق وتو در شورای امنیت سازمان ملل از یک سوء و حجم وافر بدهی‌های مالی و کاهش مستمر نفوذ اقتصادی و سیاسی امریکا در جهان، از سوی دیگر که مواجهه و مقابله مستقیم امریکا با این کشور را دشوار کرده است. ذهن راهبرد شناسان و استراتژیست‌های امریکا را برای مقابله با چین به خود مشغول کرده است. بنابر این، در این مقاله تلاش شده است تا راهبردهای امریکا در قبال خیزش چین مبتنی بر این سوال مورد بررسی قرار گیرد. یعنی «امریکا در قبال خیزش سیاسی، نظامی و اقتصادی چین و قدرت‌یابی این کشور در نظام بین الملل، چه راهبردهایی را اتخاذ کرده است؟». در پژوهش حاضر اعتقاد بر این است که امریکا با بهره‌گیری از راهبردهای مختلف در صدد است تا از سلطه نظامی چین و فرامنطقه‌یی شدن قدرت چین جلوگیری کند. در این راستا امریکا از طریق برقراری روابط گسترده نظامی و متعهد کردن کشورهای پیرامونی چین به خود، استفاده از مناطق چالش‌زا به عنوان ابزاری برای فشار بر این کشور، بهره‌گیری از سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی و منطقه‌یی برای افزایش هزینه‌های سیاسی و اقتصادی چین و رقابت با چین در مناطق مختلف جهان برای کاهش نفوذ این کشور، به دنبال مهار و انزوای دولت پکن است.

کلیدواژه‌ها: چین، ایالات متحده، واقع‌گرایی تهاجمی، هژمونی و استراتژی

Abstract

At the beginning of the 21st century, America faced the economic and military rise of China; A country that is now a rival of America and will be considered a threat to it in the world order in the near future. Factors such as the economic influence of this newly emerging country in different regions of the world, and the permanent membership and veto power in the United Nations Security Council, on the one hand, and the large amount of financial debts and the continuous decline of the American economic and political influence in the world, on the other hand, made it difficult for America to face China. Therefore, in this article, an attempt we attempt to examine America's strategies against China's rise. In the current research, we examine that the US is trying to prevent China's military domination and extra-regionalization of China's power by using different strategies. In this regard, the United States, through establishing extensive military relations and committing China's peripheral countries to itself, using challenging areas as a tool to pressure this country, using international and regional organizations and institutions to increase political and economic costs. China and the competition with China in different regions of the world to reduce the influence of this country, seeks to contain and isolate the Beijing government.

Keywords: China, United States, offensive realism, hegemony and strategy

Dawat Academic Journal

Fourth Year, Issue

9 (Winter 2024)

Received: 2024-01-03

Accepted: 2024-03-10

مقدمه

راهبرد قدرت‌های بزرگ به صورت مستقیم متأثر از نوع ساختار ژئوپلیتیکی نظام بین‌الملل بوده و مخصوصاً در این میان قدرت برتری که به عنوان کارگذار نظم سیستمی مطرح است در این مورد تأثیرات بسیار مهم و غیر قابل انکار دارد. با روی کار آمدن ژئوپلیتیک نوین و جدید در عرصه روابط بین‌الملل، شاهد تحول در استراتژی‌های ایالات متحده در قبال رقبای بالقوه و بالفعل این کشور هستیم و این تحولات مجموعه پیامدهایی را نیز در عرصه بین‌المللی برجای گذاشته است. طبیعی است که هر زمانی که در نظام بین‌المللی موجود چالش‌هایی به وجود بیاید و تهدیدهای از جانب چالش‌گران، آن را مورد تهدید قرار دهد. در این صورت، دولت هژمون به دنبال اقداماتی برای کنترل آن چالش‌گر و اجازه ندادن به تغییر وضع موجود، برخواهد آمد؛ به عبارت دیگر، دولت هژمون در سیستم به عنوان حافظ این نظام و نظم بوده و در نتیجه هرگونه چالشی که از جانب سیستم به وجود آید با آن برخورد امنیتی نموده و راهبردهای مشخص و استراتژی خاصی را در قبال آن اتخاذ خواهد کرد.

قدرت‌یابی چین در نظام بین‌الملل؛ در ابعاد سیاسی، اقتصادی و نظامی از جمله مسائل مهم در نظام بین‌الملل معاصر به حساب می‌آید که قدرت هژمون موجود را نگران ساخته و باعث می‌شود تا برای مهار و کنترل این قدرت نوظهور چالش‌گر، راهبردهایی را اتخاذ کند و جلو قدرتمند شدن قدرت بزرگ چالش‌گر را بگیرد و یا هم دست کم آن را به تعویق اندازد. با توجه به سیاست‌های یک‌جانبه‌گرایانه و هژمونی امریکا در نظام بین‌الملل بعد از پایان جنگ سرد، ظهور رقیبی مانند چین احتمالاً منجر به تلاش گسترده امریکا در محدود کردن چین و مهار آن با استفاده از قدرت خود می‌شود. با توجه به مطالب پیش‌گفته، اکنون این سوال مطرح است که امریکا در قبال خیزش سیاسی، نظامی و اقتصادی چین و قدرت‌یابی این کشور در نظام بین‌الملل، چه راهبردهایی را اتخاذ کرده است؟ در پژوهش حاضر باور بر این است که امریکا از طریق برقراری روابط گسترده نظامی و

متعهد کردن کشورهای پیرامونی چین در بُعد امنیتی به خود، استفاده از مناطق چالش‌زا به عنوان ابزاری برای فشار بر چین، بهره‌گیری از سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی و منطقه‌یی برای افزایش هزینه‌های سیاسی و اقتصادی این کشور و رقابت با چین در مناطق مختلف جهان در حوزه کنترل انرژی، اقتصادی و نظامی برای کاهش نفوذ این کشور، در پی مهار و انزوای راهبردی چین است تا از سلطه نظامی این کشور و قدرت فرامنطقه‌یی شدن آن جلوگیری کند. برای بررسی فرضیه و دستیابی به پاسخ سوال تحقیق روش توصیفی-تبیینی استفاده شده است. با توجه به ماهیت موضوع مطالعه شده، جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها به صورت کتابخانه‌یی صورت گرفته است. اهمیت تحقیق در این است که راهبردهای اتخاذ شده برای مهار چین توسط امریکا بررسی شود و هدف شناسایی راهبردهای مختلف امریکا در مواجهه با قدرت‌یابی چین در نظام بین‌الملل است.

پیشینه تحقیق

محمد جواد فتحی و محمد رحیم عوضی و شهره پیرانی، در مقاله‌ای با عنوان «چشم‌انداز خروج امریکا از غرب آسیا در پرتو سیاست راهبردی منطقه‌یی» باور دارد که روندهای نوظهوری نظیر افزایش روزافزون قدرت چین و شکوفایی نفت شیل در امریکا منتج به تولید، فرض کاهش اهمیت غرب آسیا برای این کشور، متعاقباً تشدید روند خروج از این منطقه و توجه به مهار چین شده است.

محمد رضا دهشیری، شایان جوزانی کهن، شاهین جوزانی کهن در مقاله‌ای تحت عنوان «اختلافات میان چین و ایالات متحده در منطقه آسیای شرقی ۲۰۰۹-۲۰۱۷» باور دارد که کاهش تمرکز ایالات متحده بر منطقه آسیای شرقی در دوران ریاست جمهوری جورج دبلیو بوش، موجب گسترش نفوذ چین در منطقه آسیای شرقی و افزایش منافع و تعاملات گسترده اقتصادی با کشورهای منطقه شد. با روی کار آمدن اوباما و اتخاذ سیاست «چرخش به سوی آسیا» اختلافات واشنگتن و پکن افزایش یافت و امریکا در صدد مهار چین برآمد.

راهبردهای امریکا برای مهار قدرت یابی روز افزون چین در نظام بین الملل / ۸۱

جلال الدین سلیمی و علیرضا رضایی در مقاله‌ای با عنوان «سیاست خارجی ایالات متحده امریکا در شرق آسیا با تأکید بر هند و چین» باور دارند که ایالات متحده به دنبال مهار چین با ابزارهای مختلف بوده است که یکی از اولویت‌های این کشور گسترش همکاری با برخی کشورهای قدرتمند آسیا چون هند است. جایگاه هند در سیاست خارجی امریکا به سبب قابلیت هسته‌یی بودن، جمعیت فراوان، نزدیکی جغرافیایی به چین، قدرت رو به رشد اقتصاد و ارزش‌های همسو با غرب؛ چون دموکراسی در جهت مهار نفوذ و گسترش قدرت چین مورد توجه بوده است

چارچوب نظری

نظریه واقع‌گرایی تهاجمی

نو واقع‌گرایی به عنوان یک زیر مجموعه نظریه واقع‌گرایی در روابط بین الملل، با حذف متغیرهای سطح واحد تأکید خود را روی تأثیرات پایدار «نظام بین الملل» معطوف کرده و بر مفروضه‌هایی از جمله آنارشیک بودن نظام بین الملل، عدم اعتماد دولت‌ها با همدیگر، تلاش برای کسب امنیت و افزایش قدرت و هم‌چنین قابلیت تهاجمی قدرت‌های بزرگ تأکید بنیاد و اساسی دارد. (میرشایمر، ۱۳۹۰: ۳۴-۳۶)

نو واقع‌گرایی انگیزه بقاء را به عنوان محرک اصلی دولت‌ها برای افزایش قدرت خود می‌داند؛ زیرا ساختار نظام بین الملل آنارشیک است، بدین معنا که حکومتی بر فراز حکومت‌ها وجود ندارد و نظام جهانی فاقد اقتدار مرکزی مشروع است تا بتواند از بقای دولت‌ها در مواجهه با مخاطرات احتمالی بیرونی محافظت کند. بنابراین، دولت‌ها فقط با اتکا به میزان قدرتی که دارند، می‌توانند از امنیت خود دفاع کنند. از این منظر، در ساختار آنارشیک نظام بین المللی، از آنجا که صرفاً قدرت ضامن بقای دولت‌هاست؛ بنابراین آن‌ها ناگزیر از افزایش قدرت خود هستند. در نتیجه وضعیت آنارشی، دولت‌ها توانایی پیش‌بینی پیامدهای اقدامات خود و دیگران را ندارند و صرفاً انتخاب‌های خود را به نفع گزینه‌ای انجام می‌دهند که «بهتر» باشد. همان‌طور که میرشایمر می‌گوید: «دولت‌ها از محیط خارجی

خود اطلاع دارند و به شیوه راهبردی تأمل می‌کنند که چگونه در این محیط، بقاء و تداوم خود را تضمین نمایند». (لیتل، ۱۳۸۹: ۱۴۴)

واقع‌گرایان تهاجمی باورمند هستند که وضعیت آنارشی در نظام بین‌الملل است که دولت‌ها را وادار می‌کند تا قدرت نسبی خود را در عرصه بین‌الملل افزایش داده و آن را به حد اکثر برسانند. از منظر آن‌ها در درون نظام بین‌الملل امنیت و بقاء هیچ وقت قطعی نیست و دولت‌ها در تلاش هستند تا نفوذ و قدرت خود را به حد اکثر رسانده و از این طریق امنیت خویش را نیز به حد اکثر برسانند. این نکته را نباید از نظر دور داشت که اکثر دولت‌ها به دنبال این نیستند که دست به توسعه‌گرایی نامحدود زده و به دنبال هر چه بیشتر قدرت باشند؛ بلکه آنچه که برای دولت‌ها مهم است، مسئله هزینه و فایده است. در صورتی که هزینه آن بیشتر باشد، دست به این کار نخواهند زد؛ اما در صورتی که منافعش با این کار افزایش یابد، طبعاً دست به این کار خواهد زد. (مشیرزاده، ۱۳۹۴: ۱۳۰)

میرشایمر باور دارد که قدرت‌های بزرگ، بیشترین قدرت تأثیرگذاری در عرصه بین‌الملل را دارا هستند. به نظر میرشایمر، تعیین‌کنندگی سرنوشت تمامی دولت‌ها و ملت‌ها در دستان قدرت‌های بزرگ است و هر کشوری که سهمی بیشتری از قدرت را دارا باشند، می‌توانند سرنوشت قدرت‌های دیگر را رقم زده و آن‌ها را به دنباله‌روی از خود وادار سازند. از نظر میرشایمر، سه خصلت نظام بین‌الملل باعث ترس دولت‌ها از یکدیگر می‌شود: (۱) فقدان یک نهاد مرکزی که در رأس دولت‌ها قرار گیرد و بتواند به محافظت از آن‌ها بپردازد. (۲) این حقیقت که دولت‌ها همواره دارای یک رشته قابلیت‌های تهاجمی هستند. (۳) این حقیقت که خیال دولت‌ها هرگز نمی‌تواند در مورد نیات و مقاصد دولت‌های دیگر راحت باشد. (میرشایمر، ۱۳۸۸: ۴)

از منظر نو واقع‌گرایی، کنشگر اصلی نظام بین‌الملل دولت‌ها هستند و سیاست خارجی قدرت‌های بزرگ است که نظام بین‌الملل را تحت تأثیر قرار داده و شکل دهنده نوع نظام بین‌الملل، رفتار قدرت‌های بزرگ می‌باشد. چنان‌که می‌توان رفتار سیاست خارجی ایالات

راهبردهای امریکا برای مهار قدرت یابی روز افزون چین در نظام بین الملل / ۸۳

متحده را در دوران پسا جنگ سرد، در جهت حفظ نظم تک قطبی در همین راستا دانست که برای نیل به این امر، اقدام به سیاست‌های تهاجمی و بازدارنده در مقابل رقبای خود می‌نماید که این اقدامات بر تحولات و حتا بر ساختارهای نظام بین‌المللی تأثیر گذار است؛ چرا که ایالات متحده در مقام یک قدرت بزرگ با رفتارهای تهاجمی خود در صدد حفظ ساختار تک قطبی نظام است.

واقع‌گرایی تهاجمی برای دولت‌ها ویژگی‌هایی را در نظر می‌گیرند که همه حاکی از زندگی در فضای مملو از خطر و تنش است و امنیت در آن نایاب است.

اولاً؛ دولت‌های رئالیسم تهاجمی به صورت فعالانه به دنبال فتح و گسترش سرزمینی می‌باشند، نه فقط به دلیل ترس یا نا امنی از دولت‌های دیگر؛ بلکه هم‌چنین به خاطر دست‌آورد بالقوه در قدرت نسبی. این تقلا اساساً با این حقیقت مرتبط است که رئالیسم تهاجمی باور دارد که امنیت فقط با هژمونی و سلطه جهانی می‌تواند تضمین شود. (Tang, 2010: p108)

دوم؛ دولت‌های رئالیسم تهاجمی نه تنها به مسابقه تسلیحاتی واکنش نشان می‌دهند؛ بلکه به صورت فعالانه به ازدیاد و گسترش تسلیحات دست می‌زنند، قطع نظر از این که این افزایش و گسترش تسلیحات موجب مسابقه تسلیحاتی می‌شود یا نه؛ زیرا هدف تهاجمی دولت‌های رئالیست تهاجمی این است که خواست خود را انجام دهند. علاوه بر این، به دلیل این که دولت‌های رئالیسم تهاجمی به دنبال تسخیر و گسترش هستند، نیاز به پذیرش دکترین نظامی تهاجمی و سرمایه‌گذاری روی تسلیحات تهاجمی دارد تا این که روی تسلیحات تدافعی سرمایه‌گذاری کند. (ibid)

سوم؛ برای دولت‌های رئالیسم تهاجمی، ائتلاف تدافعی علیه تهدیدات قریب الوقوع تنها راه حل موقت در مواجهه با نیازمندی‌های امنیتی‌شان به حساب می‌آید. مهم‌تر از همه، برای دولت‌های رئالیسم تهاجمی، ائتلاف همیشه برای هدف تدافعی صورت نمی‌گیرد. اگر ممکن باشد، دو و یا بیشتر دولت‌ها برای فتح سرزمینی تبانی می‌کنند و سپس غنایم را

تقسیم می‌کنند.

چهارم؛ دولت رئالیست تهاجمی اهداف جنگی را گسترش می‌دهد. این همان قانون طلایی به حداکثر رساندن قدرت نسبی است. برای دولت‌های رئالیست تهاجمی بلند نظری در پیروزی (magnanimity in victory) بی‌معناست؛ زیرا دولت‌های دیگر به صورت فطری تهاجمی هستند. (2010, Tang)

پنجم؛ دولت‌های رئالیسم تهاجمی به طور دایم در مورد جنگ پیش‌گیرانه فکر می‌کنند و جنگ پیش‌گیرانه را راه می‌اندازند. در حقیقت می‌توان استدلال کرد که در جهان رئالیسم تهاجمی تمامی جنگ‌ها اساساً پیش‌گیرانه هستند و منطق آن ساده است. دولت‌ها ذاتاً نسبت به همدیگر تهاجمی فکر می‌کنند. در نتیجه، حتی اگر دولتی فعلاً تهدید نیست، در آینده تهدید خواهد بود (زمانی که قوی‌تر شود) اگر چنین باشد، پس بهتر و لازم است که ابتکارات تهاجمی داشته باشی تا این‌که تقدیرات را به دست دیگران بسپاری. در جهان رئالیسم تهاجمی، جنگ پیش‌گیرانه یک الزام و باید است نه یک انتخاب. با توجه به مسائلی که در رابطه با رئالیسم تهاجمی مطرح شد، استفاده از این چارچوب نظری برای تحقیق حاضر بدین صورت است که قدرت‌های بزرگ همیشه به دنبال حد اکثرسازی قدرت خود به بهای کاهش سهم رقیب است. ایالات متحده قدرت‌یابی چین را در نظام بین الملل به معنای کاهش سهم خود در نظر می‌گیرد و در نتیجه برای افزایش حد اکثری سهم خود از قدرت جهانی به دنبال مهار این کشور با راهبردهای مختلف بر می‌آید.

نظم نوین جهانی امریکامحور و هژمونی بدون چالش

پس از فرو ریختن دیوار برلین به عنوان سمبل جنگ سرد در سال ۱۹۸۹ و بعد از سرنگونی اتحاد شوروی در سال ۱۹۹۰، جورج بوش پدر، رئیس‌جمهور وقت امریکا در یک پیام رادیویی خطاب به جهانیان در تعطیلات اخیر هفته ماه اپریل ۱۹۹۱ تئوری نظم نوین جهانی را به منزله استراتژی ملی امریکا پس از جنگ سرد اعلام کرد و افزود که جهان به این نتیجه رسیده است که نه نظام چند قطبی و نه نظام دو قطبی؛ بلکه تنها نظام تک قطبی

راهبردهای امریکا برای مهار قدرت یابی روز افزون چین در نظام بین الملل / ۸۵

است که می تواند صلح و امنیت جهانی را تضمین کند و اینک ایالات متحده امریکا به دلیل قدرت اقتصادی و نظامی بی رقیب بیش از هر کشور دیگری داعیه رهبری نظام تک قطبی را دارد. (تافت و اندره، ۱۳۹۰: ۱۴۳)

اقدامات ایالات متحده پس از جنگ سرد و حتا اواخر جنگ سرد نشان دهنده میل وافر این کشور به تبدیل به قدرت هژمون جهان پس از جنگ سرد است. این کشور می کوشد تا با تعیین استراتژی های متفاوت در نقاط مختلف جهان، قدرت خود را به سراسر جهان دیکته کند. بی توجهی ایالات متحده به خواست کشورهای قدرتمند نو ظهور و قدرت های بزرگ جهانی مانند چین و اتحادیه اروپا حتا انتقادهایی را در داخل این کشور از جانب استراتژیست های امریکایی برانگیخته است. آنان معتقدند هژمونی ایالات متحده در قرن بیست و یکم فقط در صورت همکاری و مشارکت قدرت های نو ظهور مانند اتحادیه اروپا و چین امکان پذیر خواهد بود. در حال حاضر ایالات متحده به عنوان تنها ابر قدرت باقی مانده از جنگ سرد سعی می کند قدرت هژمونیک خود را در سطح بین الملل تحمیل کند که البته با واکنش هایی نیز رو به رو است. (حق پناه و رحیمی، ۱۳۹۰: ۲۴۸)

حوزه های ژئوپلیتیکی ایالات متحده براساس نظم نوین جهانی به چندین منطقه ژئوپلیتیکی تقسیم می شود. اساس این تقسیم بندی ها ویژگی های محیط جغرافیایی و معیارهای فرهنگی و تمدنی است که برای تسهیل و مدیریت هژمونی نظم نوین شکل می گیرند. بر این اساس، هشت منطقه ژئوپلیتیکی وجود دارد:

۱- منطقه ژئوپلیتیکی غرب مسیحی؛

۲- منطقه ژئوپلیتیکی جهان اسلام با محوریت غرب آسیا و خاورمیانه غربی؛

۳- منطقه ژئوپلیتیکی ژاپن؛

۴- منطقه ژئوپلیتیکی چین کنفوسیوسی؛

۵- منطقه ژئوپلیتیکی امریکای لاتین؛

۶- منطقه ژئوپلیتیکی هند و جنوب غرب آسیا؛

۷- منطقه ژئوپلیتیکی ارتدکسی با محوریت روسیه؛

۸- منطقه ژئوپلیتیکی افریقا. (رحیمی و حق پناه، ۱۳۹: ۲۸۵)

براساس این تقسیم‌بندی، چین از جمله کشورهایی است که ایالات متحده آن را به عنوان چالش‌گر مورد توجه قرار می‌دهد و طبیعی است که افزایش قدرت چین باعث نگرانی ایالات متحده و اتخاذ استراتژی‌ها برای مهار و کنترل آن باشد.

کانون‌های تنش‌زا میان ایالات متحده و چین

در طول تاریخ ایالات متحده، سه دسته منافع اصلی مرتبط با آسیا را دنبال کرده است. اول؛ ایالات متحده همواره به دنبال حفظ منافع امنیتی خود و کشورهای همسوی با سیاست‌های خود در منطقه آسیای شرقی بوده است.

دوم؛ ایالات متحده سعی در گسترش تجارت و فرصت‌های اقتصادی داشته تا حضور خود را در این منطقه پررنگ‌تر کند.

سوم؛ ایالات متحده حامی گسترش هنجارهای خود در منطقه بوده این است. (Green, 2016: p34). کانون‌های تنش‌زا میان ایالات متحده و چین در مسائل مختلف است که در اینجا با استفاده از مجال به مهمترین آن‌ها پرداخته می‌شود.

الف) محور سیاسی تنش در آسیای شرقی

از جمله اختلافات سیاسی دو کشور که در منطقه آسیای شرقی مشهود است، حمایت چین از کره شمالی و پشتیبانی ایالات متحده از تایوان است. چین نزدیک‌ترین کشور به کره شمالی و بزرگ‌ترین ارائه دهنده غذا، سوخت و ماشین‌آلات صنعتی به این کشور است. از نظر آمریکا، چین می‌تواند در زمینه‌های نظیر توقف برنامه‌های موشکی بالستیک، جلوگیری از گسترش تسلیحات هسته‌یی و اعمال تحریم‌های اقتصادی بر کره شمالی، به آمریکا کمک کند. چین همچون با عضویت در شورای امنیت سازمان ملل و حضور در دیگر سازمان‌های بین‌المللی، در برابر کره شمالی نقش مهمی را می‌تواند ایفاء کند. آمریکایی‌ها همچون نسبت به اجرای تحریم‌های سازمان ملل در مورد کره شمالی از سوی

راهبردهای امریکا برای مهار قدرت یابی روز افزون چین در نظام بین الملل / ۸۷

چین مشکوک هستند. اما تمایل اولیه چین، ثبات در شبه جزیره کره است که در تضاد با منافع ایالات متحده؛ یعنی خلع سلاح هسته‌یی کره شمالی است. در واقع آن چیزی که اختلاف دو کشور را در مورد کره شمالی جدی تر می‌سازد، تردید ایالات متحده نسبت به انگیزه چین برای حل و فصل موضوع هسته‌یی کره شمالی است. ایالات متحده بر این باور است که چین با حمایت از کره شمالی سعی دارد تا موقعیت ایالات متحده را در منطقه تضعیف کند و ناکارآمدی سیاست‌های این کشور در حل و فصل بحران‌های منطقه را آشکار سازد.

از طرف دیگر، ایالات متحده هرگز ساختاری جدیدی از قدرت را نخواهد پذیرفت که نتیجه آن جلوگیری از اتحاد بلندمدت این کشور با بازیگران همسو با سیاست‌های خود باشد و از شکل‌گیری الگوی جدید نظم منطقه‌یی که منجر به افزایش نفوذ چین در منطقه آسیا گردد، نگران است و آن را عامل بی‌ثبات‌سازی منطقه آسیای شرقی می‌پندارد. ایالات متحده تلاش می‌کند تا گفت‌وگوهای خود را با چین به سمت راهبرد بلندمدت و استراتژیک هدایت کند. (دهشیری، جوزانی کهن، ۱۳۹۷: ۲۴۹).

از طریف دیگر نگرانی چین در مورد اقدامات ایالات متحده در زمینه فروش تسلیحات به تایوان و ایجاد تنش در منطقه است. چین رویکرد حمایت امریکا از تایوان را گاهی در جهت لطمه زدن به منافع اصلی و سنتی خود در منطقه می‌داند. چینی‌ها معتقدند که انگیزه‌های امریکا در حمایت از تایوان در راستای کاهش تأثیرگذاری چین بر مناطق پیرامونی خود، بی‌ثبات‌سازی منطقه از طریق ایجاد رقابت تسلیحاتی و عدم پذیرش نقش چین در ثبات بخشیدن به منطقه آسیای شرقی است.

تایوان همواره پیچیده‌ترین مسئله در روابط چین و امریکا بوده است. با این که تایوان از سال ۱۹۷۹م با امریکا روابط دیپلماتیک نداشته؛ اما از چنان روابط غیر رسمی و گرمی با امریکا برخوردار است که در مقایسه با رابطه نزدیک‌تر اما رسمی امریکا با اسرائیل، دو کشور حتا جزئی‌ترین مسائل را با یکدیگر در میان می‌گذارند. تایوان و اسرائیل هر دو از

حیث سرزمینی کوچک و از نظر سیاسی منزوی اند. آن‌ها در محاصره قدرت‌های بزرگ و متخاصم منطقه‌یی قرار دارند. جایگاه هر دو کشور در حال تغییر است و از برخی جوامع بین‌المللی طرد شده‌اند. تایوان فقط از طرف ۲۳ کشور مورد شناسایی قرار گرفته است که اغلب کشورهای نیازمند کمک در امریکای مرکزی، دریای کارائیب و غرب آفریقا هستند. (بابکان، ۱۳۹۷: ۵۹)

ب) تنش در حوزه اقتصادی

مناسبات اقتصادی چین و امریکا به شکل چشم‌گیری پس از اصلاحات اقتصادی و روند آزادسازی تجاری چین در اواخر دهه هفتاد میلادی گسترش یافت. مجموع حجم تجارت دو کشور از رقم دو میلیارد دلار در سال ۱۹۷۹ به رقم ۶۳۳ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۷ می‌رسد. با وجود روابط تجاری رو به رشد، روابط اقتصادی دو جانبه بسیار پیچیده شده و اغلب با تنش همراه است. از دیدگاه ایالات متحده، بسیاری از تنش‌های تجاری ناشی از انتقال ناقص چین به اقتصاد بازار آزاد است. مهم‌ترین نگرانی‌هایی که امریکا دارد: اجرای نسبی ناکارآمد حقوق مالکیت معنوی؛ سیاست‌های نوآورانه تبعیض‌آمیز؛ اجرای گزینشی تعهدات سازمان تجارت جهانی؛ استفاده گسترده از سیاست‌های صنعتی از جمله اقداماتی است که امریکا آن‌ها را بر خلاف قواعد تجارت آزاد می‌داند. (دهشیری و جوازی کهن، ۱۳۹۷: ۲۵۱)

روابط تجاری دو جانبه چین و امریکا در سال‌های اخیر بر سر شماری از موضوعات تیره شده است. موضوعاتی نظیر تراز تجاری منفی بزرگ و در حال رشد امریکا در تجارت با چین، مقاومت چین در مورد افزایش ارزش ارز خود در بازار که موجب ارزان شدن صادرات چین به سایر کشورها و گران شدن واردات چین از سایر کشورها می‌شود، تخلف از حق مالکیت معنوی ایالات متحده از طریق فعالیت‌های سایبری و...

ج) تنش در حوزه امنیتی نظامی

خیزش چین موجب ایجاد چالش امنیتی برای امریکا در منطقه آسیای شرقی می‌شود؛ زیرا افزایش میزان قدرت چین می‌تواند به هژمونی منطقه‌یی این کشور منجر شود. در این

راهبردهای امریکا برای مهار قدرت یابی روز افزون چین در نظام بین الملل / ۸۹

صورت چین می‌تواند نظم موجود در منطقه را با دگرگونی و چالش مواجه کند. از دید امریکا، ظهور چین در درازمدت، به عنوان یک قدرت منطقه‌یی بر اقتصاد و امنیت ایالات متحده تأثیرگذار است. امریکا اعتقاد دارد که رشد قدرت نظامی چین باید شفافیت بیشتری در مورد اهداف استراتژیک این کشور همراه باشد تا از ایجاد اختلاف در منطقه شود. چین از منابع لازم برای ایفای نقش گسترده‌تر در تحولات امنیتی منطقه آسیای شرقی و کاهش تأثیرگذاری ایالات متحده در آن‌ها برخوردار است. افزایش هزینه‌های نظامی چین در سال‌های اخیر، امریکا را با تردید جدی در مورد اهداف و انگیزه‌های چین نسبت به نقش این کشور در تحولات آینده منطقه و جهان رو به رو ساخته است. (دهشیری و جوزانی کهن، ۱۳۹۷: ۲۵۴)

د) تنش در حوزه دریای چین جنوبی

ایالات متحده به طور مستقیم درگیر در اختلافات ارضی دریای جنوبی چین نیست؛ اما اختلافات در برگیرنده بسیاری از کشورهای همسو با سیاست‌های این کشور و شرکای منطقه‌یی است. چین اختلافاتی بر سر مالکیت بر جزایر دیائویو-سنکاکو با ژاپن در دریای شرقی چین دارد. ایالات متحده جزیره دیائویو-سنکاکو را بخشی از قلمرو ژاپن می‌داند و در نتیجه اعلام کرده است که براساس ماده پنجم معاهده همکاری‌های دفاعی امریکا-ژاپن از آن دفاع خواهد کرد.

دریای جنوبی چین مجرای مهمی برای تجارت و امنیت عمومی منطقه‌یی است که اهمیت اقتصادی و راهبردی آن در حال افزایش است. تنگه مالاکا در این منطقه که گذرگاهی مهم برای واردات نفت به منطقه به شمار می‌رود، علاوه بر تجارت، این دریا از نظر منابع ماهی‌گیری غنی و به طور بالقوه دارای ذخایر نفتی عظیم در زیر بستر دریاست. (خضری، ۱۳۹۳: ۷۴۷)

از جهت تاریخی دریای جنوبی چین بخشی از اقیانوس آرام و مساحتی حدود سه و نیم میلیون کیلومتر مربع از سنگاپور تا تنگه تایوان را در بر می‌گیرد. بعد از پنج اقیانوس جهان

۹۰ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

دریای جنوبی چین بزرگ‌ترین ناحیه دریایی جهان است که صدها جزیره را شامل می‌شود. این جزایر که عمدتاً خالی از سکنه می‌باشند مورد، مناقشه کشورهای منطقه است. دریای جنوبی چین دارای منابع عظیم انرژی و نیز مسیر مهم خطوط کشتی رانی بین‌المللی و زیستگاه منابع عظیم آبزیان دریایی است. تا امروز مناقشات دریای جنوب شامل سه جنبه شده است:

- مناقشه بر سر جزایر و صخره‌ها؛

- مناقشه بر سر حق حاکمیت بر قلمرو آبی از جمله مرزبندی مناطق انحصاری اقتصادی و فلات قاره؛

- مسئله حق کشتی رانی.

رشد اقتصادی چین و به تبع آن افزایش هزینه‌های نظامی و تقویت توان نظامی به ویژه نیروی دریایی و تحرکات این نیرو در دریای جنوبی چین موجب نگرانی و سوء ظن کشورهای همسایه شده است. این موضوع موجب شده تا برخی از کشورها خواستار نقش فعال‌تر آمریکا در منطقه برای کنترل و ایجاد موازنه با رشد چین شوند. ژاپن و کره جنوبی به شدت به دریای جنوبی چین به عنوان دالان حمل و نقل انرژی وابسته هستند و آمریکا، استرالیا و هند برای تجارت و دریانوردی نظامی به این دریا وابستگی و توجه دارند. (خضری، ۱۳۹۳: ۷۵۰)

راهبردهای آمریکا برای مهار چین

ایالات متحده به دلیل این که چین را به عنوان مهم‌ترین چالش‌گر برای هژمونی خود در قرن بیست و یکم می‌داند، راهبردها و استراتژی‌های مختلف را برای مهار و کنترل این کشور روی دست گرفته که هر کدام از یک بُعد و جنبه می‌تواند چین را مهار و کنترل کند.

الف) استفاده آمریکا از هند در برابر چین

چین بزرگ‌ترین تهدید و رقیب هند در آسیا است. به علاوه سابقه اختلافات دو کشور بر سر اراضی وجود دارد و چند بار از جمله در سال‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۲ بر سر این مسئله

راهبردهای امریکا برای مهار قدرت یابی روز افزون چین در نظام بین الملل / ۹۱

درگیر شده اند که در هردو جنگ، هند شکست خورده است. اختلافات مرزی حل نشده با چین و تفاهم استراتژیک پکن-اسلام آباد روشن می سازد که هند ناگزیر است کوشش هایی خود را جهت ایجاد موازنه بیرونی با پیوستن به ایالات متحده تکمیل کند. با این توافقنامه، هند به یک سهام دار مسؤول جهت حفظ صلح و ثبات در سیستم بین الملل تبدیل می شود. (شفیعی و نصیری، ۱۳۹۳: ۹) برای تضمین بیشتر قدرت و امنیت تلاش هند برای دستیابی به توان هسته‌یی در مقابل چین بوده است. در ادامه این رقابت‌ها خاک دو کشور به پایگاهی برای مخالفان یکدیگر تبدیل شده است و در سطح منطقه علیه همدیگر بلوک‌بندی‌هایی را تشکیل داده اند. پاکستان که بعد از چین مهم‌ترین تهدید علیه هند است با چین رابطه راهبردی دارد. در آسیای مرکزی چین به دلیل داشتن مرز مشترک طولانی و به تبع آن همکاری اقتصادی جای پای محکمی دارد. چین مهم‌ترین بازیگر اقتصادی و مهم‌ترین سرمایه‌گذار خارجی در آسیای مرکزی است. حجم روابط چین با آسیای مرکزی یک صد برابر هند با این منطقه است. در حوزه انرژی نیز چین با فعال کردن جاده ابریشم هیچ فرصتی را برای منابع اضافی انرژی در آسیای مرکزی باقی نگذاشته است. به همین دلیل خط لوله تاپی نیز که هندوستان به آن امید دارد، ممکن است قابل بهره‌برداری نباشد. (شفیعی، ۱۳۹۶: ۱۰۱)

در واقع یکی از دلایل توجه آ.سه. آن به هندوستان، رشد قدرت چین و به ویژه حضور ناوگان دریایی این کشور در این منطقه است؛ بنابراین، کشورهای آ.سه. آن هندوستان را به عنوان یک نیروی دریایی بزرگ در اقیانوس هند، یک کشور با قابلیت‌های هسته‌یی و یک شریک استراتژیک برای رویارویی با رشد منطقه‌یی چین می‌شناسند. استراتژی رشته مرواریدها یک استراتژی ژئوپلیتیکی در مورد اهداف احتمالی چینی‌ها در منطقه اقیانوس هند است. این استراتژی شبکه‌یی از امکانات تجاری و نظامی چین در امتداد خطوط دریایی این کشور تا بندر سودان در شاخ افریقا اشاره دارد. این خطوط دریایی چند نقطه اصلی دریایی مهم مانند تنگه باب المندب، تنگه هرمز، تنگه مالاکا، تنگه لومبوک و سایر

مراکز مهم دریایی در سریلانکا، بنگلادش، مالدیو، پاکستان و سومالی را به هم متصل می‌کند. بسیاری از مفسران در هند معتقد هستند که این طرح به همراه کریدور اقتصادی چین-پاکستان و ابتکار یک کمر بند یک جاده یک تهدید برای امنیت ملی هند است. این طرح‌ها هند را محاصره کرده و تهدیدی برای قدرت، تجارت و تمامیت ارضی هند به شمار می‌روند. (هادیان و بازوند، ۱۴۰۰: ۱۴۹)

براساس سند امنیت ملی امریکا در سال ۲۰۱۲، سیاست این کشور در منطقه ایندو پاسیفیک به این شرح است: «ما حضور نظامی رو به جلو را که قادر به بازداشتن و در صورت لزوم، شکست هر دشمنی باشد، حفظ خواهیم کرد. ما روابط نظامی بلند مدت مان را تقویت خواهیم کرد و توسعه یک شبکه دفاعی قوی متشکل از متحدان و شرکایمان را ترغیب می‌کنیم. به عنوان مثال: ما در خصوص دفاع موشکی با ژاپن و کره جنوبی همکاری خواهیم کرد تا به سمت یک قابلیت دفاع ناحیه‌یی حرکت کنیم. ما هم چنان آماده خواهیم بود تا به تهاجم کره شمالی با نیروی منکوب کننده پاسخ دهیم و گزینه‌ها را بهبود خواهیم بخشید تا برای عاری سازی این شبه جزیره از سلاح هسته‌یی اعمال فشار کنیم. ما همکاری در زمینه اجرای قوانین دفاعی و اطلاعاتی با شرکای خود در آسیای جنوب شرق را بهبود خواهیم بخشید تا به این تهدید تروریستی رو به رشد پاسخ دهیم. ما ارتباطات قوی با تایوان را مطابق با سیاست چین واحد، از جمله تعهداتمان تحت قانون روابط تایوان برای تأمین نیازهای دفاعی مشروع تایوان و جلوگیری از اعمال زور، حفظ خواهیم کرد. ما همکاری دفاعی و امنیتی با هند، شریک دفاعی مهم امریکا را گسترش خواهیم داد و از روابط رو به رشد هند در سراسر این منطقه حمایت خواهیم کرد. ما به اتحادهای مان با فیلیپین و تایلند جان دوباره می‌بخشیم و روابط مان با سنگاپور، ویتنام، اندونزی، مالزی و دیگران را برای کمک به آن‌ها به منظور تبدیل شدن به شرکای دریایی فعال تقویت خواهیم کرد. (جمشید، ۱۳۹۸: ۵۵)

جایگاه هند در سیاست خارجی امریکا به سبب وجود ظرفیت‌های این کشور در نظام

راهبردهای امریکا برای مهار قدرت یابی روز افزون چین در نظام بین الملل / ۹۳

بین الملل و به ویژه استفاده از آن در مقابله با چین به عنوان رقیب قدرتمند امریکا است؛ به عبارت دیگر گسترش روابط دو جانبه و شکل‌گیری روابط راهبردی ایالات متحده امریکا و هند در مقابله با چین به سبب جمعیت هند، وجود بسترهای همکاری نظامی و امنیتی، توان هسته‌یی هند، همکاری‌های اطلاعاتی، ارزش‌های همسو با امریکا و توان اقتصادی هند است.

چینی‌ها بر این باورند که هند امروزه در کانون توجه مقامات امریکایی قرار گرفته و از آن به عنوان شریک راهبردی امریکا در منطقه و عامل مهار چین یاد می‌شود که در بعد دفاعی در حال تقویت توان خود است. در این راستا علاوه بر همکاری‌های گسترده هسته‌یی دو کشور، در ژوئن ۲۰۱۰، قرار دادی به ارزش ۳/۳ میلیارد دلار منعقد کردند که براساس آن هند ۴۲ جنگنده اس.یو.۳۰۰ هوا به هوا و هوا به زمین را خریداری کرد و توافق شد که شمار جنگ‌افزارهای این طرح تا سال ۲۰۱۸ به ۲۷۲ فروند رسید. خصوصیت بارز این جت‌ها این است که می‌توانند بدون توقف در فرودگاه جهت سوخت‌گیری تا اعماق کشور چین پرواز کنند. ایالات متحده در تلاش است با توسعه توان نظامی هند و افزایش نقش آن در مناسبات منطقه و هم‌چنین درگیر کردن آن در برقراری نظم منطقه‌یی آسیا-پاسفیک از نقش و تأثیر چین در این منطقه بکاهد؛ بنابراین، هند به مناسبات در حال رشد خود با امریکا به عنوان دروازه‌ای مهم برای تبدیل شدن به قدرتی بزرگ نگاه می‌کند. اکنون هند هدف بلندمدت خود را تبدیل شدن به چهارمین یا پنجمین قدرت برتر اقتصادی دنیا تا سال ۲۰۳۰ تعیین کرده است که این خود می‌تواند نظم و ساختار منطقه‌یی را به ضرر پکن و متحدان آن در سطح منطقه شکل بخشد و به توسعه هرچه بیشتر مناسبات و همکاری‌ها میان دهلی و واشنگتن منجر شود. (درج و بصیری، ۱۳۹۸: ۶۶)

بنابراین ایالات متحده برای این‌که چین را بتواند مهار کند و جلو رشد این کشور را بگیرد تا چالشی برای هژمونی امریکا ایجاد نکند، پیمان راهبردی با هند بسته و هند را به عنوان رقیب چین مطرح نموده و از هند حمایت می‌کند تا این دو کشور همدیگر را مهار

نموده و در این راستا امریکا با خیال راحت به هژمونی خود ادامه دهد و از استراتژی طعمه‌گراری و تحریک برای فرسایش استفاده کند. (میر شایمر، ۱۳۹۲: ۳۴۴)

ب) امریکا و ترمیم الگوی بازدارندگی بومی

استراتژی دیگری که ایالات متحده برای مهار چین استفاده می‌کند، ترمیم الگوی بازدارندگی بومی است. افزایش توانمندی‌های اقتصادی و نظامی چین به خصوص در یک دهه اخیر علاوه بر این که میزان نیازمندی‌های استراتژیک بازیگران منطقه‌یی به چین را افزایش داده است، در برخی اوقات با تغییر جهت‌گیری‌های متحدین امریکا به سمت چین نیز همراه بوده است. همچ‌نین این نگاه باعث شده است تا لنگرگاه‌های سنتی امریکا برای مهار چین در منطقه؛ یعنی ژاپن و کره جنوبی از توان لازم برای مهار این کشور برخوردار نباشند. تا جایی که به جرأت می‌توان گفت که جهت سیستم «توازن قدرت» منطقه‌یی به نفع چین در حال چرخش است. هر چند استراتژی «چرخش به سمت آسیا» که در دوران باراک اوباما ساخته و پرداخته شده بود که برای جلوگیری از مسئله‌ای رسیدن چین به بلوغ ژئوپلیتیک بود. لیکن به نظر می‌رسد که این استراتژی نتوانسته است تا اکنون ظرفیت راهبردی خاصی را در اختیار امریکا به خصوص به لحاظ مهار چین قرار دهد. از این رو، دونالد ترامپ تلاش داشته است تا این استراتژی را با قاطعیت و جدیت بیشتری دنبال نماید. منطقه شرق آسیا، تنها منطقه در سیاست بین‌الملل است که استعداد ظهور قدرت هژمون را در حال حاضر در خود دارد و طبیعی است که امریکا تلاش خواهد کرد تا با کمک گرفتن از متحدین منطقه‌یی خود به خصوص ژاپن و کره جنوبی و افزایش توان این بازیگران، به صورت ترکیبی این استعداد را کاهش دهد. تقریباً در چهارماه از سال ۲۰۱۷، منطقه شرق آسیا بیشترین انرژی را از سیاست خارجی و امنیتی امریکا گرفته است و این کشور بخش زیادی از تمرکز استراتژیک خود را بر این منطقه و به خصوص دو کشور کره جنوبی و ژاپن قرار داده است. این کشور تاکنون دو بار از واژه حمایت صد درصدی استفاده کرده است و آن دو بار هم نسبت به حفظ تعهدات خود نسبت به دو کشور ژاپن و

راهبردهای امریکا برای مهار قدرت یابی روز افزون چین در نظام بین الملل / ۹۵

کره جنوبی در برابر کره شمالی بوده است. این مسئله نشان می‌دهد که احیاء و بازیابی الگوی بازدارندگی «سه جانبه منطقه‌یی» یکی از رئوس اساسی سیاست‌های امریکا در منطقه شرق آسیا است. امریکایی‌ها تلاش دارند تا در کنار سه ضلعی ساخته شده در منطقه شرق آسیا برای مهار چین هم‌چنین به آرامی هند را نیز به این حلقه وارد نمایند و ظرفیت‌های مهار و مدیریت رفتارهای احتمالی گریز از مرکز چین را افزایش دهند. (Zhao Hong, 2019: 1-21)

ج) استفاده از مناطق چالش‌زا به عنوان ابزاری برای فشار بر چین

امریکا همواره از مناطق چالش‌زا و تنش‌زا به عنوان دستاویزی برای حضور در آن منطقه و فرصتی برای ترسیم منافع ملی خود و نیز اجرای سیاست‌هایش استفاده کرده است. امریکا در سال‌های اخیر و از زمانی که راهبردشناسان این کشور، خیزش اقتصادی، نظامی و سیاسی چین را مهم تلقی و چین را خطری بالقوه در برابر امریکا قلمداد کردند، در صدد بوده است که از مناطق چالش‌زا و مورد اختلاف در جنوب و جنوب شرق آسیا برای کنترل چین و تحت فشار قرار دادن این کشور استفاده کند. تایوان و دریای جنوبی چین از جمله مناطقی است که در سال‌های اخیر توجه امریکا را بسیار به خود جلب کرده‌اند و این کشور تلاش کرده است از طریق دخالت در این مناطق و نیز حمایت از کشورهایی که سیاست‌ها و منافع آن‌ها در این منطقه در تقابل با سیاست‌ها و منافع چین است، این کشور را تحت فشار قرار دهد.

د) بازتعریف روابط با بازیگران منطقه‌یی

سند سیاست‌های امنیتی چین در شرق آسیا ژانویه سال ۲۰۱۷ منتشر شد و این کشور تلاش نمود تا در آن سند خطوط قرمز خود و هم‌چنین نوع نگاه به منطقه را مشخص نماید. چین اگر چه تلاش دارد تا به حفظ و تداوم الگوهای مثبت ارتباطی با قدرت‌های بزرگ منطقه تداوم دهد لیکن به کشورهای کوچک منطقه‌یی هشدار می‌دهد که باید در جهت‌گیری‌ها و انتخاب‌های منطقه‌یی خود دقت بیشتری نمایند. به بیان دیگر می‌توان

گفت که چنین لحن هشدارگونه‌ای از طرف چین می‌تواند از این مسئله حکایت داشته باشد که این کشور خود را واجد ظرفیت اثرگذاری بیشتری بر جهت‌گیری بازیگران کوچک منطقه احساس نموده و از این رو تلاش دارد تا در نوع و ماهیت روابط این بازیگران به خصوص در جهت‌گیری‌ها و تمایل آنان به گسترش روابط با امریکا دستکاری نماید. به نظر می‌رسد که چین تقریباً در یک دهه اخیر و به ویژه با بروز بحران مالی و اقتصادی در امریکا و غرب و در نتیجه کاهش تمرکز امریکا بر منطقه و حمایت نزدیک از متحدین منطقه‌یی خود، توانسته است تا حدودی در نگرش این کشورها به تداوم اتحاد با امریکا خلل ایجاد نماید. نگرانی از قدرت‌یابی چین و برخی تغییر جهت بازیگران کوچک منطقه شرق و جنوب شرق آسیا، امریکا و دولت ترامپ را بر آن داشت تا مجدداً به احیای روابط خود با این بازیگران و تلاش برای تقویت ائتلاف سنتی خود در منطقه بپردازند. باید تأکید کرد که نگرانی از قدرت‌یابی چین صرفاً به امریکایی‌ها مربوط نمی‌شود؛ بلکه این نگرانی در بازیگران کوچک منطقه‌یی هم به نوعی قابل مشاهده است. کشورهای کوچک منطقه جنوب شرق آسیا تمایل دارند تا از استقلال استراتژیک خود در برابر قدرت‌یابی چین دفاع کنند؛ اما این کشورها فاقد توانمندی‌های دفاعی و نظامی لازم برای تحقق این مهم هستند. از این رو، طبیعی است که تمایل این کشورها به سمت امریکا و استفاده از ظرفیت این کشور برای مدیریت فرایند قدرت‌یابی چین افزایش یابد. البته این نکته را هم باید بیان نمود که امروزه این کشورها با نوعی عدم قطعیت در نگاه و حرکت به سمت امریکا و میزان پشتیبانی این کشور از خود نیز مواجه اند؛ امری که باعث شده است تا کشورهای کوچک منطقه به سمت خرید تسلیحات بیشتر برای حفظ اقتدار و استقلال خود حرکت نماید. رشد ۲۰۲ درصدی واردات تسلیحات ویتنام و تغییر رتبه این کشور از رتبه ۲۹ به رتبه ۱۰ در واردات تسلیحات و همچنین رشد ۴۲۶ درصدی واردات تسلیحات فیلیپین را شاید بتوان در نتیجه همین ادراک تهدید در نتیجه قدرت‌یابی چین و همچنین برجسته‌سازی تهدید این کشور توسط امریکا در منطقه دانست. (شواری راهبردی روابط خارجی)

راهبردهای امریکا برای مهار قدرت یابی روز افزون چین در نظام بین الملل / ۹۷

ی) بهره‌گری از سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی و منطقه‌یی برای افزایش هزینه‌های سیاسی و اقتصادی چین

در دهه‌های اخیر، امریکا تلاش کرده است با استفاده از سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌یی و با بهره‌گیری از نفوذی که در برخی از این سازمان‌ها دارد از نقش‌آفرینی چین بکاهد. افزایش قدرت چانه‌زنی چین در سال‌های اخیر در معادلات بین‌المللی در اثر افزایش قدرت سیاسی، اقتصادی و نظامی آن، باعث شده است که این کشور نه تنها در آسیا بلکه در نقاط دیگر جهان برای خود منافع تعریف کند. همچ‌نین این افزایش قدرت باعث شده است که این کشور اکثر اوقات مواضعی متضاد در برابر مواضع امریکا اتخاذ نماید که این مسئله ناخشنودی امریکا را در پی داشته است. لذا امریکا در تمام مناطق جهان و خصوصاً در سازمان‌های بین‌المللی نفوذ و افری دارد که با اعمال سیاست‌های خود بر این سازمان‌ها در تلاش است که این قدرت در حال ظهور را تحت کنترل خود در آورد. شورای امنیت سازمان ملل، سازمان تجارت جهانی، سازمان همکاری شانگ‌های و آسه آن از جمله این سازمان‌ها هستند که امریکا از طریق آن‌ها به دنبال فشار وارد کردن بر چین است. (حاجی پور، ۱۳۹۰: ۴۸)

ه) رقابت با چین در مناطق مختلف جهان برای کاهش نفوذ این کشور

شرایط کنونی دولت چین به همراه جمعیتی حدود یک و نیم میلیارد نفری این کشور اقتضا می‌کند که این دولت برای تأمین مواد اولیه و معدنی و نیز تأمین امنیت انرژی مورد نیاز خود در حال و آینده تدابیری بیاندیشد؛ چرا که نیازهای چین به مواد اولیه و انرژی با اقتصاد و جمعیت رو به رشد این کشور روز به روز در حال افزایش است. این در حالی است که ذخایر منابع و انرژی در جهان در حال کاهش است. بنابراین، چین در سال‌های اخیر با برقراری روابط اقتصادی و سیاسی با نقاط مختلف جهان در تلاش است چالش‌هایی را که ممکن است در آینده در بخش تأمین انرژی و دیگر حوزه‌ها برای این کشور ایجاد شود، با ایجاد اعتماد در کشورهای مختلف مدیریت کند. همچ‌نین چین در سال‌های اخیر تلاش

کرده است تا روابط اقتصادی، سیاسی و نظامی خود را فراتر از آسیا برقرار کند تا از این طریق بتواند بازارهای مصرف جدیدی را به دست آورد و همکاری‌های سیاسی و نظامی خود را افزایش دهد. سیاست‌های چین در این زمینه سبب شده است، امریکا که خود را قدرت برتر در نظام بین الملل می‌داند و در سراسر جهان برای خود منافع تعریف کرده و با بیشتر کشورهای جهان به لحاظ سیاسی، اقتصادی و نظامی روابط گسترده دارد، از ورود چین به فضای امنیتی خود احساس نگرانی کند. مناطقی مثل خاورمیانه، قاره آفریقا و امریکای لاتین مناطقی هستند که امریکا حضور پر رنگ دارد و به دنبال جلوگیری از نفوذ چین در این مناطق بر می‌آید. (ترابی، ۱۳۹۰: ۳۴)

آینده پژوهی روابط امریکا و چین در منطقه

در زمینه آینده روابط امریکا و چین در منطقه می‌توان سناریوهای زیر را مد نظر قرار داد:

۱- سناریوی حفظ وضع موجود؛ تعدادی از نظریه‌پردازان از سناریوی حفظ وضع موجود صحبت می‌کنند. این سناریو بر فرضیه تداوم وضع موجود استوار است و طیف گسترده‌ای از احتمالات را شامل می‌شود و درجه بالایی از عدم اطمینان را در بر می‌گیرد. یک درگیری جدی بین ایالات متحده و چین می‌تواند به آسانی و به سرعت شکل بگیرد؛ اما ائتلافی جدید بین این دو، به همان اندازه قابل تصور است.

۲- سناریوی تقابل سیاسی؛ این سناریو بر این فرض استوار است که ایالات متحده و چین در یک درگیری سیاسی همه‌جانبه شرکت دارند. حوزه‌های مختلفی از حساسیت سیاسی میان دو کشور وجود دارد که موضوعات سرزمینی مانند تایوان، مسئله کره شمالی و اتحاد نظامی ایالات متحده با کره جنوبی و ژاپن و نیز حمایت از مخالفان چینی از جمله این موارد هستند. تقابل سیاسی در این محیط دیپلماتیک بسیار جدی و قابل انتظار است؛ زیرا مناقشات سیاسی بسیار گسترده است و به آسانی می‌تواند به سایر زمینه‌ها از جمله اقتصادی و حتی نظامی تسری یابد.

راهبردهای امریکا برای مهار قدرت یابی روز افزون چین در نظام بین الملل / ۹۹

۳- سناریوی تنش نظامی؛ این سناریو بیان می‌کند که هردو کشور به طور گسترده‌ای در بخش نظامی سرمایه‌گذاری کرده اند که بخش عمده‌ای از آن بر قابلیت‌های سایبری متکی است. این افزایش منجر به تحریک دو کشور به دشمنی گسترده و آشکار نسبت به یکدیگر می‌شود. اگرچه ممکن است که درگیری نظامی به طور موقت افکار عمومی را از توجه به مشکلات داخلی در دو کشور منحرف کند؛ اما هردو طرف از تبعات مخرب یک درگیری نظامی گسترده آگاهند. در نتیجه دو قدرت نظامی راغب به درگیری نظامی محدود به منظور نمایش قدرت هستند.

۴- سناریوی مناقشه اقتصادی؛ این سناریو بیان می‌کند که ایالات متحده و چین در درگیری‌های اقتصادی گسترده‌ای وارد می‌شوند. یک جنگ تجاری تمام عیار با اعمال تعرفه‌ها، تحریم‌ها، موانع تجاری و حتا ممکن است اختلافات در تعیین نرخ ارز، به کاهش شدید روابط تجاری بین دو کشور منجر شود. به کارگیری محدودیت‌های سرمایه‌گذاری دو جانبه می‌تواند دو طرف را به سوی یافتن شرکای جایگزین برای سرمایه‌گذاری و همکاری سوق دهد. دکترین نخست، ایالات متحده می‌تواند منجر به تمرکز امریکا بر بازارهای داخلی شود؛ در حالی که چین ممکن است به شدت به دنبال سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی باشد و سرمایه‌گذاری و کمک‌های توسعه ای خود را به کشورهای در حال توسعه افزایش دهد. (دهشیری و دیگران، ۱۳۹۷: ۲۶۳)

نتیجه‌گیری

امروزه رفتار، اقدامات، سیاست‌گذاری و نیز تصمیم‌گیری اکثر دولت‌ها در حوزه سیاست خارجی و اعمال آن در نظام بین الملل با دیدی عمل‌گرایانه صورت می‌پذیرد و کشورها در هر سطح که باشند ظهور قدرت رقیب را بر نمی‌تابند؛ چرا که از منظر نو واقع‌گرایی و آنهم رئالیسم تهاجمی افزایش قدرت یک یا چند کشور یا وارد شدن قدرتی در حال ظهور در جمع بازیگران سلطه جوی نظام بین الملل، به کاهش قدرت و امنیت دیگر بازیگران نظام جهانی منجر می‌شود و هر کشوری چنین امری را تهدیدکننده منافع حیاتی

و ملی خود قلمداد می‌کند. امریکا نیز با سابقه بیش از چند دهه ابرقدرتی و رهبری نظام بین الملل از قاعده فوق مستثنأ نیست. این کشور از سال ۱۹۹۱ تا اکنون با هر کشوری که در عرصه منطقه‌یی و جهانی منافعش را به خطر انداخته و قدرت را به چالش کشیده از طرق مختلف مقابله کرده است. واکنش این کشور در سال‌های اخیر در قبال افزایش قدرت چین در نظام بین الملل گویای همین امر است.

ایالات متحده و چین در بسیاری از مسائل با هم اختلاف دارند. قدرت‌مندی چین به صورت روزافزون باعث نگرانی ایالات متحده شده و نگران این است که هژمونی امریکا در نظام بین الملل توسط چین به چالش کشیده شود و در نتیجه به دنبال اقدامات بازدارنده برای کنترل و مهار چین می‌شود و در این راه از استراتژی‌ها و راهبردهای مختلف برای کنترل چین استفاده می‌کند. چین و امریکا در بسیاری از مسائل با هم دیگر اختلاف دارند که مهم‌ترین آن‌ها را می‌توان در سه حوزه سیاسی، اقتصادی و امنیتی مورد تعریف و باز تعریف قرار داد. امریکا در سال‌های اخیر راهبردهای بسیار مهم، کم هزینه و مؤثر برای دستیابی به هدف مهار چین را در پیش گرفته است. این راهبردهای از نزدیکی به رقبای چین و هم‌چنین روابط گسترده نظامی، امنیتی و انجام رزمایش‌های متعدد با کشورهای پیرامونی چین؛ مثل ژاپن، هند، استرالیا، اندونزی و... بوده است. از جانب دیگر، سعی در انزوای چین در منطقه و جهان نموده است و تلاش کرده که منافع چین را در حیط خلوت خود به خطر اندازد. استفاده از سازمان‌ها و نهادهای بین المللی نیز برای فشار بر چین در دستور کار امریکا قرار داشته است تا این کشور را در یک انزوای سیاسی بیشتر قرار دهد. راهبرد استفاده از مناطق چالش‌زا به عنوان ابزاری برای فشار بر چین نیز مورد توجه شدید بوده است. امریکا با شناسایی و تبدیل مناطق چالش‌زا و مورد اختلاف در جنوب و جنوب شرق آسیا به عنوان یک فرصت در صدد است با استفاده از آن به کنترل چین بپردازد. تایوان و دریای جنوبی چین از جمله مناطقی است که در سال‌های اخیر بسیار مورد توجه امریکا قرار گرفته است و این کشور تلاش کرده است تا از طریق دخالت در این مناطق و

راهبردهای امریکا برای مهار قدرت یابی روز افزون چین در نظام بین الملل / ۱۰۱
نیز حمایت از کشورهایی که سیاست‌ها و منافع آن‌ها در این منطقه در تقابل با سیاست‌ها و
منافع چین است، این کشور را تحت فشار قرار دهد.

سرچشمه‌ها

• امید، علی؛ رشیدی، معصومه (۱۳۹۴) جابه‌جایی قدرت‌های بزرگ تا سال ۲۰۲۵ و
پیامدهای سیاسی-امنیتی آن برای ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن، سال
ششم، شماره ۱۵.

• بوزان، بری (۱۳۸۹) ایالات متحده و قدرت‌های بزرگ، سیاست‌های جهانی در قرن
بیستم، ترجمه عبدالمجید حیدری، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.

• بهبودی نژاد، قدرت‌الله (۱۴۰۰) منطقه‌گرایی و همکاری منطقه‌ای در آسیای
مرکزی، فصلنامه روابط خارجی، ۱۱۳(۱).

• پل سالم در شان کلارک و سابرینا هوک (۱۳۹۳) امریکا و قدرت‌های بالنده در
خاورمیانه، تهران، نشر نی

• تقی زاده، محمد (۱۴۰۰) چین در افغانستان چه می‌کند؟ خبرگزاری صدا و سیما
• جعفری، مهدی؛ بنایی، روح‌اله، نظری سبزواری، سعید (۱۴۰۱) پیامدهای خروج
امریکا از افغانستان برای چین و هند. مدیریت راهبردی و آینده‌پژوهی. ۵(۲)

• جمشید، سعید و دیگران، سیاست خارجی و امنیتی دونالد ترامپ در منطقه‌ایندو
پاسیفیک و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلام ایران، نشریه افاق، سال سیزدهم، شماره
۴۷.

• چکینی زاده، غلامعلی (۱۳۸۶) قدرت‌یابی چین، رویکرد نظری به تغییر در سیاست
بین‌الملل، فصلنامه، پژوهشی حقوق و سیاست، سال نهم شماره ۲۲.

• حق پناه، جعفر؛ رحیمی، محمد (۱۳۹۰) ژئوپلیتیک افغانستان و تحولات منطقه‌ای
غرب آسیا، تهران، دانشگاه امام صادق.

۱۰۲ / مجله علمی- دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

• حیدری، جهان (۱۳۸۹) مسئله تایوان: عرصه‌های مورد منازعه چین و امریکا و اهرم‌های نظامی و امنیتی چین در راستای الحاق، فصلنامه سیاست خارجی، شمار ۹۵.
• خضری، رویا (۱۳۹۰) استراتژی امریکا و چین در منطقه آسیا-پاسیفیک: همکاری و تعارض، فصلنامه سیاست خارجی، س ۲۵، ش ۳.

• درج، حمید؛ بصیری، محمد علی (۱۴۰۰) تأثیر رقابت منطقه‌ای امریکا و چین بر معادلات و نظم منطقه‌ای در شرق آسیا، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۵۳، شماره ۱.
• دهشیار، حسین (۱۳۸۵) «امریکا و دگرگونی در استراتژی کلان» پژوهش حقوق و سیاست، سال هشتم، شماره ۲۱، پاییز و زمستان.

• دهشیری، محمد رضا؛ شایان جوزانی کهن، شاهین جوزانی کهن (۱۳۹۷) «اختلافات میان چین و ایالات متحده در منطقه آسیای شرقی ۲۰۰۹-۲۰۱۷» فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال هفتم، شماره ۲۶، پاییز.

• رهنورد، محمد یوسف (۲۰۱۸) نقش افغانستان در مسیر پروژه یک کمربند و یک جاده

• سلیمانی پورلک، فاطمه (۱۴۰۰) خروج امریکا از افغانستان؛ بازتاب استراتژی باز موازنه، رهیافتهای سیاسی و بین‌المللی، ۱۳(۱).

• میر شایمر، جان (۱۳۸۸) تراژدی سیاست قدرت‌های بزرگ، ترجمه غلام علی چکینی زاده، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

▪ Zhao Huacheng (2021). china and Afghanistan: china.s interests. stances. and perspectives. center for strategic and international studies. march 2021. At:<https://csis-prod.s3.amawonaws.com>.

▪ Sehoen Douglas E. Kaylan, Melik(2015) return of winter: Russia. china and the new cold war against America. Encounter book.

راهبردهای امریکا برای مهار قدرت یابی روز افزون چین در نظام بین الملل / ۱۰۳

▪ Stephan, Thomas(2014) china- Russia relations in central Asia: energy policy, Beijing's new assertive and 21st century geopolitics, VS Verlag fur

▪ Zhao Huasheng (2012), China and Afghanistan: China's Interests, Stances, and

▪ Perspectives, Center for Strategic and International Studies, March 2012

مسئولیت نقض حقوق بشردوستانه در منازعات مسلحانه داخلی

عبدالحمید رسولی

عضو کادر علمی پوهنشی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون دعوت

abdulhamidrasooli@gmail.com

چکیده

در این پژوهش تلاش صورت گرفته است که به مسئولیت نقض حقوق بشردوستانه در منازعات مسلحانه داخلی پرداخته شود. منازعات مسلحانه داخلی یک مسأله جدی جامعه بین المللی به شمار می‌رود. با وجودی که دولت‌ها و نهادهای معتبر بین المللی اقدامات جدی و لازمی را برای مهار این بحران انجام داده‌اند؛ اما عدم رعایت قواعد و حقوق بشردوستانه در سال‌های اخیر، تلفات انسانی بی شماری را در کشورهای در حال جنگ به بار آورده است. پرسش قابل بحث این است که چه کسی مسئولیت نقض حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه داخلی را بدوش می‌داشته باشد؟ در پیوند به این پرسش می‌توان گفت که طبق اسناد بین المللی حقوق بشردوستانه؛ مسئولیت و نقض قواعد بشردوستانه را در یک جنگ داخلی و غیر بین المللی، اشخاصی دارا هستند که در رهبری کشور، فرماندهی نیروها و یا به حیث سرباز در میدان‌های نبرد، وظیفه پیشبرد عملیات نظامی را به دوش می‌داشته باشد و قواعد حقوق بشردوستانه را نقض می‌نمایند.

هدف این پژوهش، معرفی و مشخص ساختن مسؤولین نقض قواعد بشردوستانه در منازعات مسلحانه غیر بین المللی می‌باشد که در برابر اعمال خلاف و نقض قواعد بشردوستانه مسؤول و جوابده خواهند بود. این پژوهش یک پژوهش تحلیلی-توصیفی بوده و جمع‌آوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای انجام یافته است. به طور کلی نتایج به دست آمده نشان می‌دهد، همان‌گونه که ناقضین قواعد بشردوستانه در مخاصمه بین المللی دارای مسؤولیت هستند، برای ناقضین قواعد بشردوستانه در منازعه مسلحانه غیر بین المللی نیز مسؤولیت مطرح گردیده است و مسؤول و جو ابده شناخته شدند.

کلیدواژه‌ها: منازعات مسلحانه، غیر بین المللی، نقض حقوق بشردوستانه، مسؤولیت،

کرامت انسانی.

Responsibility for violations of humanitarian rights in internal armed conflicts

Abstract

In this research, an attempt has been made to address the responsibility of humanitarian rights violations in internal armed conflicts. Internal armed conflicts are considered a serious issue of the international community. Despite the fact that governments and international organizations have taken serious and necessary measures to curb this crisis; But the non-compliance with humanitarian rules and rights in recent years has caused countless human casualties in warring countries.

The debatable question is who was responsible for the violation of humanitarian rights in internal armed conflicts? In relation to this question, it can be said that according to international humanitarian law documents; The responsibility and violation of humanitarian rules in a civil and non-international war are held by the persons who are in charge of the country's leadership, commanding the forces, or as soldiers in the battlefields, who are responsible for carrying out military operations and they violate the rules of humanitarian rights. The purpose of this research is to introduce and identify those responsible for violating humanitarian rules in non-international armed conflicts, who will be responsible and answerable for violations and violations of humanitarian rules. This research is an analytical-in-depth research and data collection has been done in a library way. In general, the obtained results show that just as the violators of humanitarian rules are responsible in international conflict, the violators of humanitarian rules in non-international armed conflict are also held responsible and they are recognized as eternally responsible.

Keywords: armed conflicts, non-international, violation of humanitarian rights, responsibility, human dignity

Dawat Academic Journal

Fourth Year, Issue

9 (Winter 2024)

Received: 2024-03-10

Accepted: 2024-03-10

مقدمه

به رغم تلاش‌های فراوان جامعه جهانی و نهادهای معتبر بین‌المللی که به منظور محفوظ نگه داشتن جهان و انسان از بلای جنگ و مصایب آن، هنوز جنگ و منازعه مسلحانه به خصوص منازعات مسلحانه غیر بین‌المللی یک واقعیت دردناک در زندگی بشر تا حال باقی مانده و در سال‌های اخیر حین وقوع چنین جنگ‌ها، تلفات زیاد انسانی و خسارات مادی در سطح جهان وارد گردیده است. این نوع مخاصمات، با طبیعت خشونت‌آمیزی که داشته و دارند؛ درکشتار، نابودی و ویرانی، حتاگاهی بر مخاصمات بین‌المللی هم پیشی گرفته اند و فجایعی آن چنان تأسف‌انگیز است که ظالمانه‌ترین واقعیت دنیایی پس از جنگ جهانی دوم، به خصوص در دهه‌های اخیر لقب گرفته اند. لازم است تا نگاهی به نام برخی از کشورهای که دستخوش جنگ‌های داخلی، بحران و ویرانی بی‌شماری شده‌اند بی‌اندازیم. این کشورها مانند سیرالیون، رواندا، یوگوسلاویای سابق، سومالی، کلمبیا، نیکارگوا، هایتی، سریلانکا، کامبوج، لیبیا، عراق، سوریه، یمن و افغانستان از مهم‌ترین نمونه‌های آن می‌باشد که بعد از از پایان جنگ سرد و به خصوص در دهه‌های پسین رخ داد، وحشت و زیان‌های ویرانگر بیش از حدی مادی و تلفات انسانی را به بار آورده است. از این که هدف حقوق بشردوستانه تأمین احترام به شأن والا و کرامت انسانی، تضمین حقوق اساسی بشر و به طور کلی تعمیم هنجارهای حقوق بشری به حقوق بین‌الملل ناظر بر منازعات مسلحانه و نیز تعقیب، محاکمه و مجازات جنایت‌کاران جنگی است؛ چنین پژوهش در شرایط امروزی برای حداقل کاهش و حشی‌گری در این نوع مخاصمات و تأمین عدالت، دارای اهمیت می‌باشد. از طرف دیگر، بهره بردن از اسناد معتبر بین‌المللی مانند اساسنامه محکمه بین‌المللی جنایی ۱۹۹۸ که مرتبط به جنایت جنگی در جنگ‌های داخلی می‌باشد و استفاده از کارکرد رویه‌های قضایی بین‌المللی به خصوص رای صادره محکمه یوگوسلاویای سابق به عنوان یک سند معتبر بین‌المللی که مخاصمات مسلحانه

داخلی را جرم انگاری نموده و در سطوح متعدد، مسؤولیت‌ها و مویدات را پیش‌بینی نموده است، براعتبار و اهمیت این تحقیق می‌افزاید.

سوال اصلی قابل بحث در این بحث چینی مطرح می‌گردد: چه کسانی مسؤولیت نقض قواعد بشردوستانه در منازعات مسلحانه غیر بین‌المللی را دارا می‌باشند؟ طبق اسناد بین‌المللی حقوق منازعات مسلحانه، ناقضین حقوق بشردوستانه به خصوص ناقضین کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷ آن و سایر اسناد بین‌المللی حقوق بشردوستانه در یک منازعه مسلحانه داخلی فرماندهی و افراد زیر دست آنان مطرح شده می‌تواند. یا به تعبیر دیگر اشخاصی که در منازعات مسلحانه غیر بین‌المللی دخیل هستند، در نقض قواعد بشردوستانه سهم و شریک می‌باشند. آنان یا خود مرتکب نقض قواعد بشردوستانه شده‌اند و یا در راستای جلوگیری از نقض فاحش حقوق بشردوستانه سهل‌انگاری نموده‌اند. با در نظر داشت طرح مسأله، موضوع، سوال و فرضیه‌های مطرح شده، این تحقیق را می‌توان گفت که از نوع تحقیق تاریخی توصیفی می‌باشد که داده‌ها به شکل اسنادی و کتاب‌خانه‌یی به دست آمده است.

پیشینه تحقیق

از مطالعه کتاب‌ها و آثار نویسندگان حقوق بشردوستانه معلوم می‌گردد که در مورد جنگ‌های داخلی به عنوان یک مخاصمه مسلحانه و ویرانگر، کمتر مورد توجه بوده است. در صورتی که تجارب جنگ‌های داخلی برخی کشورها در این اواخر نشان می‌دهد که نقض قواعد بشردوستانه در این جنگ‌ها آثار و پیامد جبران‌ناپذیری را برای دولت‌ها و جامعه انسانی به جا گذاشته است. افغانستان از جمله کشورهای قربانی این منازعه می‌باشد که آثار اندکی در این خصوص وجود دارد که از جمله:

- شیرجان هدفمند کتاب حقوق منازعات مسلحانه را در سال ۱۳۹۲ تألیف و برای تدریس در اختیار اکادمی ملی نظامی پوهنتون دفاع ملی افغانستان قرار داده است. موضوعات مورد بحث این کتاب در چهارده فصل ترتیب گردیده است. در موضوعات مورد

مسئولیت نقض حقوق بشردوستانه در منازعات مسلحانه داخلی / ۱۰۹

بحث او دیده می‌شود که به ابعاد حقوقی جنگ‌های داخلی، حقوق و تکالیف طرفین درگیر و مسئولیت‌های ناشی از نقض قواعد حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه داخلی چندان توجه صورت نگرفته است و نیاز به یک تحقیق همه‌جانبه روی موضوع جنگ‌های داخلی و مسئولیت ناشی از نقض قواعد بشردوستانه می‌باشد. (هدفمند، ۱۳۹۲: ۱۳) در این تحقیق کوشش شده است که اندکی این خلا پر شود.

مفاهیم

الف- جنگ

جنگ عبارت است از برخورد مسلحانه با مقیاس بزرگ میان کشورها یا در درون آن‌ها. (توچی، ۱۳۹۳، ۱۷) شارل روسو جنگ را مبارزه مسلحانه‌ای می‌داند که بین کشورها برقرار می‌گردد که به قصد قبولاندن نظری سیاسی و یا به کاربردن و سایلی که به موجب حقوق بین الملل تنظیم گردیده است صورت می‌گیرد. جنگ را از نظر حقوقی باید چنین تعریف کرد: جنگ به عنوان ابزار سیاست ملی مجموعه عملیات و اقدامات قهرآمیز مسلحانه است که در چهارچوب سیاست ملی کشورها (دو یا چند طرف) روی می‌دهد و موجب اجرای قواعد خاصی در کل مناسبات آن‌ها با یک دیگر و هم‌چنین با کشورهای ثالث می‌شود. از این لحاظ یکی از طرفین مخاصمه در صدد تحمیل نقطه نظرهای سیاسی خویش بر دیگری است. به این ترتیب، عملیات قهرآمیز مسلحانه و سیله و هدف تحمیل اراده مهاجم است. (هدفمند، ۱۳۹۲، ۵)

درگیری‌های مسلحانه غیر بین المللی یا جنگ‌های داخلی به معنای خاص می‌شود که در قلمرو یک کشور میان نیروهای دولتی و گروه‌های مسلح مخالف دولت، یا گروه‌های مخالف بایک دیگر رخ می‌دهد و از شد و مد زیادی برخوردار می‌باشد. (الیاسی، ۱۳۹۹: ۹۷) منابع اصلی حقوق مخاصمات مسلحانه غیر بین المللی ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو، پروتکل دوم الحاقی برکنوانسیون‌های ژنو، حقوق بین الملل عرفی و دیگر اسناد مرتبط به آن. (توچی، ۱۳۹۳، ۱۱۴)

به عبارت دیگر، درگیری‌های مسلحانه غیربین‌المللی تابع حقوق داخلی کشورهای محل درگیری، حقوق بین‌الملل بشر، ماده سوم مشترک عهدنامه‌های چهارگانه ژنو، شرط مارتینس، پروتکل دوم و قواعد عرفی مربوط می‌باشد. (بیگ دلی، ۱۳۹۲، ۵۴)

طبق ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو که امروزه جزئی قواعد آمره بین‌المللی است (هردرگیری مسلحانه که جنبه بین‌المللی نداشته باشد و در قلمرو یکی از کشورهای عضو روی دهد، هریک از آن‌ها ملتزم به رعایت حداقل حمایت‌های انسانی در مورد کلیه اشخاص "خارج از نبرد" اعم از نظامی و غیرنظامی هستند و در همه وضعیت‌ها باید با آنان بدون هیچ‌گونه تبعیض ناروا از حیث نژاد، رنگ، مذهب، عقیده، جنسیت، اصل و نسب و یا ثروت، یا هر معیار مشابه آن‌ها، با اصول انسانیت رفتار شود.

پروتکل دوم، درگیری‌های غیر بین‌المللی را چنین تعریف نموده است؛ یعنی کشمکش‌های مسلحانه داخلی یا غیر بین‌المللی کشمکش‌هایی می‌باشد که: (هدفمند، ۱۳۹۲، ۱۱۳) در قلمرو یکی از کشورهای متعاهد روی دهد و یا در میان نیروهای مسلح یک کشور و نیروهای مسلح مخالف یا سایرگروه‌های سازمان یافته رخ داده باشد.

دادگاه کیفری بین‌المللی یوگوسلاویای سابق، شعبه تجدید نظر آن در رای مورخ ۲ اکتبر ۱۹۹۵ خویش مربوط به قضیه "تادیچ" مخاصمه مسلحانه غیر بین‌المللی را این‌گونه تعریف نموده است:

«مخاصمه مسلحانه غیر بین‌المللی زمانی و آقع می‌شود که خشونت و منازعه مسلحانه طولانی مدت میان نیروهای مسلح حکومتی و گروه‌های مسلح سازمان یافته یا بین خودی این گروه‌ها در قلمرو و سرزمین یک دولت اتفاق بیفتد. (بافتی و هنجی، ۱۳۹۲، ۲۶) کمیته بین‌المللی صلیب سرخ برای تشخیص مخاصمه مسلحانه داخلی و تفکیک آن از وضعیت‌های چون راه‌زنی صرف یا شورش‌های سازمان نیافته و کوتاه مدت، معیارها و ظوابطی را بر شمرده است که قرار ذیل می‌باشد.

- طرفی که علیه حکومت رسمی دست به شورش زده است؛ دارای یک نیروی مسلح سازمان یافته باشد، صاحب یک مقام مسئول برای فرماندهی اقدامات در قلمرو سرزمینی تحت کنترل خود باشد همچون نین و سایل لازم و کافی برای رعایت و تضمین رعایت قواعد بشردوستانه مندرج در کمیسیون چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ را در اختیار داشته باشد.

- حکومت قانونی ناگزیر از توسل به نیروهای نظامی خود علیه شورشیان سازمان یافته‌ای شود که بخشی از سرزمین ملی را به تصرف خود در آورده اند.

- حکومت رسمی، شورشیان را به عنوان طرف متخاصم شناسایی کرده باشد. (بافتی و

هنجی، ۱۳۹۲، ۴۲)

- نیروهای مسلح مخالف، صاحب سازمان و تشکیلاتی باشند که مهیای تشکیل یک دولت باشد و مخاصمه مسلحانه غیر بین المللی همان طوری که از نامش بر می آید، از آنجا از مخاصمه مسلحانه بین المللی متمایز می شود که نه میان دو یا چند دولت؛ بلکه منحصر، در داخل خاک تنها یک دولت در می گیرد که در اغلب اوقات منازعه‌ای است بین حکومت و گروه یا گروه‌هایی که به معارضة مسلحانه با آن برخاسته اند؛ یعنی دست بردن عده‌ای از افراد به سلاح، به منظور دگرگونی ساختار سیاسی جامعه‌ای که از راه‌های متعارف و منطبق با قانون اساسی میسر نیست. (ممتاز، ۱۳۹۳، ۱۶)

ب - مفهوم حقوق بشر و بشردوستانه

۱- مفهوم حقوق بشر

به رغم آن که در مورد مفهوم حقوق بشر و اهمیت آن میان فلاسفه، نویسندگان، دانشمندان مکاتب و ادیان مختلف و حقوق دانان اختلاف نظر وجود دارد؛ اما آنچه که کلمه حقوق در اصطلاح حقوق بشر، جمع حق به معنی حق داشتن است و دارای مفهوم سه ضلعی است که این سه ضلع حقوق بشر (متعلق حق، صاحب حق و طرف مقابل) را در بر می گیرد. حقوق بشر مجموعه‌ای از حق‌هایی است که از کرامت ذاتی انسان ناشی شده و این ویژگی‌ها مانند ذاتی، سلب‌ناپذیر، جهان شمول، تقسیم‌ناپذیر، به هم وابسته و مرتبط

به حقوق بشر نسبت داده شده اند. این فهرست از حق‌ها در ابتدا در اعلامیه جهانی حقوق بشر بر شمرده شده است و سپس در اسناد بعدی گسترش یافت و توضیح داده شده است. (حیدری، ۱۳۹۹، ۳۶) اما می‌توان در مجموع حقوق بشر را مجموع‌ه‌ای از ارزش‌های والای انسانی - اخلاقی دانست که بر هر فرد انسانی، صرف نظر از وابستگی‌های اعتقادی، نژادی، تابعیتی، جنسیتی، زبانی و امثال آن و نیز وضعیت اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و شرایط اجتماعی، پیرامون او، اختیارات و امتیازات خاصی اعطا می‌کند. (بیگ دلی، ۱۳۹۲: ۴۱)

۲- مفهوم حقوق بشردوستانه

حقوق بین الملل بشردوستانه شاخه‌ای از حقوق بشر و بخشی از حقوق جنگ یا حقوق مخاصمات مسلحانه‌ای بین المللی بوده و مجموعه قواعد حقوقی بین المللی است که ضمن تعیین حقوق افراد انسانی و کشورها در مخاصمات مسلحانه اعم از بین المللی یا غیر بین المللی تکالیف افراد و کشورها در آن مخاصمات را نیز روشن می‌کند. در واقع حقوق بشردوستانه حقوق انسانی زمان جنگ است. (ذاکریان، ۱۳۸۸، ۱۹۰)

حقوق بشردوستانه بخشی از حقوق مخاصمات مسلحانه بوده که ناظر بر حمایت از قربانیان جنگ، رزمندگان و مجروحین بیمار و اسیر. هم‌چنین غیرنظامیان متأثر از جنگ و اشخاص غیرنظامی در سرزمین‌های اشغالی به وسیله دشمن است. (توچی ۱۳۹۳: ۲۰)

به عبارت دیگر، حقوق بشردوستانه یا حقوق جنگ، مجموعه قواعد عرفی یا بین المللی است که بر انواع درگیری‌های مسلحانه بین المللی و غیر بین المللی میان طرف‌های متخاصم حاکم بوده و رعایت آن نسبت به حال غیر نظامیان، زخمیان، اسیران و نیروهای امداد رسان الزامی می‌باشد. به بیان دیگر مجموعه مقررات و قواعد بین المللی است که ضمن تعیین حقوق حمایت از افراد انسانی (اعم از رزمندگان و غیر رزمندگان) اموال غیرنظامی، حقوق طرف‌های متخاصم در مخاصمات مسلحانه‌ای (اعم از بین المللی یا غیر بین المللی) تکالیف افراد انسانی و طرف‌های متخاصم را نیز در آن مخاصمات مشخص می‌کند. (بیگ دلی، ۱۳۹۲، ۲۶)

مسئولیت نقض حقوق بشردوستانه در منازعات مسلحانه داخلی / ۱۱۳

مفهوم حقوق بشردوستانه، از مفاهیم اعتباری و چندلایه‌ای است که تعریف‌های متعدد را بر می‌تابد، ضمن آن که نمی‌توان تعریفی جامع برای آن پیدا کرد، باتوجه به ویژگی‌های بیان شده به اختصار می‌توان گفت که حقوق بشردوستانه عبارت از "مجموعه قواعد قراردادی و عرف بین‌المللی که ناظر به رفتارهای نیروهای متخاصم در هنگام جنگ مسلحانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی است. این تعریف به اختصار عناصر لازم را به زیبایی بیان می‌کند؛ زیرا قواعد حقوق بشردوستانه ناظر بر نیروهای متخاصم یا قراردادی است که از سوی معاهدات عام بین‌المللی تعیین شده‌اند یا عرف بین‌المللی است. (الیاسی، ۱۳۹۹: ۲۱) هدف کلاسیک حقوق بشردوستانه، کاستن از میزان رنج افراد در جریان منازعات مسلحانه و محدود ساختن آثار سوء ناشی از جنگ است؛ اما امروزه هدف از حقوق بشردوستانه تأمین احترام به شأن و الا و کرامت انسان، تضمین حقوق اساسی بشر و به‌طور کلی تعمیم هنجارهای حقوق بشری به حقوق بین‌الملل ناظر بر منازعات مسلحانه و نیز تعقیب، محاکمه و مجازات جنایت‌کاران جنگی است. (جلالی، ۱۳۹۱، ۳۱)

۴- مفهوم مسئولیت

حقوق بین‌الملل تعهدات متعددی را برای حمایت از قربانیان جنگ در نظر می‌گیرد. تعهدات را از همه طرف‌های درگیری می‌خواهد. هم‌چنان در نظام حقوقی بین‌المللی موقعیت‌های هست که مسأله مسئولیت را به‌طور مستقیم مطرح می‌کند. این مسئولیت‌ها امکان محاکمه و مجازات را برای طرف‌های درگیری فراهم می‌سازد که از قواعد این نظام حقوقی تخلف کرده باشند. حقوق بشردوستانه یکی از زمینه‌های اصلی طرح مسئولیت در حقوق بین‌الملل است. این حقوق نه تنها دولت‌ها؛ بلکه افراد را هم متعهد به اجرای آن می‌کند. (ممتاز و رنجبریان، ۱۳۹۳، ۱۸۶)

در گذشته‌ها و حقوق بین‌الملل کلاسیک، مسئولیت بین‌المللی کشورها که ناشی از نقض مقررات بین‌المللی بود، تنها جنبه ترمیمی و جبرانی داشت؛ اما به تدریج با توسعه و تحول حقوق بین‌الملل، بخشی از مقررات بین‌الملل کلاسیک در زمینه مسئولیت بین

المللی دچار دگرگونی شد. حقوق بین الملل در جهت تکامل، گام‌های اساسی و سریعی برداشت. قرن بیستم، به ویژه نیمه دوم آن را می‌توان "عصر جدید نهاد مسؤولیت بین المللی" نامید و نهاد جدید تحت عنوان "مسؤولیت کیفری بین المللی" مطرح شد و اساس حقوق بین الملل نوینی به نام حقوق بین الملل کیفری پایه گذاری گردید. (بیگ دلی، ۱۳۹۲: ۳۴۶)

قابل ذکر است، حقوق بشردوستانه ضمن آن که تابع قواعد عام مسؤولیت بین المللی است، خود نیز متضمن قواعد خاصی است. چنانچه، اشخاص از لحاظ کیفری برای نقض مقررات بشردوستانه بین المللی که در طی مخاصمات غیر بین المللی ارتکاب می‌یابد مسؤول قلمداد می‌شوند. گرچه، ماده سوم مشترک و پروتکل دوم الحاقی ۱۹۷۷ در خصوص وجود مسؤولیت کیفری فردی برای نقض مقررات مندرج در آن‌ها، کدام مقرره‌ای را پیشبینی نه نموده است. با وجود این، اساسنامه محاکم کیفری بین المللی اراء قضایی صادره از جانب آن‌ها وجود چنین مسؤولیتی را در خصوص مخاصمات مسلحانه داخلی تایید کرده اند. (بافتی، و هنجی، ۱۳۹۲: ۱۷۹) ماده ۸۷ پروتکل اول ۱۹۷۷، هم به و ظایف و مسؤولیت‌های فرمانده پرداخته است. هر فرمانده‌ای مسؤولیت دارد که افراد تحت امر و فرماندهی او حقوق منازعات مسلحانه را مراعات کرده و از آن تخطی نکنند. از این رو، باید اطمینان حاصل کند که افراد او حقوق مخاصمات مسلحانه را فراگرفته باشند و بر آن اساس آن‌ها را به رعایت این قواعد ملزم سازد و تبعیت آن‌ها از مقررات را کنترل کنند و در صورت تخلف افراد، اقدام کنند. (توچی، ۱۳۹۳، ۲۱۸)

پ- مسؤولیت نقض حقوق بشردوستانه در جنگ‌های داخلی

در درگیری‌های مسلحانه غیر بین المللی و شورش‌های مسلحانه داخلی ممکن است نقض قواعد حقوق بشردوستانه توسط حکومت قانونی یا گروه‌های مسلح مخالف حکومت قانونی صورت گیرد. در حالت اول، مسؤولیت متوجه کشور درگیری یا آشوب زده است؛ اما در حالت دوم، کشور مربوط مسؤولیتی ندارد، مگر آن که حکومت قانونی مراقبت

کافی برای جلوگیری از نقض آن قواعد به عمل نیاورده و یا ناقضان را سرکوب و مجازات نکرده باشد و یا به آنان صلح نموده یا آن‌ها را در حکومت شریک کند و یا محکومان را مورد عفو قرار دهد. با وجود این، چنانچه گروه‌های مسلح مخالف بر حکومت قانونی پیروز گردند یا به عنوان حکومت جدید جانشین حکومت قانونی پیشین شوند و بتوانند اقتدار حاکمیتی خود را به تمام یا بخشی از قلمرو کشور مربوط اعمال نمایند، در این صورت چنین حکومتی مثل کلیه اعمال ناقض حقوق بشردوستانه ارتکاب گذشته اعضای خود و حتا اعمال متخلفانه قابل انتساب به حکومت شکست خورده می‌باشد. (بیگ دلی، ۱۳۹۲: ۳۷۴)

ماده ۳۸ اساسنامه محکمه جنایی بین المللی راجع به مسئولیت چنین صراحت دارد: «فرماندهان نظامی، مسؤول خشونت‌های خو اهند بود که توسط نیروهای تحت فرمان‌شان انجام می‌گیرد. شرط مسئولیت فرماندهی، آن است که فرماندهان از نتایج جرایم، آگاه یا در شرایطی باشند که امکان آگاهی یافتن از عملکرد غیر قانونی زیر دستان‌شان برای آنان میسر باشد؛ اما برای توقف این گونه اقدامات و یا مجازات مجرمان، اقدامی نکنند، این ماده برگرفته از اصل "یاماشیتا"ست که براساس آن، دادگاه لاهه علیه کارداز بیچ و ملادیچ جنایت کاران جنگی در جنگ‌های داخلی یوگوسلاوی سابق اعلام جرم کرد. (رابرتسون، ۴۶۵، ۱۳۸۳)

شورای امنیت و مجمع عمومی سازمان ملل متحد نیز در طی قطعنامه‌های خود، نقض‌های حقوق بین الملل بشردوستانه در طی مخاصمات غیر بین المللی را محکوم نموده و برای عاملین آن‌ها، مسئولیت کیفری فردی مقرر داشته است. از جمله می‌توان به قطعنامه‌های صادره در خصوص مخاصمات مسلحانه جاری در یوگوسلاویا سابق سومالی، افغانستان، بوسنی و هرزگوین، آنگولا و برونیدی می‌توان اشاره نمود. (بافتی، و هنجی، ۱۳۹۲: ۱۸۱) طبق قاعده ۱۵۱ حقوق بین الملل بشردوستانه عرفی، افراد که جنایت جنگی مرتکب می‌شوند مسئولیت کیفری دارند.

۱۱۶ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

قاعده ۱۵۵، اطاعت از فرمان مافوق توسط زیردست را در صورتی لازم می‌دانسته که دستور صادره، غیر قانونی بوده یا به دلیل ماهیت آشکارا و غیرقانونی دستور صادر شده، از مسؤولیت جزای مبرا نمی‌سازد. (هنکرتز، دو سو الدبک، ۱۳۹۱، ۷۷۶-۷۹۶)

البته، برخی‌ها معتقد اند که گروه‌های مسلح مخالف طبق حقوق بین الملل عرفی باید به حقوق بشردوستانه احترام گذارند، تحت یک "فرمانده مسؤول" عمل کنند؛ لذا می‌توان گفت که آنان در قبال اقدامات اشخاصی که بخشی از این گروه‌ها شناخته می‌شوند، مسؤولیت دارند. نمونه‌های از انتساب مسؤولیت به گروه‌های مسلح مخالف موجود است. به عنوان مثال، گزارش‌گر ویژه‌ای کمیسیون حقوق بشرسازمان ملل متحد در گزارش خود در مورد وضعیت حقوق بشر در سودان، ارتش آزادی بخش خلق سودان را مسؤول کشتار و ربودن شهروندان، غارت اموال و گروگان گرفتن نیروهای امداد رسان که توسط فرماندهان محلی آن ارتش صورت گرفته بود، دانست. (بیگ دلی، ۱۳۹۲: ۳۷۶)

اساسنامه رم هم‌چنین دو گروه از جنایات جنگی را که در درگیری‌های مسلحانه غیر بین‌المللی ارتکاب می‌یابند، تعریف کرده است. نخستین آن‌ها نقض‌های شدید ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های ژنو است؛ اما تصریح شده که این قاعده از اساسنامه بر و وضعیت‌های تنش و ناآرامی‌های داخلی هم‌چون شورش، خشونت‌های پراکنده یا دیگر اقدامات مشابه اعمال نمی‌شود. دومین گروه بر دیگر نقض‌های شدید حقوق و عرف‌های جنگی قابل اعمال در درگیری‌های مسلحانه غیر بین‌المللی در چهارچوب پذیرفته شده حقوق بین‌المللی اشاره دارد. تصریح شده که این قواعد بر درگیری‌های مسلحانه‌ای اعمال می‌شود که در قلمرو یک دولت رخ داده و درگیری طولانی مدتی میان نیروهای دولتی و گروه‌های مسلح سازمان‌یافته یا بین چنین گروه‌هایی وجود دارد و در نتیجه مشارکت نیروهای مسلح دولتی برای تعریف چنان درگیری‌هایی ضروری نیست. این گروه برخی اعمال ممنوعه در پروتکل دوم الحاقی هم‌چون حمله عمدی به جمعیت غیر نظامی یا غیر نظامیانی که مستقیماً در مخاصمات شرکت ندارند، حمله عمدی به ساختمان‌ها، مواد و واحدهای پزشکی و وسایل حمل و نقل و پرسنل بهداری

که از علایم مشخصه کنوانسیون‌های ژنو مطابق حقوق بین الملل استفاده می‌کنند. همچ‌نین هدف قرار دادن اماکن و ساختمان‌هایی را که به اهداف مذهبی، آموزشی، هنری و علمی یا خیریه اختصاص داده شده‌اند، بناهای تاریخی، بیمارستان‌ها و اماکنی که در آن بیماران و مجروحان جمع‌آوری شده‌اند را جزء جنایات جنگی برشمرده است مشروط بر آن که آن‌ها به هدف نظامی تبدیل نشده باشند. دیگر اعمالی که جنایات جنگی تلقی شده‌اند عبارتند از جنایات جنسی و جنسیتی، نام‌نویسی از کودکان زیر ۱۵ سال در نیروها یا گروه‌های مسلح یا استفاده از آن‌ها برای ایفای نقش فعال در مناصمات، صدور دستور جابجایی جمعیت غیرنظامی به دلایل مربوط به درگیری مگر آن که امنیت غیرنظامیان مزبور یا ضرورت‌های قطعی نظامی اینگونه اقتضاء کند، غارت شهر یا مکان به ویژه هنگامی که با حمله صورت گیرد، مثله کردن اشخاص زندانی تحت اختیار خویش یا انجام آزمایش‌های علمی یا پزشکی روی آن‌ها از هر نوعی که نه برای معالجات پزشکی، دندان پزشکی اشخاص مزبور قابل توجیه باشد و نه در جهت منافع آن‌ها باشد که به مرگ ایشان انجامیده یا شدیداً سلامت شخص یا اشخاص مزبور را به خطر اندازد. نهایتاً اساسنامه رم به برخی ممنوعیت‌ها در کاربرد روش‌های جنگی که در مقررات منظم به کنوانسیون چهارم لاهه ذکر شده، اشاره می‌کند، همچ‌ون قتل یا مجروح کردن رزمنده طرف مقابل با مکر و حيله، صدور فرمان مبنی بر این که هیچ کس نباید زنده بماند، تخریب و ضبط اموال دشمن مگر آنکه این عمل ناشی از ضرورت‌های نظامی مبرم باشد و هدف قرار دادن عمومی پرسنل، تاسیسات، تجهیزات و مواد و واحدهایی که در کمک‌های بشردوستانه یا ماموریت‌های حفظ صلح مطابق منشور ملل متحد نقش دارند ما دامی که آن‌ها به موجب حقوق بین المللی ناظر بر درگیری مسلحانه محق به برخورداری از حمایت‌های مربوط به افراد و اموال غیر نظامی باشند.

ت-مسئولیت جزای فردی در مناصمات داخلی

حقوق بین الملل که تعهدات بین المللی متعددی را برای حمایت از افراد در نظر می‌گیرد، تعهداتی را هم از افراد می‌خواهد. در واقع، در نظام حقوقی بین المللی

موقعیت‌هایی است که مسؤولیت فرد به طور مستقیم مطرح می‌شود. این مسؤولیت فردی، امکان محاکمه و مجازات افرادی را فراهم می‌کند که از قواعد این نظام حقوقی تخلف می‌کنند. پیشتر گفتیم که حقوق بین الملل بشردوستانه یکی از زمینه‌های اصلی طرح این نوع مسؤولیت فردی در حقوق بین الملل است و گفتیم که این حقوق نه فقط دولت‌ها را بلکه افراد را هم متعهد به رعایت و اجرای آن می‌کند. به سخن دیگر، هر فرد را به تنهای مسؤول به رعایت مقررات بشردوستانه می‌داند. با ملاحظه ممنوعیت مقابله به مثل در حقوق بین الملل بشردوستانه که اقتضای رعایت آن را به طور مطلق دارد؛ یعنی در همه حال و بدون شرط، عمل متقابل دارد. کیفر دادن کسانی که از قواعد بشردوستانه تخطی می‌کنند، ضرورت انکارناپذیر به نظر می‌رسد؛ زیرا برای اجرای مؤثر این قواعد لازم است تا هر فردی که به هر نحوی در مخاصمات مسلحانه شرکت می‌کند، این قواعد و خصوصیات آن را بشناسد و بداند که تخطی از آن مسؤولیت کیفری در پی خواهد داشت. به قول یکی از حقوق دانان، مفهوم مسؤولیت فردی موجب می‌شود تا هر فرد درگیر مخاصمات مسلحانه آگاه به مسؤولیت گردد؛ یعنی مسؤولیت از اعمالی که شخص خودش انجام می‌دهد. (ممتاز، ۱۳۹۳: ۱۸۶-۱۸۷)

با توجه به این که مسؤولیت کیفری کشورها و سازمان‌های بین المللی و سایر اشخاص حقوقی فعلاً موضوعیت ندارد و عمل مجرمانه بین المللی نیز عامل یا مباشر مشخص دارد، پس این اشخص حقیقی که در هر حال عامل یا مباشر یک جرم یا جنایت بین المللی، از جمله جنایت جنگی به شمار می‌روند و در نهایت از نظر بین المللی مسؤول و مستحق مجازات اند. (بیگ دلی، ۱۳۹۲، ۳۵۱)

طبق ماده ۷ اساسنامه دادگاه بین المللی برای یوگوسلاوی سابق، هر فردی که برنامه‌ریزی، تحریک، دستور، ارتکاب یا هرگونه کمک و معاونت در برنامه‌ریزی، تمهید یا انجام یک جنایت مقرر در مواد ۲ تا ۵ اساسنامه محکمه حاضر را به عمل آورده باشد، به صورت فردی در قبال آن جنایت مسؤول بود. (ساعد، ۱۳۹۴، ۹۱۰)

قواعد حمایتی حقوق بین الملل بشردوستانه حاکم بر مخاصمات مسلحانه غیر بین المللی کم و بیش رابطه تنگاتنگی با مقررات حقوق بشردارد. به همین سبب است که در مقدمه پروتکل دوم، به اسناد بین المللی مربوط به حقوق بشر اشاره می‌کند. به علاوه، طرفین مخاصمه موظف به رعایت شخصیت انسانی و موارد مندرج در ماده ۳ و همچنین رعایت حداقل مفاد مقدمه پروتکل دوم که افراد را تحت حمایت اصول بشری و الزامات و جدان عمومی قرار می‌دهد، می‌باشد. خلاءهای مربوط به مخاصمه مسلحانه غیر بین المللی نمی‌تواند بهانه‌ای برای طرفین چنین مخاصماتی جهت فرار از تعهداتشان باشد؛ زیرا این حقوق دارای ارزش جهانی می‌باشد و در صورت نقصان می‌توانند توسط مقررات قابل اعمال بر مخاصمات مسلحانه بین المللی تکمیل شوند. همان طوری که دادگاه جزای بین المللی برای یوگوسلاوی سابق اعلام می‌کند آنچه در مخاصمات مسلحانه بین المللی غیر انسانی و ممنوع است، نمی‌تواند در مخاصمات مسلحانه غیر بین المللی، انسانی و قابل قبول تلقی شود. به نظر می‌رسد که اصول مربوط به مخاصمات مسلحانه بین المللی قابل اعمال بر مخاصمات مسلحانه غیر بین المللی می‌باشد. پس براین اساس می‌توان بیش از پیش امیدوار بود که مرتکبین جرایم مربوط به مخاصمات مسلحانه غیر بین المللی دیگر نتوانند بی کیفر بمانند. (قوام آبادی، ۱۳۸۹، ۹۲)

ث- مسئولیت جزای فردی نیروهای مسلح مخالف در جنگ‌های داخلی

حقوق بین الملل کلاسیک، تنها زمانی اعضای نیروهای مسلح غیر دولتی را صاحب حق و تکلیف قلمداد می‌کرد که آشوب به شورش و شورش به جنگ داخلی تبدیل می‌شد و برخی کشورها نیز وضعیت آن‌ها را مورد شناسایی قرار می‌دادند. امروزه، می‌توان قواعد حقوق بشردوستانه بین المللی را جایگزین رژیم شناسایی سابق قلمداد نمود. قواعد مذکور، زمانی که درگیری به آستانه‌ای معین برسد، قابلیت اعمال می‌یابند. از جمله این تعهدات می‌توان به تعهدات مندرج در ماده ۳ مشترک، پروتکل الحاقی دوم ۱۹۷۷ و ماده ۱۹ کنوانسیون لاهه ۱۹۵۴ راجع به اموال فرهنگی اشاره نمود. (بافتی، و هنجی، ۱۳۹۲: ۱۸۲)

حقوق بین المللی بشردوستانه که در جریان مخاصمات مسلحانه غیر بین المللی اعمال می شود، تکالیف خاصی را برعهده شورشیان گذارده است. هم چ نین حمایت حداقل ایجابی مندرج ماده ۳ مشترک، در بردارنده تعهداتی است که به کلیه طرفین متخاصم (اعم از حکومتی و شورشی) تسری می یابد.

این نکته در قطعنامه شماره ۷۱/۱۹۹۱ کمیسیون حقوق بشردوستانه سازمان ملل متحد راجع به السالوادور و قطعنامه ۴۶/۱۷۲ مجمع عمومی در همان مورد مورد تایید واقع شده است.

دیوان عالی امریکا نیز در قضیه "حمدان" نیز این نکته را یادآور گشته است که مقررات مندرج در ماده ۳ مشترک در خصوص محاکمه اشخاص دستگیر شده در افغانستان در طول مخاصمه مسلحانه میان امریکا و القاعده قابلیت اعمال داشته است و شعبه تجدید نظر دیوان ویژه سیرالیون نیز در قضیه "نورمان" بیان داشته است که: "این نکته که کلیه طرفین مخاصمه مسلحانه، (اعم از کشورهای و نیروهای مسلح غیر حکومتی) به موجب حقوق بین الملل بشردوستانه ملزم و متعهد هستند و از دیدگاه حقوق بین الملل تثبیت شده است. گرچه، این تنها کشورهای هستند که می توانند عضو معاهدات بین المللی شوند.

در زمان طرح پروتکل دوم الحاقی ۱۹۷۷، کشورهای متعددی مخالفت خود را مبنی براین که شورشیان درگیر در جنگ های داخلی بتوانند صاحب شخصیت حقوقی شوند اعلان داشتند؛ زیرا آنان را مجرمانی بیش محسوب نمی کردند با و جو د این، معاهده مزبور، درکنار حمایت مقرر، تعهداتی را نیز برای نیروهای مسلح غیر دولتی که معیارهای مندرج در پروتکل دوم را برآورده نموده اند، قایل شده است.

تفسیر ارایه شده از جانب کمیته بین المللی صلیب سرخ تاییدکننده این است که حذف کلیه عباراتی که متضمن عبارت "طرفین مخاصمه" بوده است، فقط پیش نویس سند و ساختار آن را ا لحاظ شکلی متاثر می سازد و آسیبی به محتوای قواعد و مقررات مندرج در آن و ارد نمی آورد. در حقیقت، کلیه قواعد مبتنی بر حضور دو یا چند طرف است که با یک

مسئولیت نقض حقوق بشردوستانه در منازعات مسلحانه داخلی / ۱۲۱

دیگر در حال منازعه و زد و خورد می‌باشند. از آن جا که این حقوق و تکالیف خصیصه بشردوستانه محض دارد، هم برای نیروهای حکومتی و نیروهای مسلح غیر دولتی حقوق یکسان و تکالیف برابر را در نظر می‌گیرد. برای اثبات این نکته که نیروهای مسلح غیر دولتی هم می‌توانند صاحب تعهدات بین‌المللی و در نهایت مسئولیت کیفری فردی باشند، چند دلیل و جود دارد. (بافتی، و، هنجی، ۱۳۹۲: ۱۸۴)

۱- اعضای گروه‌های مسلح مخالف، اتباع یک کشور به حساب می‌آیند و بدین سبب به موجب تعهد بین‌المللی حکومت کشور متبوع خود، آن‌ها نیز متعهد هستند. بنا به تفسیر کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، تعهد بین‌المللی که از جانب یک دولت به عهده گرفته می‌شود نه تنها خود آن دولت؛ بلکه هر مقام صاحب منصب و صلاحیت و هر شخصی حقیقی درون سرزمینی آن دولت را متعهد می‌سازد.

۲- جای که یک گروه، عملکرد شبه حکومتی دارد، باید برای کلیه عملکردهای حکومتی عملی "غیررسمی" خود مسؤول قلمداد شود.

۳- تعهداتی چون تعهدات مندرج در ماده ۳ مشترک مستقیماً بر عهده گروه‌های شورشی قرار گرفته و نیازی وجود ندارد که حتماً پیش از این، تعهدات در مقررات داخلی کشور متبوع شورشیان درج شده باشد. بسیاری از معاهدات بشردوستانه حاکم بر منازعات داخلی، خود، مستقیماً برای اشخاص و گروه‌های مسلح غیرحکومتی، حق و تکلیف در نظر می‌گیرد.

شورای امنیت در قطعنامه ۱۲۱۴ مورخ ۸ دسامبر ۱۹۹۸ خود در مورد افغانستان این نکته را مورد تأیید قرار داده است که «کلیه طرفین متخاصم ملزم به اجرای تعهدات خود به موجب حقوق بشردوستانه بین‌المللی و به خصوص کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو هستند» نکته قابل توجه که این شورا در این قطعنامه بیان داشته، این است که «اشخاصی که مرتکب یا مامور به ارتکاب اعمال ناقض کنوانسیون‌های ژنو می‌شوند، در قابل موارد ارتكابی، مسئولیت کیفری فردی را در چهارچوب مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی تأیید نموده است.

در نتیجه به عقیده فلک «اگر گروه‌های مسلح مخالف (شورشیان) از حقوق بشر برخوردار هستند، منطقی است که بدون هیچ تفاوتی صاحب تعهدات حقوق بشری نیز باشند. همان طور که به موجب حقوق بین الملل بشردوستانه عرفی صاحب تعهد شده اند.

ج-مسئولیت قوماندان و آمر مافوق

قانون جزای بین المللی اصل مسئولیت قوماندان را برای اعمال ارتكابی در طی مخصصات مسلحانه غیر بین المللی نیز به رسمیت می‌شناسد.

مثلاً: محاکم اختصاصی تشکیل شده برای یوگوسلاویا و رواندا صراحتاً بر مسئولیت قوماندان حتا در موارد قصور به خاطر جنایات ارتكابی توسط زیردستان وی تأکید کردند. اساسنامه دیوان رواندا این دیوان را در مورد نقض فاحش ماده ۳ مشترک و پروتوکول دوم که براساس تعاریف در مخصصات مسلحانه غیر بین المللی انجام می‌شوند، صالح می‌داند. ماده ۶ پروتکل دوم الحاقی ۱۹۷۷ چنین وضاحت دارد. (هیچکس نباید به ارتكاب جرم مجازات شود مگر براساس مسئولیت کیفری.) (اسماعیل نسب، ۱۳۹۳: ۴۳۵)

طبق قاعده ۱۵۳ حقوق بین المللی بشردوستانه عرفی فرماندهان و دیگر افراد مافوق در مقابل جنایات جنگی که توسط زیردستان آنها واقع شده است؛ چنانچه آگاهی داشته یا دلیل بر آگاهی آنها وجود داشته که زیردستانشان در شرف ارتكاب یا در حال انجام این گونه جنایت بوده‌اند و هرگونه اقدامات منطقی و لازمی را که در حیطه قدرتشان بوده برای جلوگیری از این جنایات انجام نداده‌اند، یا اگر چنین جنایتی واقع شده و اشخاص مسئول را مجازات نکرده‌اند، مسئولیت کیفری برعهده دارند. (هنکرتز، ۱۳۹۱: ۵۰)

با وجود آنکه مسئولیت کیفری فردی به دلیل ارتكاب جرایم جنگی یک اصل حقوق بین المللی عام است که در معاهده صلح و رسای و منشور دادگاه نورمبرگ مقرر شد، نباید فراموش کرد که جرایم مذکور در این معاهده و مورد رسیدگی در دادگاه مزبور، نقض حقوق و عرف‌های جنگی بودند که به طور مشخص در طی یک جنگ ارتكاب یافته بودند. کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۹ و پروتکل‌های الحاقی محدوده اعمال این قواعد را به همه انواع

مسئولیت نقض حقوق بشردوستانه در منازعات مسلحانه داخلی / ۱۲۳

درگیری‌های مسلحانه بین المللی گسترش می‌دهند؛ اما هیچ مقرراتی راجع به اینکه آیا چنان جرایمی در درگیری‌های مسلحانه غیر بین المللی نیز قابل ارتکابند یا خیر، ندارند. اما قانون جزای بین المللی اصل مسئولیت قوماندان را برای اعمال ارتكابی در طی مخاصمات مسلحانه غیر بین المللی نیز به رسمیت می‌شناسد. مثلاً: محاکم اختصاصی تشکیل شده برای یوگوسلاویا و رواندا صراحتاً بر مسئولیت قوماندان حتا در موارد قصور به خاطر جنایات ارتكابی توسط زیردستان وی تأکید کردند.

اساسنامه دیوان رواندا: این دیوان را در مورد نقض فاحش ماده ۳ مشترک و پروتوکول دوم که بر اساس تعاریف در مخاصمات مسلحانه غیر بین المللی انجام می‌شوند صالح می‌داند.

در این خصوص رویه دیوان بین المللی کیفری رواندا و یوگسلاوی به ویژه در ارتباط با تعیین محدوده حقوق بین الملل بشردوستانه بسیار مهم است؛ زیرا که این دو، نخستین محاکم بین المللی بودند که به تعقیب و محاکمه چنین جنایاتی در این نوع درگیری‌ها (جنگ‌های داخلی) پرداختند.

نگاه کنید به مهم‌ترین گزارش دادگاه کیفری بین المللی یوسلاوی سابق مورخ ۲۸ ژوئیه ۱۹۹۴. آنتونیو کاسسه در نخستین گزارش خود به مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ۱۹۹۴ خاطر نشان کرد. (چگونه می‌توان امیدوار بود که بدون مجازات مجرمان، حاکمیت قانون و آرامش بازگردد و روابط سازنده و سالم میان گروه‌های نژادی، در داخل یا بین دولت‌های مستقل برقرار شود. به نظر نمی‌رسد کسانی که به طور مستقیم یا غیر مستقیم، از جرایم مجرمان آسیب دیده اند، مجرمان را بی‌بخشند یا خشم عمیق خود را فرو خورند. زنی که نظامیان متعلق به یک گروه نژادی یا قومی به آن تجاوز کرده یا شهروندی که و الدین یا فرزندان و اعضای خانواده خود را در کشتار بی‌رحمانه از دست داده است، اگر بدانند که عاملان این جنایت به سزای اعمالشان نرسیده اند و حتا در همان شهری که مرتکب اعمال جنایت کارانه فجیع شده اند، آزادانه زندگی می‌کنند، چگونه خواهند

۱۲۴ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

توانست حس انتقام‌جویی خود را فرونشاندن؟ تنها گزینه مناسب برای فرونشاندن حس انتقام‌جویی مزبور این است که عدالت اجراء گردد. (رابرتسون، ۱۳۸۳: ۴۳۶)

و طبق قاعده ۱۵۲ حقوق بین‌المللی بشردوستانه عرفی، فرماندهان و سایر افراد مافوق برای جنایات جنگی که در پی دستور آن‌ها ارتکاب می‌یابد، مسؤولیت کیفری دارند. (مجله صلیب سرخ، ۲۰۰۵: ۵۵)

هنگامی که شورای امنیت با اتخاذ قطعنامه ۸۲۷ (۱۹۹۳) اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری یوگسلاوی سابق را تأیید کرد، ایالات متحده اعلام کرد، فرانسه و بریتانیا نیز با این کشور هم عقیده بودند که اساسنامه دیوان که به آن صلاحیت رسیدگی به نقض قواعد و عرف‌های جنگی را می‌دهد، شامل تعهدات ناشی از حقوق بین‌المللی بشردوستانه لازم‌الاجرا در قلمرو یوگسلاوی سابق در زمان ارتکاب آن اعمال از جمله ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو و پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷ می‌شود. این نظر بدان معناست که به اعتقاد این سه عضو دائم شورای امنیت، جنایات جنگی نه تنها در چارچوب یک درگیری با این وجود، قواعد پروتکل دوم الحاقی قواعد خاصی از یک درگیری مسلحانه غیر بین‌المللی قابل اعمال هستند. (درگیری که در قلمرو یکی از دول معظم متعاهد میان نیروهای مسلح آن دولت و نیروهای مسلح شورشی یا دیگر گروه‌های مسلح سازمان یافته رخ می‌دهد و این گروه‌ها تحت مسؤولیت یک فرمانده بربخشی از قلمرو آن دولت چنان کنترلی را اعمال می‌کنند که آنان را به اجرای عملیات نظامی مستمر و هماهنگ و اجرای پروتکل قادر می‌سازد. از سوی دیگر ماده ۳ مشترک، تصریح می‌کند. بر درگیری مسلحانه غیر بین‌المللی که در قلمرو یکی از دول معظم متعاهد رخ دهد، قابل اعمال است، بدون اینکه به هیچ شرط دیگری اشاره کند و در نتیجه محدوده اعمال آن نیاز به تفسیر دارد. می‌توان استنباط کرد که وضعیت‌های مشمول ماده ۳ مشترک محدود به موارد مذکور در پروتکل دوم الحاقی نیست. (پروتکل، ۲۰۰۸، ۹۰)

د - مسئولیت دولت‌ها

مطالبه غرامت از یک دولت، فرض بر این که قربانی نقض حقوق بشردوستانه بین المللی بتواند از یک کشور مطالبه غرامت کند. از ماده ۷۵ اساسنامه دیوان جنایی بین المللی قابل استنباط است. اساسنامه اظهار می‌دارد که دیوان راجع به جبران خسارت قربانیان یاد ارتباط به آنان قواعد کلی از جمله استرداد، غرامت و اعاده و وضع به حالت سابق را مقرر خواهد کرد. بر این اساس، دیوان در رای خود می‌تواند بنابر درخواست ذی‌نفع و یا در شرایطی خاصی راساً، حدود و میزان هرنوع آسیب نقض و یا لطماتی که به مجنی علیه یا قربانی و یا در ارتباط به آن وارد آمده را معین نماید و قواعد کلی را که بر پایه آن‌ها عمل نماید بیان خواهد کرد. «هیچ یک از مفاد این ماده نباید به گونه تفسیر شود که به حقوق قربانیان تحت قوانین داخلی و حقوق بین الملل لطمه وارد کند. (اسماعیل نسب، ۱۳۹۲: ۱۳۸)

طبق ماده ۹۱ پروتکل یک الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ طرف‌های مختصمه‌ای که موازین کنوانسیون‌ها و این پروتکل‌های الحاقی را نقض نمایند، عندالاقضاء، ملزم به پرداخت غرامت خواهد بود طرف مذکور در قبال کلیه اعمالی که توسط اشخاصی ارتکاب می‌یابد که بخشی از نیروهای مسلح آن را تشکیل می‌دهند، مسؤول می‌باشند. (آشنایی با حقوق بشردوستانه بین المللی، ۱۳۸۱: ۲۷۹) و طبق قاعده ۱۴۹ قواعد عرفی حقوق بین المللی بشردوستانه، یک دولت مسؤول موارد نقض حقوق بین المللی بشردوستانه‌ای است که بدان قابل انتساب باشد. (حقوق بین المللی بشردوستانه‌ای عرفی، ۱۳۹۱: ۷۹۴)

- نقض‌های که توسط ارگان دولت از جمله نیروهای مسلح آن صورت می‌گیرد.
- نقض‌های که توسط افراد یا نهادهای که توان اعمال بخشی از قدرت دولتی را دارند، ارتکاب می‌یابد.

- نقض‌های توسط افراد یا گروه‌های که در واقع با رهنمای یا به دستوریا کنترل دولت عمل می‌کنند، صورت می‌پذیرد.

- نقض‌های که از سوی افراد یا گروه‌های خصوصی صورت می‌پذیرد و دولت عمل ایشان را به منزله عمل خود مورد تأیید قرار می‌دهد.

و طبق قاعده ۱۵۰ حقوق بشردوستانه عرفی دولت مسئول نقض حقوق بین‌المللی بشردوستانه، موظف است غرامت کاملی برای لطمه یا ضرر وارده بپردازد. (مجله بین‌المللی صلیب سرخ، ۲۰۰۵: ۵۵)

هم چنان، طبق ماده ۳۴۰ کود جزای افغانستان در صورت بروز مخاصمات مسلحانه که جنبه بین‌المللی ندارد، ارتکاب یکی از اعمال ذیل در منازعه مسلحانه، علیه اشخاصی که در منازعات مسلحانه به صورت فعالانه شرکت ندارند. مانند اعضای نیروهای مسلح که دست از جنگ کشیده اند، اشخاصی که به علت بیماری، مجروحیت یا اسارت یا دلایل دیگر از جنگ معذور محسوب می‌شوند، نیز جرم جنگی محسوب می‌شود. (کود جزا، ۱۳۹۶: ۳۴۳)

دوم- مسئولیت در اسناد بین‌المللی

الف- حکم ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو در مورد جنگ‌های غیر بین

المللی

اصولاً کنوانسیون‌های ژنو، مقررات حقوق بشردوستانه در مورد جنگ‌های بین‌المللی را بیان نموده است و دولت‌های عضو این کنوانسیون‌ها، در صورت درگیر شدن در یک جنگ که جنبه بین‌المللی داشته باشد، موظف به رعایت مقررات مزبور هستند؛ ولی در مورد جنگ‌های داخلی و درگیری دولت با شورشهای داخلی، طبعاً قوانین لازم‌الاجرای داخلی کشور و احیاناً تعهدات دولت طبق اسناد بین‌المللی حقوق بشر لازم‌الاجرا است. ولی با وجود این، یک ماده مشترک در کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو گنجانیده شده که دولت‌های عضو را ملزم می‌کند؛ حتی در جنگ‌های داخلی یا جنگ‌های که وصف بین‌المللی ندارند نیز حداقل

مسئولیت نقض حقوق بشردوستانه در منازعات مسلحانه داخلی / ۱۲۷

حقوق انسانی را که در آن ماده شمرده شده، رعایت کنند و حتی صلیب سرخ بین المللی هم بتواند خدمات بشردوستانه خود را ارایه دهد، این ماده مشترک که در هر چهار کنوانسیون وجود دارد و قبلاً نیز به آن اشاره شد، اجمالاً به این شرح است. (مهرپور، ۱۳۹۰، ۲۵۸)

در مورد مخاصمات که وصف بین المللی ندارند و در یک از کشورهای عضو کنوانسیون رخ می دهند، کشور عضو موظف است مقررات زیر را به عنوان حداقل حقوق اجرا نماید: «افرادی که سهم فعال در عملیات جنگی ندارند، از جمله اعضای مسلح که سلاح خود را تحویل داده اند، و کسانی که قدرت جنگیدن را ندارند مانند بیماران، مجروحین و زندانیان، باید در هر حال با آن‌ها به طور انسانی و بدون هیچ نوع تبعیضی بر مبنای نژاد، رنگ، مذهب، یاعقیده، جنس، تولد یا ثروت یا هر وضعیت مشابه دیگر رفتار شود.» به این منظور، اعمال زیر در هر در هر زمان و در هر مکان نسبت به زندگی افراد، فوق الذکر ممنوع است:

۱- تعدی و اعمال خشونت نسبت به زندگی فرد، مخصوصاً قتل از هر نوع، قطع عضو، رفتار خشن و شکنجه؛

۲- گروگان گیری؛

۳- هتک حرمت شخصی مخصوصاً رفتار تحقیرآمیز؛

۴- صدور حکم مجازات و اجرای اعدام بدون محاکمه قبلی و در یک دادگاه که با همه تضمینات قضایی شناخته شده به وسیله ملل متمدن صورت گرفته باشد.

۵- مجروحین و بیماران باید جمع آوری شده و از آن‌ها مراقبت به عمل آید. یک دستگاه بیطرف بشردوستانه مانند کمیته بین المللی صلیب سرخ می تواند خدمات خود را به طرفین درگیر ارایه دهد.

ب- صراحت پروتکل دوم الحاقی ۱۹۷۷ ژنو

این پروتکل کوتاه تر از پروتکل اول است و مشتمل بر ۲۸ ماده است. و در ارتباط به جنگ‌های داخلی و تبیین و توسعه مفاد ماده سوم مشترک کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو تدوین شده است. در بخش دوم این پروتکل در ماده ۴ تحت عنوان رفتار انسانی و تضمینات اساسی

رعایت برخی رفتارها را در جنگ‌های غیر بین‌المللی لازمی دانسته است. واز جمله، قتل، شکنجه، قطع عضو، مجازات بدنی، مجازات دسته‌جمعی، گروگان‌گیری، اعمال تروریستی، هتک حرمت اشخاص، بردگی در هر شکلی آن و تهدید به ارتکاب فوق، ممنوع اعلام شده و مقررات خاصی برای رعایت حال کودکان پیش‌بینی شده است. (پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷ ژنو، ۲۰۱۷، ۹۱)

ماده ۶ پروتکل دوم الحاقی در زمینه تعقیب جزای و اجرای مجازات علیه متهمین به ارتکاب جرایم جنگی، لزوم تشکیل دادگاه و انجام محاکمه بر اساس ضوابط قانونی و با رعایت تضمینات لازم برای یک محاکمه بیطرفانه و مستقل را یادآوری می‌نماید. (مهرپور، ۱۳۹۰، ۲۶۴)

ج- ماده ۸ اساس‌نامه محکمه جنایی بین‌المللی

در حالت و قوع نزاع مسلحانه غیر بین‌المللی، نقض فاحش ماده ۳ مشترک در چهارکنوانسیون ۱۹۴۹ ژنو؛ یعنی هریک از اعمال ارتكابی زیر، برضد اشخاصی که هیچ‌گونه شرکتی فعال در کارهای جنگی ندارند، از جمله افراد نیروهای مسلح که سلاح‌های‌شان را زمین گذاشته‌اند و کسانی که به سبب بیماری، جراحت، حبس یا هر علت دیگری از شرکت در جنگ ناتوان هستند:

۱- خشونت بر ضد جسم و جان به ویژه قتل از هر نوع، قطع عضو، رفتار بی‌رحمانه و شکنجه.

۲- تجاوز به کرامت انسانی شخص به ویژه رفتار موهن و تحقیرکننده.

۳- گروگان‌گیری.

۴- صادرکردن احکام و اجرای مجازات‌های اعدام بدون وجود حکم قبلی صادر شده از دادگاهی که به طور قانونی تشکیل شده باشد و تمام تضمین‌های قضایی را که ضرورت آن به طور عام شناخته شده است، تأمین ننمایید.

ب- دیگر نقض‌های فاحش قوانین و عرف‌های قابل اجرا در منازعات مسلحانه غیر بین

المللی در چهار چوب تعیین شده در حقوق بین‌الملل، یعنی هریک از اعمال زیر:

مسئولیت نقض حقوق بشردوستانه در منازعات مسلحانه داخلی / ۱۲۹

۱- هدایت عمدی حملات برضد مردم غیر نظامی که در اعمال جنگی شرکت مستقیم ندارند.

۲- هدایت عمدی حملات برضد ساختمان‌ها، مواد، واحدها و سایل نقلیه پزشکی و افرادی که نشانه‌های مشخصه مذکور در کنوانسیون‌های ژنو مطابق حقوق بین الملل استفاده می‌کنند.

۳- هدایت عمدی حملات برضد کارکنان، تاسیسات، مواد، واحدها و خودروهای که در کمک رسانی بشردوستانه یا ماموریت حفظ صلح به موجب منشور ملل متحد به کار گرفته می‌شوند، مادام که آن‌ها شایسته برخورداری از حمایتی هستند که به موجب حقوق بین الملل منازعات مسلحانه به غیر نظامیان یا اهداف غیر نظامی داده شده است.

۴- هدایت عمدی حملات برضد ساختمان‌های که برای مقاصد مذهبی، آموزشی، هنری، علمی یا خیریه اختصاص یافته و (نیز برضد) آثار تاریخی، بیمارستان‌ها و مکان‌های جمع بیماران و زخمی‌ها مشروط بر آن که مکان‌ها اهداف نظامی نباشند.

۵- غارت شهر، یا محلی گرچه غلبه بر آن با زور صورت گرفته باشد.

۶- ارتکاب تجاوز جنسی (بردگی جنسی) اجبار به فحشای جنسی، حاملگی اجباری، عقیم کردن اجباری یا هر شکلی دیگری از اشکال خشونت جنسی نیز که موجب نقض فاحش کنوانسیون‌های ژنو می‌شود.

۷- بسیج اجباری یا داوطلبانه کودکان زیر سن ۱۵ سال در نیروهای مسلح یا گروه‌های مسلح یا به کارگرفتن آنان برای مشارکت فعال در کارهای جنگی.

۸- صدور دستور جا بجای اهالی غیر نظامی به دلایل مربوط به نزاع، مگر آن که امنیت غیر نظامیان مورد نظر با دلایل الزام آور نظامی چنین اقتضا کند.

۹- خاینانه کشتن یا زخمی کردن رزمنده دشمن.

۱۰- اعلان این مطلب که به احدی رحم نخواهد شد. (احدی در قید حیات نخواهد ماند)

۱۱- در معرض نقض بدنی یا هر نوع آزمایش پزشکی یا علمی قرار دادن اشخاصی که تحت سلطه طرف دیگر هستند به طوری که نه درمان پزشکی، دندان پزشکی یا بیمارستانی شخص مورد نظر آن را توجیه می‌کند و نه در جهت منفعت وی صورت می‌گیرد و موجب مرگ یا خطر جدی برای آن شخص یا اشخاص می‌شود. (هدفمند، ۱۳۹۲: ۲۷۶)

۱۲- تخریب یا ضبط اموال دشمن مگر آن که ضرورت‌های جنگ چنین تخریب یا ضبط اموال را ایجاب نماید. این همه موارد فوق صرف بر منازعات مسلحانه غیر بین‌المللی قابل اجرا است. بر همین اساس شامل حالت‌های آشوب و تنش‌های داخلی هم‌چون و ن‌شورش‌ها و اعمال خشونت‌آمیز منفرد یا پراکنده یا اعمال مشابه دیگر نمی‌شود. این مقررات در مورد منازعات قابل اجرا است که در قلمرو دولتی اتفاق می‌افتد که منازعات مسلحانه طولانی‌مدت میان نیروهای حکومت و گروه‌های مسلح سازمان یافته یا میان چنین گروه‌های وجود دارد. (ساعد، ۱۳۹۴، ۱۱۴۸)

نتیجه‌گیری

نتیجه به دست آمده از این بحث این است که اسناد بین‌المللی حقوق بشردوستانه راجع به مسئولیت نقض حقوق بشردوستانه در جنگ‌های داخلی در سطح دولتی، فرمان‌دهی، و فردی صراحت داشته و اشخاص از لحاظ کیفی برای نقض مقررات بشردوستانه بین‌المللی که در طی مخاصمات غیر بین‌المللی ارتکاب می‌یابد مسؤول قلمداد می‌شوند. ماده ۳ مشترک، کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو بیان می‌کند. در درگیری که در قلمرو یکی از دول معظم متعاهد میان نیروهای مسلح آن دولت و نیروهای مسلح شورشی یا دیگر گروه‌های مسلح سازمان یافته رخ می‌دهد و این گروه‌ها تحت مسئولیت یک فرمانده بر بخشی از قلمرو آن دولت چنان کنترلی را اعمال می‌کنند که آنان را به اجرای عملیات نظامی مستمر و هماهنگ و اجرای پروتکل قادر می‌سازد. نقض فاحش ماده ۳ مشترک، کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو روی دهد، مسئولیت جزای، قابل اعمال است.

هم چنان در درگیری‌های مسلحانه غیر بین المللی نقض قواعد حقوق بشردوستانه توسط حکومت قانونی یا گروه‌های مسلح مخالف حکومت قانونی ممکن است صورت گیرد. در حالت اول، مسئولیت متوجه کشور درگیری یا آشوب‌زده است؛ اما در حالت دوم، کشور مربوط مسئولیتی ندارد، مگر آنکه حکومت قانونی مراقبت کافی برای جلوگیری از نقض آن قواعد به عمل نیاورده و یا ناقضان را سرکوب و مجازات نکرده باشد و یا به آنان صلح نموده یا آن‌ها را در حکومت شریک کند و یا محکومان را مورد عفو قرار دهد.

با وجود این، چنانچه گروه‌های مسلح مخالف بر حکومت قانونی پیروز گردند یا به عنوان حکومت جدید جانشین حکومت قانونی پیشین شوند و بتوانند اقتدار حاکمیتی خود را به تمام یا بخشی از قلمرو کشور مربوط اعمال نمایند، در این صورت چنین حکومتی مثل کلیه اعمال ناقض حقوق بشردوستانه ارتکاب گذشته اعضای خود و حتا اعمال متخلفانه قابل انتساب به حکومت شکست خورده می‌باشد. ماده ۶ پروتکل دوم الحاقی در زمینه تعقیب جزای و اجرای مجازات علیه متهمین به ارتکاب جرایم جنگی، لزوم تشکیل دادگاه و انجام محاکمه براساس ظوابط قانونی و با رعایت تضمینات لازم برای یک محاکمه بی طرفانه و مستقل را یادآوری می‌نماید.

- ماده ۳۸ اساسنامه محکمه جنایی بین المللی راجع به مسئولیت چنین صراحت دارد: «فرماندهان نظامی، مسوؤل خشونت‌های خو اهند بود که توسط نیروهای تحت فرمان‌شان انجام می‌گیرد. شرط مسئولیت فرمان‌دهی، آن است که فرمان‌دهان از نتایج جرایم، آگاه یا در شرایطی باشند که امکان آگاهی یافتن از عمل‌کرد غیر قانونی زیردستان‌شان برای آنان میسر باشد؛ اما برای توقف این گونه اقدامات و یا مجازات مجرمان، اقدامی نکنند.

علاوه از موارد فوق، حقوق دانان هم معتقد اند که گروه‌های مسلح مخالف طبق حقوق بین الملل عرفی باید به حقوق بشردوستانه احترام گذارند و تحت فرمان یک فرمانده مسئول عمل کنند؛ لذا می‌توان گفت که آنان در قبال اقدامات اشخاصی که بخشی از این گروه‌ها شناخته می‌شوند، مسئولیت دارند.

طبق قاعده ۱۴۹ قواعد عرفی حقوق بین المللی بشردوستانه، یک دولت مسؤول موارد نقض حقوق بین المللی بشردوستانه‌ای است که بدان قابل انتساب باشد. طبق قاعده ۱۵۱ حقوق بین الملل بشردوستانه عرفی، افرادی که جنایت جنگی مرتکب می‌شوند، مسؤولیت کیفری دارند. طبق قاعده ۱۵۲ حقوق بین المللی بشردوستانه عرفی، فرمان‌دهان و سایر افراد مافوق برای جنایات جنگی که در پی دستور آن‌ها ارتکاب می‌یابد، مسؤولیت کیفری دارند. طبق قاعده ۱۵۳ حقوق بین المللی بشردوستانه عرفی فرمان‌دهان و دیگر افراد مافوق در مقابل جنایات جنگی که توسط زیردستان آن‌ها واقع شده است؛ چنانچه آگاهی داشته یا دلیل بر آگاهی آن‌ها وجود داشته که زیردستان‌شان در شرف ارتکاب یا در حال انجام این گونه جنایت بوده‌اند و هرگونه اقدامات منطقی و لازمی را که در حیطه قدرت‌شان بوده برای جلوگیری از این جنایات انجام نداده‌اند، یا اگر چنین جنایتی واقع شده و اشخاص مسؤول را مجازات نکرده‌اند، مسؤولیت کیفری برعهده دارند.

همان طوری که دادگاه جزای بین المللی برای یوگوسلاوی سابق اعلام می‌کند، آنچه در مخاصمات مسلحانه بین المللی غیر انسانی و ممنوع است، نمی‌تواند در مخاصمات مسلحانه غیر بین المللی، انسانی و قابل قبول تلقی شود. به نظر می‌رسد که اصول مربوط به مخاصمات مسلحانه بین المللی قابل اعمال بر مخاصمات مسلحانه غیر بین المللی می‌باشد. پس براین اساس می‌توان بیش از پیش امیدوار بود که مرتکبین جرایم مربوط به مخاصمات مسلحانه غیر بین المللی دیگر نتوانند بی‌کیفر بمانند.

علاوه از اسناد معتبر بین المللی قوانین داخلی کشورها هم راجع به مسؤولیت نقض حقوق بشردوستانه صراحت دارند. چنانچه نظام حقوقی افغانستان درکود جزای سال ۱۳۹۶ در ماده ۳۴۰ جنایت جنگی در جنگ‌های غیر بین المللی، جرم‌انگاری نموده و برای مسببین آن مجازات‌های را پیشبینی نموده است.

مسؤولیت نقض حقوق بشردوستانه در منازعات مسلحانه داخلی / ۱۳۳

سرچشمه‌ها

- اسماعیل نسب، حسین (۱۳۹۳) مجموعه مهم‌ترین اسناد کاربرد حقوق بین الملل، تهران: جاودانه.
- آشنایی با حقوق بشردوستانه بین المللی (۱۳۸۱) تالیف کمیته ملی حقوق بشردوستانه، تهران.
- الیاسی، محمدقاسم (۱۳۹۹) حقوق بین المللی بشردوستانه.
- بیگ دلی، محمدرضا ضیایی (۱۳۹۲) حقوق بین المللی بشردوستانه، تهران: کمیته بین المللی صلیب سرخ.
- پرو تکل‌های علاوه شده بر میثاق‌های ۱۹۴۹ ژنیو (۲۰۰۸) کابل: کمیته بین المللی صلیب سرخ.
- جلالی، غلام رضا (۱۳۹۲) اسلام و حقوق بین الملل بشردوستانه، انتشارات قدس رضوی.
- حیدری، مختارحسین (۱۳۹۹) حقوق بشر، کابل: نشر واژه.
- پیری، حیدر؛ دهقانی، پریسا (۱۳۹۷) رهیافت‌های مختلف حقوق نیو روابط الملل نسبت به مفهوم منافع ملی، «مجله پژوهش‌های علمی»، شماره ۳۴، موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی.
- ۸- حسین مهر پور (۱۳۹۰) نظام بین المللی حقوق بشر، تهران: انتشارات اطلاعات،
- ذاکریان، مهدی (۱۳۸۸) مفاهیم کلیدی حقوق بشر بین المللی، تهران: نشر میزان.
- رابرتسون، جفری (۱۳۸۳) جنایت علیه بشریت، گروه پژوهشی ترجمه دانشگاه علوم رضوی زیر نظر حسین میرمحمد صادقی چاپ اول.
- ساعد، نادر (۱۳۹۴) اسناد حقوق بین الملل بشردوستانه، تهران: ناشر موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهردانش.

۱۳۴ / مجله علمی - دعوت/ سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

- قوام آبادی، محمد حسین رضانی (۱۳۸۹) نقش کمیته بین المللی صلیب سرخ در تدوین و اجرای حقوق مخاصمات مسلحانه غیر بین المللی، تهران.
- کو د جزا افغانستان و زارت عدلیه، کابل (۱۳۹۶).
- ممتاز، جمشید و امیر حسین رنجریان (۱۳۹۳) حقوق بین الملل بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه داخلی، کمیته ملی حقوق بشردوستانه، چاپ چهارم، نشر میزان.
- نگین، شفیعی بافتی؛ سیدعلی، هنجی (۱۳۹۲) ابعاد حقوقی بین المللی مخاصمات مسلحانه غیر بین المللی، تهران: کمیته ملی حقوق بشردوستانه، نشر میزان.
- نواده تو پچی، حسین (۱۳۹۳) حقوق جنگ و مخاصمات مسلحانه، تهران: خرسندی.
- هنکرتز، ژان ماری (۱۳۹۱) و لويس دوسوالدبک، حقوق بشردوستانه ای عرفی، کمیته بین المللی صلیب سرخ، چاپ دوم انتشارات مجد.
- هدفمند، شیرجان (۱۳۹۲) حقوق منازعات، مسلحانه، کابل انتشارات میو ند.
- هنکرتز، ژان ماری (۲۰۰۵) مجله بین المللی صلیب سرخ، پژوهشی بر حقوق بین المللی بشردوستانه عرفی، تهران.

بررسی تأثیرات امنیت اقتصادی بالای رشد اقتصادی کشورهای عضو سارک طی سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۰۵

غلام فاروق صدیقی

عضو کادر علمی پوهنځی اقتصاد پوهنتون دعوت

Farooqsidiqee2018@gmail.com

چکیده

رشد اقتصادی و بررسی عوامل مؤثر مانند امنیت اقتصادی بر تولید آن، یکی از دغدغه‌های اصلی متخصصین حوزه اقتصاد می‌باشد و نیز در بهبود روابط انسانی و کاهش احتمال بروز اختلافات در این روابط که مورد توجه نظریه‌پردازان اقتصادی نهادگرا قرار گرفته است، مؤثر می‌باشد. در این میان امنیت اقتصادی که فراهم کننده یک فضای حقوقی، اجتماعی و سیاسی است که می‌توان در چارچوب آن طرح‌های سرمایه‌گذاری به ویژه سرمایه‌گذاران خارجی را از آغاز تا پایان کار بدون اخلال و آشفتگی‌های بیرونی تنظیم نمود، نقش اساسی در رشد و توسعه اقتصادی دارد. بناءً در این مقاله، تأثیر امنیت اقتصادی بر تولید ناخالص داخلی کشورهای عضو سارک طی دوره زمانی ۲۰۰۰-۲۰۱۷ به هدف تبیین تأثیرات امنیت اقتصادی بر توسعه اقتصادی، بررسی شده است. سوال محور این تحقیق چنین مطرح شده است که آیا میان امنیت اقتصادی و رشد اقتصادی در کشورهای عضو سارک رابطه مثبت و معنی‌دار وجود دارد؟ و فرضیه مبتنی بر این سوال چنین مطرح شده بود که «میان امنیت اقتصادی و رشد اقتصادی در کشورهای عضو سارک یک رابطه مستقیم و معنی‌دار وجود داشت». برای نشان دادن متغیر امنیت اقتصادی از شاخص‌های حکمرانی استفاده شده است که نتایج تحقیق نشان دهنده تأثیر مثبت و معنی‌دار آن بر تولید ناخالص داخلی کشورهای عضو سارک است که یک درصد افزایش در این متغیر، تولید ناخالص داخلی را به اندازه ۰٫۰۵۴۶ درصد افزایش می‌دهد و هم‌چنین، تأثیر متغیرهای انباشت سرمایه فیزیکی، سرمایه انسانی، انباشت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر تولید ناخالص داخلی مثبت و معنی‌دار است که هر یک این متغیرها با یک درصد افزایش به ترتیب به اندازه ۰٫۱۴۵۶، ۰٫۰۰۵۳۲، ۰٫۰۶۸ درصد تولید ناخالص کشورهای عضو سارک را افزایش داده است.

کلیدواژه‌ها: امنیت، امنیت اقتصادی، رشد اقتصادی، توسعه اقتصادی، کشورهای عضو

سارک.

Abstract

Economic growth and the study of effective factors such as economic security on its production is one of the main concerns of experts in the field of economics, and it is also effective in improving human relations and reducing the possibility of disputes in these relations, which has been the focus of institutional economic theorists. In the meantime, economic security, which provides a legal, social and political environment within which investment plans, especially foreign investors, can be adjusted from the beginning to the end of the work without external disruptions and disturbances, plays a fundamental role in economic growth and development. Therefore, in this article, the effect of economic security on the gross domestic product of the SAARC member countries during the period of 2000-2017 has been investigated in order to explain the effects of economic security on economic development. The central question of this research is whether there is a positive and meaningful relationship between economic security and economic growth in SAARC member countries. And the hypothesis based on this question was raised that "there was a direct and meaningful relationship between economic security and economic growth in SAARC member countries". To show the variable of economic security, governance indicators have been used, and the research results show its positive and significant impact on the gross domestic product of SAARC member countries, that a one percent increase in this variable increases the gross domestic product by 0.0546 percent, and also The effect of the variables of accumulation of physical capital, human capital, accumulation of foreign direct investment on GDP is positive and significant, each of these variables has increased by 0.1456, 0.00532, 0.068 percent of the gross output of SAARC member countries with a one percent increase, respectively.

Keywords: security, economic security, economic growth, economic development, SAARC member countries.

Dawat Academic Journal

Fourth Year, Issue

9 (Winter 2024)

Received: 2024-01-10

Accepted: 2024-02-14

مقدمه

دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی، هدفی اولیه تمام سیستم‌های اقتصادی و نقطه مطلوب تلاش‌هایی است که برای تنظیم امور اقتصادی جوامع صورت می‌گیرد. چون به وسیله رشد اقتصادی امکان افزایش سطح رفاه اجتماعی، ایجاد فرصت‌های شغلی و کاستن فقر مهیا می‌گردد. اقتصاددانان از سال‌های پیش همواره در صدد تبیین تفاوت کشورهای مختلف جهان از منظر رشد و توسعه اقتصادی بودند و عواملی مختلفی را برای این تفاوت مطرح کرده‌اند. در ابتدا عوامل اقتصادی همانند نرخ پس‌انداز، سرمایه‌گذاری، رشد عوامل تولید، سرمایه‌انسانی و... در تبیین تفاوت سطح توسعه کشورها، مطرح بود؛ اما با انجام مطالعات گسترده‌تر، مشخص شد که علاوه بر عوامل اقتصادی، عوامل غیر اقتصادی مانند ثبات سیاسی، حاکمیت و نظم قانون، تضمین قراردادها، میزان فساد دستگاه اداری، حقوق مالکیت، اختلافات قومی، نژادی و فرهنگی، امنیت و... نیز در تفاوت سطح توسعه کشورها مؤثر است.

از این رو، سال‌هاست که اقتصاددانان در پی توضیح تفاوت نرخ رشد در کشورهای مختلف بوده و هر گروه آن را به دسته‌ای از عواملی ربط داده‌اند. در مدل‌های سنتی رشد کشورها و حتی تکنالوژی‌ها، یکسان فرض می‌شد و ریشه اختلافات سرمایه‌گذاری و رشد در کشورهای گوناگون در نرخ پس‌انداز و رشد عوامل تولید، جست‌وجو می‌گردید. در دومین مرحله، اقتصاددانان سعی کردند با کنترل مدل نسبت به عوامل دیگری همچون سرمایه‌انسانی، میزان توسعه‌یافتگی بخش مالی و ماهیت و کیفیت سیاست‌های اقتصاد کلان در کشورهای مختلف، میزان پس‌مان توضیح داده نشده را به حد اقل برسانند. (اسدی، ۱۳۹۲: ۱۴-۱۵)

اقتصاددانان با توجه به تغییرات نرخ، رشد اقتصادی و اهمیت آن در نظام‌های اقتصادی، کوشیده‌اند با تدوین نظریه‌های مختلفی، بینش فراگیری درباره تفاوت‌های رشد اقتصادی در بین کشورهای جهان را فراهم آورده و توضیح جامع از این تفاوت‌ها در طول سال‌های

متمادی و درازمدت در بین کشورهای جهان، ارایه دهند. از این رو، عوامل متعددی به عنوان تعیین کننده رشد اقتصادی مطرح شده است. (شاه آبادی، ۱۳۹۱: ۱۱۵)

قابل یادآوری است که مهم‌ترین اثرات اقتصادی امنیت در پدیده سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی تبلور می‌یابد. سرمایه‌گذاری نقش مهمی در رشد و توسعه اقتصادی دارد و روند شکل‌گیری آن متأثر از عواملی مختلف است. بنابراین، ایجاد اطمینان و امنیت در کشورها برای حضور روزافزون سرمایه‌گذاران، امری ضروری محسوب می‌شود. به همین دلیل است که محیط امن اقتصادی عامل اساسی رشد اقتصادی و توسعه پایدار محسوب می‌شود. با توجه به اهمیت امنیت اقتصادی، این تحقیق قصد دارد تا به بررسی تأثیرات امنیت اقتصادی بر رشد اقتصادی در کشورهای عضو سارک بپردازد. برای رسیدن به این هدف با استفاده از مدل اقتصادسنجی داده‌های متغیرهای توضیحی مربوط به امنیت اقتصادی، روی تولید ناخالص داخلی کشورهای عضو سارک برآورد شده است. از این رو، تحقیق کنونی به هدف بررسی تأثیرات امنیت اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای عضو سارک طی سال‌های (۲۰۱۷-۲۰۰۰) انجام می‌شود. پس پرسش محوری تحقیق کنونی چنین مطرح می‌توان کرد که «آیا میان امنیت اقتصادی و رشد اقتصادی در کشورهای عضو سارک رابطه مثبت و معنی‌دار وجود دارد؟» در پاسخ پرسش مطرح شده می‌توان گفت که میان امنیت اقتصادی و رشد اقتصادی در کشورهای عضو سارک رابطه مستقیم و معنی‌دار وجود دارد.

از آنجای که رشد اقتصادی یکی از اهداف مهم اقتصادکلان در این کشورها محسوب می‌شود؛ لذا بررسی تأثیر عواملی از قبیل امنیت اقتصادی بر روی رشد اقتصادی می‌تواند در سیاست‌گذاری‌ها نتایج قابل‌ارائه‌ای در اقتصاد ایجاد نماید.

از نظر بسیاری از اقتصاددانان، سرمایه در تحقق رشد اقتصادی نقش اساسی و کلیدی دارد. هر اقتصادی برای فراهم آوردن عامل سرمایه، نیازمند سرمایه‌گذاری است و سرمایه‌گذاری در صورتی در حد و اندازه مطلوب تحقق می‌یابد که نهادهای موجود در جامعه بتوانند امنیت مورد نیاز سرمایه‌گذاری را تأمین کنند. در ادبیات امروز سرمایه‌گذاری

بررسی تأثیرات امنیت اقتصادی بالای رشد اقتصادی در کشورهای عضو... / ۱۳۹

به ویژه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی^۱ مبحث امنیت سرمایه‌گذاری و تضمین حقوق سرمایه‌گذار بخش وسیعی از مباحثات را به خود اختصاص داده است. بحث «سلب مالکیت»^۲ که خود زیر مجموعه بحث کلان‌تر «نگرانی مالکیت»^۳ است، دل‌مشغولی نخست دارندگان سرمایه برای سرمایه‌گذاری به ویژه در یک کشور خارجی است. اغلب کشورهای عضو سارک، از جمله کشورهای در حال توسعه و یا کم‌تر توسعه‌یافته بوده و با معضلاتی هم‌چون سطح پایین درآمد سرانه و نرخ‌های نازل رشد اقتصادی رو به رو می‌باشند که برای رسیدن به رشد اقتصادی نیازمند سرمایه‌گذاری‌های خارجی می‌باشند. بنابراین، این تحقیق به ما در سیاست‌های مالی کمک می‌کند تا در زمان تخصیص بودجه سالانه تصمیم درست گرفته و یک مقدار بودجه کافی برای افزایش امنیت اقتصادی در نظر گرفته شود و با استفاده از آن و افزایش بودجه انکشافی رشد اقتصادی قابل ملاحظه‌ای تجربه گردد.

پیشینه تحقیق

پژوهش‌گران متفاوت، متغیرهای توضیحی مختلفی را در نتیجه تحقیقات‌شان شناسایی نموده‌اند که روی متغیر وابسته رشد اقتصادی در کشورهای مختلف اثر دارد. نمونه‌های از تحقیقات انجام شده در این خصوص قرار ذیل است:

- شاه‌آبادی و همکاران (۱۳۹۴) تحقیقی تحت عنوان «تأثیر امنیت اقتصادی بر تولید ناخالص داخلی کشورهای منتخب G77» انجام داده‌اند که این تحقیق نشانگر تأثیر مثبت و معنی‌دار امنیت اقتصادی بر تولید ناخالص داخلی کشورهای مورد مطالعه می‌باشد. هم‌چنین تأثیر متغیرهای انباشت سرمایه فیزیکی، سرمایه انسانی، انباشت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و ثروت‌های طبیعی بر تولید ناخالص داخلی، مثبت و معنی‌دار است.

- ابراهیمی (1378) تحقیقی را تحت عنوان «اثر ساختار نظام مالی بر رشد اقتصادی» انجام داده است که نتایج حاصله از آن نشان می‌دهد که ساختار مالی بر رشد کشورهای

توسعه‌یافته اثر معنی‌دار ندارد و فقط بر رشد اقتصادی کشورهای در حال توسعه و نو ظهور، اثر معنی‌دار می‌گذارد.

- نعمتی‌زاده و سیدالموسوی (۱۳۸۸) تحقیق خویش را بالای «تأثیر نرخ سود بانک‌ها و نرخ بازده سرمایه‌گذاری بر رشد اقتصادی ایران» انجام دادند. نتایج پژوهش آنان نشان می‌دهد که همبستگی مثبت میان نرخ سود بانک‌ها و نرخ رشد اقتصادی وجود دارد؛ یعنی تغییرات این دو متغیر هم‌جهت می‌باشد و اما میان نرخ بازده سرمایه‌گذاری و نرخ رشد اقتصادی، همبستگی مثبت وجود ندارد. هم‌چنین بین نرخ سود بانک‌ها و نرخ بازده سرمایه‌گذاری رابطه معنی‌دار وجود ندارد.

- فرج‌زاده و همکاران (۱۳۹۶) تحقیقی تحت عنوان «عوامل تعیین‌کننده رشد اقتصادی ایران» انجام دادند و یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که بازده سرمایه‌گذاری فیزیکی ۰،۲۹-، ۰،۱۲ می‌باشد و پس از آن سرمایه‌انسانی با بازده ۰،۱۹-، ۰،۱۰- قرار دارد؛ اما نقش بسیار کمی برای سرمایه اجتماعی و منابع طبیعی مشاهده شده است.

- دقیقی‌اصلی و همکاران (۱۳۹۲) تحقیق خویش را تحت عنوان «اثر هزینه‌های تحقیق و توسعه در بخش آموزش عالی بر رشد اقتصادی کشورهای اتحادیه اروپا» دادند. این مطالعه نشان می‌دهد که میزان هزینه‌های تحقیق و توسعه در بخش آموزش عالی اثر مثبت و معنی‌داری بر روی رشد اقتصادی می‌گذارد. میزان هزینه‌های تحقیق و توسعه در بخش آموزش عالی بیش‌ترین تأثیر را نسبت به رشد نیروی شاغل و میزان موجودی سرمایه فیزیکی بر روی رشد تولید ناخالص داخلی دارد.

- هم‌چنان سلمانی بی‌شک در سال (۱۳۹۳) تحقیقی را تحت عنوان «اثر صادرات کالاهای صنعتی بر رشد اقتصادی در ایران» انجام دادند که نتایج به دست آمده حاکی از آن است که رابطه مثبت و معنی‌دار میان صادرات کالاهای صنعتی و رشد اقتصادی در ایران وجود دارد.

تعریف مفاهیم

۱. امنیت: وضعیت باثباتی از شرایط و ساختار فعلی و افق معلوم و روشنی از آینده است که در آن فرد، جامعه، سازمان و دولت احساس رهایی از خطر می‌کنند و با در نظر گرفتن تمامی نا اطمینانی‌های مربوط به آینده، نا اطمینانی خود را به حداقل رسانده و خود را در برابر آینده به نوعی بیمه شده می‌پندارد. (برومند، شهزاد، ۱۳۸۷: ۲۵)

۲. امنیت اقتصادی: امنیت اقتصادی در یک تعریف کلی به عنوان اطمینان داشتن عوامل اقتصادی از ریسک‌های غیر اقتصادی و حفاظت از عوامل اقتصادی در قبال خطرات غیر معقول است. (مصطفوی، ۱۳۸۸: ۱۹۱) یا به عبارت دیگر؛ امنیت اقتصادی با ثباتی از شرایط فعلی و افق معلوم و روشنی از آینده است که در آن فرد، جامعه، سازمان و دولت احساس رهایی از خطر کرده و به طور بهینه می‌توانند به تولید، توزیع و مصرف ثروت بپردازند. (برومند، ۱۳۸۷: ۲۶)

۳. در نهایت اینکه امنیت به معنی نبود تهدیدهاست. رهایی بخشی و آزاد ساختن مردم از آن دسته قید و بندهای فیزیکی و انسانی که آنان را از انجام آنچه آزادانه تصمیم به انجامش می‌گیرند، باز می‌دارد. جنگ و تهدید جنگی یکی از این قید و بندهاست و فقر، آموزش و پرورش ضعیف، سرکوب سیاسی و مانند آن‌ها نیز نمونه دیگر آن است. امنیت و رهایی دو روی یک سکه اند. رهایی بخشی و نظم (نه قدرت) است که امنیت راستین به وجود می‌آورد. (بوت، ۱۹۹۱: ۳۱۹)

به عبارت دیگر یک جامعه را زمانی می‌توان از لحاظ اقتصادی ایمن دانست که ثبات در آن جامعه وجود داشته و خانواده‌ها و بنگاه‌ها به عنوان مهم‌ترین نهادهای اقتصاد و بازار بتوانند در محیط رقابتی سالم و با میزان اطلاعات یکسان به بهینه‌سازی رفتار خود بپردازند. (برومند، شهزاد ۱۳۸۷: ۷۶)

۴. رشد اقتصادی: افزایش تولید یک کشور در یک سال خاص در مقایسه با مقدار آن در سال پایه است. در سطح کلان، رشد افزایش تولید ناخالص ملی یا تولید ناخالص داخلی

در سال مورد بحث به نسبت مقدار آن در یک سال پایه، رشد اقتصادی محسوب می‌شود. علت این‌که برای محاسبه رشد اقتصادی از قیمت‌های سال پایه استفاده می‌شود آن است که افزایش محاسبه شده در تولید ناخالص ملی ناشی از افزایش میزان تولیدات باشد و تأثیر افزایش قیمت‌ها (تورم) حذف گردد. (فاتیمو و همکاران، ۲۰۱۳: ۲۵) در مفهوم کلی «افزایش کمی تولید در یک دوره مشخص نسبت به دوره مشابه» را رشد اقتصادی می‌گویند. هم‌چنان رشد اقتصادی عبارت از افزایش تولید ناخالص ملی یک کشور در طی یک دوره معین می‌باشد. مایکل تودارو رشد اقتصادی را فرایند پایدار می‌داند که در اثر آن ظرفیت تولید اقتصادی در طی زمان افزایش می‌یابد و سبب افزایش سطح درآمد ملی می‌شود؛ اما از نظر کوزنتس، رشد اقتصادی مفهوم دقیق‌تری دارد و عبارت است از افزایش بلندمدت ظرفیت تولیدی به منظور عرضه هر چه متنوع‌تر کالاهای اقتصادی به مردم است. (امام وردی و همکاران، 1391 ص ۱۴۵)

کشورهای عضو سارک

هشت کشور آسیای عضو سازمان سارک می‌باشند که این کشورها عبارتند از: بنگلادیش، نیپال، بوتان، پاکستان، مالدیف، هندوستان، سریلانکا و افغانستان.

مبانی نظری

در این بخش برای تبیین دقیق‌تر ارتباط بین امنیت اقتصادی و رشد اقتصادی چارچوب نظر تحقیق مطرح است که «مدل رشد برون‌زا» به عنوان چارچوب نظری تحقیقی کنونی، برگزیده شده است.

۱. نظریه‌های رشد

الگوهای رشد اقتصادی، نظریاتی هستند که برای تفسیر و توضیح واقعیت‌های مشاهده شده در زمینه رشد در سطح جهانی ارائه شده‌اند. برخی از مهم‌ترین این واقعیات، عبارتند از: وجود اختلاف زیاد در درآمدهای سرانه اقتصاد کشورها، تفاوت زیاد نرخ‌های رشد در میان

بررسی تأثیرات امنیت اقتصادی بالای رشد اقتصادی در کشورهای عضو... / ۱۴۳

کشورها، ثابت نبودن نرخ‌های رشد در طول زمان، ارتباط نزدیک رشد تولید با رشد حجم تجارت جهانی و کم بودن نرخ رشد کشورهای فقیر برای قالب‌بندی این واقعیات و تشخیص علل و عوامل به وجود آورنده آن‌ها و نیز شناخت عواملی که به رشد اقتصادی کشورها کمک کرده و به تبع آن، لحاظ نمودن آن‌ها در فرایند تصمیم‌گیری‌های سیاسی، الگوها و تئوری‌های رشد از اهمیت به‌سزایی برخوردارند. (محمدی و سلمانی، ۱۳۷۳: ۱۵-۱۷)

برخی از اقتصاددانان اولیه مانند اسمیت ۱۷۲۳-۱۷۹۰ و ریکاردو ۱۸۲۳-۱۷۷۲ مباحثی را در ارتباط با رشد اقتصادی مطرح کرده‌اند؛ اما پس از سال ۱۸۷۰ رشد به‌عنوان یک نظریه اقتصادی مطرح شد؛ به‌طوری‌که از مقاله‌های موجود در نوشته‌های اقتصادی سال‌های ۱۹۳۰ و ۱۹۳۲ آشکار است، برای اولین بار اقتصاددانی به نام «ون نیومن» در سمیناری در وین، یک مدل ریاضی برای نظریه رشد ارائه نمود که این مدل به لحاظ ریاضی از یک معادله خطی بسیار ساده تشکیل یافته بود. اما مدل هارود ۱۹۷۸-۱۹۰۰ اولین مدل رشد بود که رفتار اقتصاد را در بلندمدت بررسی می‌کرد. بعد از اثر هارود، دومار ۱۹۹۷-۱۹۱۴ هم کار مشابهی را به‌طور مستقل انجام داده و به نتایج مشابهی نیز رسید. هارود و دومار کوشیدند نظریه کینز را که در دوران رکود عظیم دهه ۱۹۳۰ عرضه شده بود، با شرایط این‌گونه اقتصادها در سال‌های پس از جنگ سازگار نمایند و مسئله مهم رشد اقتصادی را که پس از جنگ دوم مبتلا به اقتصادهای مبتنی بر بازار بود، مطرح و فرموله کنند. (محمدزاده اصل، ۱۳۸۱: ۵۰)

۲. مدل رشد برون‌زا

مطالعه این موضوع که چه عواملی باعث رشد اقتصادی می‌شود، به زمان آدم اسمیت برمی‌گردد. در واقع هیوم ۱۷۵۲ و آدم اسمیت پیشگامان مکتب کلاسیک بودند که در قرن هجدهم شکل گرفت و با طرح نظریات میل ۱۸۴۸ و مارکس در اواسط قرن نوزدهم پایان یافت. اسمیت رشد اقتصادی را ناشی از دو عامل انباشت سرمایه و تقسیم کار می‌داند و مهم‌ترین عامل برون‌زا در جریان توسعه اقتصادی را رشد جمعیت معرفی می‌کند. هارود معتقد است که رشد تولید در اقتصاد به رشد سرمایه و رشد بهره‌وری نیروی کار بستگی دارد.

الگوی رشد نئوکلاسیک با کاری از رابرت سولو و سوان در سال ۱۹۵۶ ارائه شد. مدل رشد سولو، نماینده مدل‌های رشد نئوکلاسیک است. (گرچی و مدنی، ۱۳۸۸: ۲۵۱) سولو، کلیه فرضیات هارود و دومار به جز تابع تولید را می‌پذیرد. تابع تولید به کار گرفته شده در این الگوهای رشد، تابع تولید خطی همگن با بازگشت ثابت نسبت به مقیاس است که شکل خاص تابع تولید کاپ-داگلاس را دارد. $Y = F[g(t), K, L]$ این امر تمایز مهم بین این دو برداشت نسبت به رشد اقتصادی در اقتصاد کلاسیک و نئوکلاسیک است. علاوه بر فرض بالا، فرضیات دیگری نیز متعارف است که عبارتند از:

۱. فقط یک کالا یا محصول وجود دارد که نرخ تولید آن $Y(t)$ نشان داده می‌شود.

۲. پس انداز تابعی تناسبی بوده و با نرخ s رشد می‌کند: $S = sY$ و $s > 0$

۳. موجودی سرمایه استهلاک نمی‌شود.

۴. نیروی کار با نرخ ثابت تناسبی برون‌زا (n) رشد می‌یابد.

۵. امکانات فنی اقتصاد، توسط یک تابع تولید کل مداوم که دارای بازدهی ثابت به مقیاس تولید است $Y = F(K, L)$ ، نشان داده می‌شود که به صورت خلاصه به شکل $Y = f(k)$ نوشته می‌شود؛ به طوری که $k = K/L$ و $y = Y/L$ است. در چنین اقتصاد یک کالایی، درآمد عیناً مساوی با مجموع مصرف کل و سرمایه‌گذاری کل است ($Y = C + I$) که اگر به L تقسیم کنیم، خواهیم داشت: $Y/L = C/L + I/L$ حال برای بررسی رفتار Y باید رفتار k را ارزیابی کنیم. برای این کار تغییرات آن را نسبت به زمان، محاسبه می‌کنیم؛ که با انجام مشتق‌گیری برای این کار خواهیم داشت: $k^* = K^*/L - nk$ اما از طرف دیگر رابطه $K^* = I = S = sY$ در حالت تعادل برقرار است که اگر طرفین را بر L تقسیم کنیم، خواهیم داشت $K^*/L = s.Y/L = sy$ با توجه به محاسبات فوق، انباشت سرمایه نئوکلاسیکی به صورت زیر خواهد بود: $k^* = s.f(k) - nk$. با استفاده از فروض پیش گفته، سولو با آنچه که معادله بنیادین رشد نئوکلاسیکی نامیده می‌شود، کار مدل را به پایان می‌برد. عبارت $s.f(k)$ پس انداز هر کارگر است و از آنجا که در این مدل همه پس اندازها سرمایه‌گذاری می‌شود

بررسی تأثیرات امنیت اقتصادی بالای رشد اقتصادی در کشورهای عضو... / ۱۴۵

می‌توان آن را به عنوان جریان سرمایه‌گذاری تعبیر کرد. عبارت دوم $n.k$ میزان سرمایه‌گذاری است که برای ثابت نگه داشتن نسبت سرمایه به نیروی کار، لازم خواهد بود. (گرچی ومدنی، ۱۳۸۸)

بنابر این معادله بنیادین رشد نئوکلاسیکی، بیان می‌کند که نرخ تغییر نسبت سرمایه به نیروی کار، از طریق تفاوت بین میزان پس‌انداز هر کارگر و مقدار لازم برای ثابت نگه داشتن نسبت سرمایه به نیروی کار تعیین می‌شود. اگر پس‌انداز هر کارگر در جامعه بیش از مقدار مذکور باشد، واضح است که موجودی سرمایه، سریع‌تر از نیروی کار رشد خواهد کرد و در نتیجه نسبت سرمایه به نیروی کار افزایش می‌یابد. (مهدوی، ۱۳۸۴: ۱۰۴)

منتقدین الگوی رشد نئوکلاسیک، بر این باورند که این الگو از توضیح رشد مستمر ناتوان است؛ زیرا به موجب آن نرخ‌های تولید سرانه در صورت عدم وجود پیشرفت فنی برون‌زا به سمت مقادیر ثابتی میل می‌کند. به اعتقاد آن‌ها رهیافت نئوکلاسیک نه تنها از توضیح رشد یکنواخت، مستمر و بی‌انتهای ناتوان است بلکه از توضیح تفاوت‌های مشاهده شده در نرخ رشد کشورها به استناد دوره‌های انتقال (موقعیت عدم یکنواخت) نیز عاجز است. گرچه این رهیافت می‌تواند با مد نظر قرار دادن نهاده سرمایه انسانی در الگو، بخش عمده‌ای از تفاوت‌های مشاهده شده در سطوح درآمد میان کشورها را توضیح دهد؛ ولی توضیح سطوح درآمد وظیفه اصلی تئوری رشد تلقی نمی‌شود. (ابریشمی، ۱۳۷۸: ۱۱۵)

مشکل اصلی الگوهای رشد نئوکلاسیک این است که نرخ رشد اقتصادی ثابت و برابر با نرخ رشد پیشرفت تکنولوژی در نظر گرفته می‌شود؛ بنابراین، با توجه به برون‌زا بودن نرخ پیشرفت تکنولوژی و فرض بازدهی عوامل، نرخ رشد اقتصادی برون‌زا است و مستقل از پارامترهای ترجیحات، تابع تولید و رفتار متغیرهای سیاستی است. در این میان مدل‌های رشد سولو و سوان نتوانستند همگرایی رشد را اثبات کنند.

بررسی تحولات مدل‌های رشد اقتصادی در چند دهه گذشته حاکی از آن است که تا قبل از دهه ۱۹۸۰ تأکید بیشتر در مدل‌های رشد و مشخص کردن تفاوت‌ها بین توسعه یافتگی

کشورها بر وجود منابع طبیعی و انسانی تأکید داشت. بنابراین، براساس الگوهای رشد برونزا نرخ رشد یکسانی برای همه اقتصادها حاصل می‌شود و توضیح تفاوت نرخ رشد بلند مدت بین کشورهای مختلف در توان این الگوها نیست. اما در دنیای واقعی تجربه کشورهای پیشرفته نشان می‌دهد که توضیح نرخ رشد اقتصادی تنها از طریق سرمایه فیزیکی و جمعیت شاغل صورت نمی‌گیرد و عامل دیگری به جز سرمایه فیزیکی و عامل کار وجود دارد که رشد اقتصادی این جوامع را تشدید کرده است. این عامل که به عامل مازاد باقی مانده معروف شده، علت اساسی افزایش بهره‌وری سرمایه و نیروی انسانی به شمار می‌رود. به این مدل‌ها از دهه ۱۹۹۰ به بعد انتقاد شد و مدل‌های رشد برونزا جای خود را به مدل‌های رشد درونزا دادند که محور اصلی آن‌ها تأکید بر مولفه‌های دانش بنیان و افزایش بهره‌وری است. بر اساس چنین مدل‌های، عواملی مانند سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، هزینه‌های تحقیق و توسعه و تمامی عواملی که می‌توانند تکنالوژی ارتباطات و اطلاعات را در مسیر استفاده بهره‌وری قرار دهند، به عنوان عواملی اصلی رشد درونزا مطرح هستند. به عبارتی، می‌توان گفت که تکنالوژی ارتباطات و اطلاعات باعث می‌شود در مسیر هماهنگ استفاده از تکنالوژی ساختارهای جدیدی ایجاد شود و آثار نشست آن نیز به نوعی تداوم بخش رشد اقتصادی است. درعین حال تکنالوژی اطلاعات و ارتباطات به بهره‌وری ناشی از آن نوعی ابزار تغییر است که در فرایند این طریق امکان رشد بیشتر اقتصادی فراهم می‌شود. (خدیوی وجوانقله، ۱۳۹۱: ۵۹)

• متدلوژی تحقیق

در این تحقیق از مدل چندین متغیره به منظور بررسی تأثیرات امنیت اقتصادی بر تولید ناخالص کشورهای عضو سارک استفاده گردیده است. برای تخمین نمودن روابط متغیرها، از تولید ناخالص داخلی به عنوان متغیر وابسته استفاده شده و از شاخص‌های مانند انباشت سرمایه، خالص انباشت جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی، سرمایه انسانی، امنیت اقتصادی به عنوان متغیرهای توضیحی یا مستقل استفاده گردیده است.

بررسی تأثیرات امنیت اقتصادی بالای رشد اقتصادی در کشور های عضو... / ۱۴۷

● جمعیت مورد مطالعه

جمعیت مورد مطالعه تحقیق شامل هشت کشور عضو سارک (بنگلادیش، نیپال، بوتان، پاکستان، مالدیف، هندوستان، سریلانکا و افغانستان) می باشد.

● شیوه ها و ابزارهای جمع آوری ارقام

داده های استفاده شده در این تحقیق، داده های دست دوم است که از وبسایت بانک جهانی گرفته شده است.

● متغیر وابسته

هدف از متغیر وابسته در این تحقیق رشد اقتصادی (GDP):

$$GDP = C + G + I + NX \quad (1-3)$$

مصرف خصوصی (C)^۱

مصرف دولتی (G)^۲

سرمایه گذار (I)^۳

صادرات خالص (N X)^۴

۵. متغیرهای مستقل (توضیحی)

عنوان متغیرهای توضیحی مدل عبارتند از:

لوگاریتم طبیعی انباشت سرمایه ناخالص ثابت به قیمت سال ۲۰۱۰، (logK)^۵

لوگاریتم طبیعی خالص انباشت جریان ورودی سرمایه گذاری خارجی (logFdi)^۶

1 -Consumption

2 -Government

3 -Investment

4 -export Net

5 -fixed capital

6 -human capital

لوگاریتم طبیعی سرمایه انسانی. برای نشان دادن این متغیر از شاخص متوسط سالهای تحصیل افراد بالای پانزده سال استفاده شده است. $(\text{Log hc})^1$

لوگاریتم طبیعی امنیت اقتصادی. برای نشان دادن این متغیر از شاخصهای حکمرانی- ای خوب استفاده می‌شود که توسط بانک جهانی ارائه شده است. $(\text{log es})^2$

متغیر وابسته مدل:

لوگاریتم طبیعی تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت سال ۲۰۱۰ $\log\text{GDP}$ ^۳

مدل مورد بررسی در این پژوهش بر اساس مطالعات قبلی (تحقیق ابوالفضل شاه آبادی و بهزاد امیری تحت عنوان تأثیر امنیت اقتصادی بر تولید ناخالص داخلی کشورهای منتخب G77) بوده و مطابق فرمول ذیل می‌باشد.

$$\log\text{GDP}_{it} = a + \beta_1 \log k_{it} + \beta_2 \log\text{HC}_{it} + \beta_3 \log\text{FDI}_{it} + \beta_4 \log\text{EST}_{it} + U_{it} \quad (2-3)$$

توضیحات مدل بالا قرار ذیل است:

β_{it} ضرایب متغیرهای توضیحی کشور t در زمان i ام است.

a_1 عرض از مبدا است.

U_{it} جمله اختلال مدل می‌باشد.

عنوان متغیرهای توضیحی مدل عبارتند از:

لوگاریتم طبیعی انباشت سرمایه ناخالص ثابت به قیمت سال ۲۰۱۰ $(\log K)$ ^۴

لوگاریتم طبیعی خالص انباشت جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی $(\log\text{Fdi})$ ^۵

لوگاریتم طبیعی سرمایه انسانی. برای نشان دادن این متغیر از شاخص متوسط سالهای

تحصیل افراد بالای پانزده سال استفاده شده است. $(\text{Log hc})^6$

-
- 1 -foreign direct investment
 - 2 -economic security
 - 3 -Gross domestic product
 - 4 -fixed capital
 - 5 -human capital
 - 6 -foreign direct investment

بررسی تأثیرات امنیت اقتصادی بالای رشد اقتصادی در کشور های عضو... / ۱۴۹

لوگاریتم طبیعی امنیت اقتصادی. برای نشان دادن این متغیر از شاخص های حکمرانی - ای خوب استفاده می شود که توسط بانک جهانی ارائه شده است. $(\log es)$ ^۱
متغیر وابسته مدل:

لوگاریتم طبیعی تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت سال ۲۰۱۰ $\log GDP$ ^۲
تخمین داده ها (یافته های تحقیق)

برآورد الگو

برای این که بتوان از نتایج رگرسیون برای تصمیم گیری استفاده کرد، باید برای اطمینان از صحت نتایج، مفروضات الگو بررسی گردد. برای بررسی مفروضات الگو آزمون های زیر روی داده های تحقیق صورت گرفته است.

۱. نتایج آزمون ایستایی^۳

معمولاً پژوهشگران قبل از برآورد الگوی مورد نظر خویش به بررسی مانایی متغیرها دست می زنند؛ زیرا ایستایی و غیر ایستایی داده ها تأثیر زیاد روی رفتار و ویژگی های داده ها می گذارد. اگر متغیرهای مورد نظر ناپایا باشد، با وجود این که شاید رابطه منطقی بین متغیرهای مستقل و وابسته وجود نداشته باشد؛ اما ضرایب به دست آمده بلند نشان داده شده که در نتیجه محقق تبصره نادرست از ضرایب خواهد داشت. سه روش مختلف برای آزمون نمودن ایستایی متغیرها وجود دارند؛ ولی در این تحقیق از روش (لین - لین و چاو)^۴ استفاده شده است که نتایج آن در جدول ذیل تبلور یافته است.

1 -economic security

2 -Gross domestic product

3- Panel Unit-Root Test

4- Levin, lin & Ch

جدول (۱-۴) نتایج آزمون مانایی متغیرها با تفاضل مرتبه اول

آماره و احتمال در سطح		متغیر
احتمال 5%	آماره	
0.0342	-1.82293	GDP
.0066۰	-2.47774	LogK
0.12۰۷۰	-3.03092	LogHC
0.0000	-14.3210	LogFDI
0.0254	-1.95271	logEC

منبع: یافته‌های تحقیق

در این آزمون فرضیه صفر مبتنی بر موجودیت ریشه واحد و فرضیه یک مانا بودن داده‌ها می‌باشد.

نظر به جدول (۱-۴) تمام متغیرها در سطح مانا می‌باشد. فرضیه صفر مبنی بر وجود ریشه واحد رد گردیده و فرضیه مقابل مانا بودن داده‌ها پذیرفته می‌گردد.

۲. نتایج آزمون هم‌انباشتگی کائو^۱

در تحلیل‌های هم‌انباشتگی روابط بلند مدت بین متغیرهای توضیحی در مقایسه با متغیر وابسته بررسی می‌گردد. معمولاً برای آزمون نمودن روابط هم‌انباشتگی بین متغیرها از سه روش استفاده می‌گردد که در این تحقیق از آزمون «کائو» استفاده شده است. نتایج آزمون در جدول ۳-۴ ذیل به نمایش گذاشته شده است.

جدول (۲-۴) نتایج آزمون هم‌انباشتگی کایو

T احتمال آماره	T آماره	ADF
0/0019	2/880896	

منبع: یافته‌های تحقیق

چنانچه در جدول بالا نشان داده می‌شود، نتایج آزمون کائو با احتمال ۵٪ رد شده و این مسئله بیانگر آن است که روابط بلند مدت بین متغیرهای توضیحی با متغیر وابسته وجود دارد.

۳. آزمون F لیمر^۱

برای انتخاب میان روش داده‌های تابلوی و روش داده‌های تلفیقی از آماره آزمون لیمر استفاده شده است، فرضیه صفر همسانی عرض از مبدأ هارا بیان می‌کند و فرضیه یک بیانگر ناهمسانی یا نابرابری عرض از مبدأها می‌باشد. با در نظر داشت این فروض داده‌های مدل آزمون شده و نتایج آن در جدول زیر آورده شده است..

لیمر F

جدول (۴-۳) نتایج آزمون

آماره آزمون	مقدار آماره آزمون	P - value
F leammer	9/86	0/5384

منبع: یافته‌های تحقیق

فرضیه بدیل آزمون «اف لیمر» عرض از مبدهای متخلف را در نظر می‌گیرد (از روش داده‌های تابلوی استفاده گردد) نظر به نتایج جدول (۴-۳) فرضیه صفر در سطح ۹۵٪ تأیید شده و از روش داده‌های تلفیقی برای تخمین مدل باید استفاده شود.

۳. آزمون ناهمسانی واریانس^۲

یکی از فروض کلاسیک این است که اجزای اخلاص دارای واریانس یکسان هستند. اگر واریانس‌های اجزای اخلاص یکسان یا ثابت نباشند در آن صورت مشکل ناهمسانی

1- Fleamemer

2- Heteroscedasticity Test

۱۵۲ / مجله علمی - دعوت/ سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

واریانس به وجود می‌آید. در داده‌های تابلوی مشکل ناهمسانی واریانس پیچیده‌تر است. برای رفع این مشکل، آزمون ناهمسانی واریانس را انجام می‌دهیم. فرضیه H_0 نشان دهنده همسانی واریانس و فرضیه H_1 نشان دهنده ناهمسانی واریانس است. نتایج آزمون ناهمسانی واریانس در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول (۴-۵) نتایج آزمون ناهمسانی واریانس

Test summary	Chi - sq - statistic	p- value
Heteroscedasticity test	552/88	0/0000

منبع: یافته‌های تحقیق

کوچک‌تر از ۰٫۰۵ در صد است. بنابراین prob از نتایج جدول (۴-۵) مشاهده می‌شود که مقدار فرضیه صفر رد شده و فرضیه مخالف آن (فرضیه H_1) پذیرفته می‌شود و رگرسیون دارای وریانس ناهمسان است. بنابراین مدل باید از روش حداقل تعمیم یافته (gls) تخمین زده شود.

۵. آزمون خود همبستگی^۱

در داده‌های تابلوی نیز مانند داده‌های سری زمانی موضوع خود همبستگی بین اجزای اخلاص مطرح می‌شود. در صورت وجود خود همبستگی استفاده از روش حداقل مربعات راه مناسبی نیست؛ چون در این صورت برآورد کننده‌ها کارا نیستند. در این آزمون، فرضیه صفر بیان می‌کند که اجزای اخلاص دارای توزیع عینی ناهمبسته واحدهای مقطعی و زمانی است. در مقابل فرضیه بدیل بیان می‌کند که اجزای اخلاص دارای خود همبستگی است. (گجراتی، ۱۳۹۳: ۷۸)

جدول (۴-۶) نتایج آزمون خود همبستگی^۱

نتیجه	Prob	مقدار	آماره
خود همبستگی وجود دارد	0/0001	59.180	3/9213

منبع: یافته‌های تحقیق

باتوجه به نتایج جدول (۴-۶) آزمون خود همبستگی دیده شود که مقدار prob کوچک‌تر از ۰/۰۵ بنابراین فرضیه صفر (خود همبستگی بین اجزای اخلاص وجود ندارد) رد گردیده و فرضیه مخالف (خود همبستگی بین اجزای اخلاص وجود دارد) تأیید می‌گردد.

۶. آزمون هم خطی^۲

یکی دیگر از فروض کلاسیک این است که هیچ‌گونه هم خطی مرکب بین متغیرهای توضیحی در مدل تحقیق وجود نداشته باشد. در صورت موجودیت همخطی قوی بین متغیرهای توضیحی نتایج برآورد مدل گمراه کننده می‌باشد؛ زیرا متغیرهای مستقل به صورت مستقیم تعیین کننده نبوده؛ بلکه متأثر از همدیگر می‌باشد. (گجراتی، ۱۳۹۳: ۹۲) برای کشف نمودن روابط هم خطی بین متغیرهای توضیحی از میتود VIF² به استفاده شده است.

به کمک نرم افزار ایویوز در جدول ذیل نشان داده شده است.

VIF نتایج آزمون همخطی

جدول (۴-۷) نتایج آزمون هم خطی

Variable	variance Coefficient	UncenteredVIF	1/VIF Centered
C	3.5678	19.0753	NA
log k	2.65	25.1344	1.70767
log hc	4.83	12.52714	1.27753

1- Correlation

2- Variance Inflation Factor

logfdi	3.45	13.50602	1.95006
log es	85.91	1.02964	1.014049
	VIF 5.9493		Mean

منبع: یافته‌های تحقیق

قاعده سرانگشتی که بسیاری از پژوهشگران به آن معتقد اند، این است که هرگاه VIF کمتر از ۱۰ باشد، ارزش همه متغیرهای توضیحی VIF همخطی بین متغیرهای توضیحی وجود ندارد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که ارزش کمتر از ۱۰ است که خود نشان دهنده عدم موجودیت رابطه هم خطی بین متغیرهای توضیحی می‌باشد. نتایج به دست آمده آزمون وایت نشان می‌دهد که متغیرهای مستقل رگرسیون هم خطی ندارد.

۷. تخمین داده‌ها به روش حداقل مربعات معمولی (OLS)^۱

باتوجه به آزمون‌های انجام شده و برقرار نبودن بعضی فروض کلاسیک؛ بناءً از روش حداقل مربعات معمولی تعمیم یافته (gls) برای تخمین مدل فوق استفاده می‌شود و در این حالت تخمین زن‌ها دارای خاصیت BLUE می‌باشد. جدول (۴-۶) برآورد تخمین الگو با استفاده از روش حداقل مربعات معمولی تعمیم یافته (GLS)

GDP) تولید ناخالص داخلی متغیر وابسته			
متغیرهای توضیحی	مقدار ضرایب	T مقدار آماره	P - Value
Con	2.99	0.12	0.606
logK	45610.	0.24 -	0.004
logHC	5320.00	0.26 -	0.024

logFDI	0.0688	0.75	0.000
logEC T	0.05467	0.14	0.027

976	F آماره
0.0402	F احتمال اماره
1.9456	آماره دوربین واتسون
0.6983	R ² ضریب تعیین

منبع: یافته‌های تحقیق

آماره t معنی داری ضرایب جزئی رگرسیون را نشان می‌دهد و بدین ترتیب معنی داری تک تک ضرایب متغیرهای توضیحی در سطح ۵٪ تأیید شده است. احتمال آماره f معنی داری کل رگرسیون را در اطمینان ۹۵٪ تأیید می‌کند.

باتوجه به معنی داری کل رگرسیون و نیز معنی داری ضرایب متغیرهای توضیحی، در این بخش، یافته‌های تحقیق در چارچوب مبانی نظری و نیز در مقایسه با مطالعات تجربی تجزیه و تحلیل شده است. نتایج حاصل از تخمین نشان می‌دهد که متغیر انباشت سرمایه ثابت اثر مثبت و معنی دار روی رشد اقتصادی کشورهای عضو سارک دارد؛ یعنی اگر یک درصد انباشت سرمایه افزایش یابد، تولید ناخالص داخلی را به اندازه ۱۴۵۶/۰۰ درصد افزایش می‌دهد و این نتیجه با کارهای لاندون لین^۱ همسو است. این متغیر یکی از مهم‌ترین متغیرهای مؤثر بر تولید است که همواره در تمام مدل‌های ارایه شده درباره رشد اقتصادی (از مدل‌های کلاسیک تا مدل‌های رشد درون‌زا) حضور دارد. این متغیر با ارایه امکانات لازم برای بسط فعالیت‌های اقتصادی موجود و فعالیت‌های سرمایه‌گذاری جدید می‌تواند تولید را افزایش دهد.

1- Landon-Lane and Robertson 2003, a,b

سرمایه انسانی متغیر دیگر تحقیق است ضریب به دست آمده از تخمین این متغیر ۰/۰۰۵۳ درصد می باشد. به این معنی که اگر یک درصد سرمایه انسانی افزایش یابد تولید ناخالص داخلی را به اندازه ۰/۰۰۵۳ درصد افزایش می دهد که این نتیجه با کارهای پولاسک و همکاران^۱ همسو است. در ابتدا اقتصاددانان تنها از انباشت سرمایه فیزیکی به عنوان عامل تولید در کنار نیروی کار یاد می کردند؛ اما با گسترش مفهوم سرمایه، سرمایه انسانی به عنوان یکی از مهم ترین انواع سرمایه و عامل تولید مطرح شد. این متغیر با افزایش توانایی انسان ها موجب بهبود بهره وری کل عوامل تولید و افزایش تولید می شود. باید گفت هنگام طرح تأثیر سرمایه انسانی بر تولید ضروری است.

در این تحقیق نیز تأثیر متغیر سرمایه انسانی در رشد اقتصادی کشورهای عضو سارک معنی دار است؛ ولی فیصدی تأثیرگذاری آن اندک است. دلیل آن این است که میزان متوسط سال های تحصیلی که در این تحقیق به نمایندگی سرمایه انسانی در نظر گرفته شده است. در بسیاری از کشورهای عضو سارک کمتر از حد متوسط جهانی قرار دارد.

متغیر دیگر تحقیق انباشت سرمایه گذاری مستقیم خارجی (FDI) می باشد. نتایج آماری تحقیق حاضر نیز بیانگر وجود رابطه مثبت و معنی دار بین این متغیر و تولید ناخالص داخلی می باشد. اگر سرمایه گذاری مستقیم خارجی به اندازه یک درصد افزایش یابد تولید ناخالص داخلی به اندازه ۰/۰۶۸۸ درصد افزایش میابد. این نتیجه با کارهای ارشد خان و علی خان^۲ همسو است. انباشت سرمایه همواره به عنوان یکی از متغیرهای موثر بر تولید مطرح بوده که از منابع داخلی و خارجی تأمین می شود. در ابتدا تصور می شد سرمایه گذاری مستقیم خارجی تنها برای کشورهای مطرح می شود که برای تأمین پروژه های سرمایه گذاری مستقیم خارجی برای تأمین مالی پروژه های سرمایه گذاری میزان سرمایه داخلی پایینی دارند؛ اما با گذشت زمان و استفاده کشورهای توسعه یافته از سرمایه گذاری مستقیم خارجی برای تأمین مالی

1- Polasek et al. (2010)

2- Arshad khan and Ali khan (2011)

بررسی تأثیرات امنیت اقتصادی بالای رشد اقتصادی در کشورهای عضو... / ۱۵۷

پروژه‌های سرمایه‌گذاری، این نظریه کم‌رنگ شده و نظریات بعدی برای استفاده از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مطرح شد. از جمله این نظریه‌ها می‌توان به ورود فناوری و انتقال دانش و مدیریت به کشورهای میزبان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی اشاره کرد. این مورد بیش‌تر در باره کشورهای در حال توسعه صادق است. با توجه به این که سطح تکنالوژی تولید این کشورها پایین بوده و عمدتاً وارداتی است، با جذب هر چه بیش‌تر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی علاوه بر تأمین مالی پروژه‌ها، تکنالوژی جدید تولید و شیوه‌های جدید مدیریتی نیز به این کشورهای وارد خواهد شد.

متغیر مستقل دیگر تحقیق امنیت اقتصادی است که برای نشان دادن این متغیر از شاخص‌های حکمرانی استفاده شده است که نتایج تحقیق نشان دهنده تأثیر مثبت و معنی‌دار آن بر تولید ناخالص داخلی کشورهای عضو سارک است. یک درصد افزایش در این متغیر تولید ناخالص داخلی را به اندازه ۰٫۰۵۴۶ درصد افزایش می‌یابد این نتیجه همسو با نتایج مقاله پایه تحقیق و نتایج کارهای پالتروویچ^۱ است. جنبه‌های متفاوت امنیت اقتصادی به روش‌های زیر می‌تواند بر تولید تأثیر مثبتی داشته باشد:

- وجود امنیت اقتصادی، فعالین اقتصادی را مطمئن می‌سازد که قوانین و راهبردهای تولیدی و تجاری، با تغییر رهبران سیاسی تغییر نمی‌کنند. این کار باعث ثبات خاطر فعالین اقتصادی درباره عدم تغییر شرایط برای برنامه‌ریزی در مورد تولید شده و زمینه را برای افزایش تولید فراهم می‌سازد.

- در صورت عدم امنیت اقتصادی، فعالیت‌هایی مانند اقتصاد زیرزمینی، رشوه‌خواری، رانت‌خواری رشد کرده و به هدایت منابع به فعالیت‌های غیرمولد منجر می‌شود. بنابراین، امنیت اقتصادی می‌تواند تولید را از طریق تخصیص بهینه منابع افزایش دهد.

- امنیت اقتصادی زمینه افزایش سرمایه‌گذاری و در نتیجه افزایش تولید را فراهم کرده و این کار می‌تواند با وضع قوانینی رخ دهد که موجب تشویق فعالین اقتصادی برای شروع و

یا ادامه کارهای اقتصادی شود.

- امنیت اقتصادی می‌تواند با ایجاد ثبات داخلی و خارجی کشور در نتیجه عدم درگیری‌های داخلی و خارجی، باعث اطمینان خاطر و آسایش خیال تمام افراد چه داخلی و چه خارجی شود. این کار با افزایش سرمایه‌گذاری داخلی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی و هم‌چنین جذب تکنالوژی‌های پیشرفته در فرایند تولید، رشد اقتصادی را افزایش می‌دهد.
- وجود یک محیط ناامن اقتصادی می‌تواند زمینه برای تبدیل دارایی‌های داخلی افراد به دارایی‌های خارجی فراهم کند و اقتصاد را با کمبود منابع داخلی مواجه کند که نتیجه آن می‌تواند کاهش تولید باشد. (شاه آبادی، امیری، ۱۳۹۴: ۱۲۲)

براین اساس افزایش شاخص‌های امنیت اقتصادی در این کشورها می‌تواند به رشد اقتصادی در این کشورها و فرآیند توسعه آن‌ها کمک شایانی نماید.

هم‌چنان مقدار ضریب تعیین مدل ۰/۶۹۸۶ می‌باشد که نشان می‌دهد متغیرهای توضیحی متغیر وابسته را به خوبی توضیح نداده است و دلیل آن در جمع‌آوری داده‌ها باشد و دیگر اینکه عواملی دیگری تأثیرگذار بر رشد اقتصادی این کشورها وجود دارد که در مدل تحقیق آورده نشده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

نتیجه‌گیری

هدف از این تحقیق، بررسی تأثیر امنیت اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای عضو سازمان سارک می‌باشد. امنیت اقتصادی به دلیل تأثیراتی که روی نهادهای اقتصادی دارد، می‌تواند به عنوان یک عامل بالقوه بر رشد اقتصادی آثار مثبت بگذارد. با موجودیت امنیت اقتصادی محیط برای سرمایه‌گذاری فراهم می‌شود. دراین تحقیق نقش امنیت اقتصادی

بررسی تأثیرات امنیت اقتصادی بالای رشد اقتصادی در کشورهای عضو... / ۱۵۹
روی رشد اقتصادی کشورهای عضو سارک (بوتان، نیپال، سریلانکا، بنگلادیش، پاکستان،
مالدیف، افغانستان و هندوستان) با استفاده از روش حداقل مربعات تعمیم یافته و داده‌های
پنل طی دوره زمانی (۲۰۱۷-۲۰۰۰) برآورد شده است.

سوال اصلی که در این تحقیق مطرح است «آیا میان امنیت اقتصادی و رشد اقتصادی
در کشورهای عضو سارک رابطه مثبت و معنی دار وجود دارد» می‌باشد. پاسخ فرضی که به
این سوال ارائه شده است (میان امنیت اقتصادی و رشد اقتصادی در کشورهای عضو سارک
یک رابطه مستقیم و معنی دار وجود دارد). لذا برای تصمیم‌گیری در باره پذیرفتن و یا رد
این فرضیه داده‌های موجود آزمون شده و با توجه به نتایج آزمون روش تخمین انتخاب
گردیده و به اساس آن داده‌ها تخمین زده شده است. بر اساس یافته‌های تحقیق، پژوهشگر
به این نتیجه رسیده است که انباشت سرمایه، خالص انباشت جریان ورودی سرمایه‌گذاری
خارجی، سرمایه انسانی و امنیت اقتصادی به لحاظ احصایوی با احتمال خطای (۵٪) اثر
معنی دار روی رشد اقتصادی کشورهای مورد مطالعه داشته اند. بناءً فرضیه تحقیق با ۹۵٪
اطمینان پذیرفته می‌شود. هم چنان یافته‌های این تحقیق با مبانی نظری تحقیق همخوانی
داشته و توسط تحقیقات گذشته تأیید شده است. نتایج کلی مطالعات انجام شده بیانگر آن
است که امنیت اقتصادی از عوامل اثرگذار بر رشد اقتصادی می‌باشد؛ بنابراین کشورهای
عضو سارک باید جهت ارتقاء رشد اقتصادی خود امنیت اقتصادی را در کشورشان فراهم
نموده و محیط مناسب برای سرمایه‌گذاری آماده کند.

پیشنهادات

بر بنیاد یافته‌های تحقیق پیشنهادات ذیل صورت می‌گیرد:

۱. با توجه به تأثیر مورد انتظار متغیر امنیت اقتصادی بر متغیر تولید ناخالص داخلی،

پیشنهاد می‌شود شاخص‌های شش‌گانه حکومت‌داری خوب (شفافیت و پاسخ‌گویی، ثبات سیاسی بدون حضور خشونت، اثر بخشی دولت، کیفیت تنظیم‌گری مقررات، تأمین قضایی و کنترل فساد) بهبود و ارتقا یابند. این کار با برقراری ثبات در سیاست‌های اقتصادی هنگام تغییر رهبران سیاسی، هم‌چنان اتخاذ سیاست‌های شفاف و کارا زمینه را برای هر چه بیشتر رقابتی شدن اقتصاد و کاهش فساد فراهم می‌کند.

۲. در هر کشور این عزم ملی وجود دارد که باید مسیر توسعه را طی کرد. از این رو، برقراری شرایط زیر در هر کشور در راستای بهبود حکمرانی خوب و اثربخش ضروری است:

- نظام حقوقی سالم در پرتو حاکمیت قانون و کاهش خطر ابطال قراردادها؛

- نظام اداری سالم در پرتو کاهش میزان فساد ملی در تمام سطوح؛

- کاهش میزان خشونت سیاسی در پرتو کاهش تنش‌های قومی، خطرها، جنگ‌ها و

منازعات داخلی و میزان تروریسم سیاسی؛

- ایجاد شفافیت در فرایند قانون‌گذاری و عملکرد نهادهای اجرایی.

۳. از سوی دیگر از آنجا که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نیز رابطه مثبت و

معنی‌داری با رشد اقتصادی دارد، توصیه می‌شود کشورها با اتخاذ سیاست‌های مناسب،

زمینه جذب هر چه بیش‌تر این سرمایه‌گذاری‌ها در راستای ارتقای تکنالوژی داخلی و

حرکت به سوی اقتصاد دانش بنیان فراهم شود.

۴. تربیه کادر علمی و تخصصی و انجام آموزش‌های همگانی به صورت گسترده، امر

ضروری برای رشد و توسعه اقتصادی به حساب می‌آید.

۵. ثبات در برنامه‌ها و اهداف طراحی شده توسط دولت و عدم تغییر بی‌پای سیاست‌ها به

نحوی که میزان محیط آینده اقتصادی و سیاسی قابل پیش‌بینی باشد.

بررسی تأثیرات امنیت اقتصادی بالای رشد اقتصادی در کشورهای عضو... / ۱۶۱

سرچشمه‌ها

- امام وردی، کریم و دیگران (۱۳۹۱) بررسی اثر تجارت الکترونیک و فناوری اطلاعات و ارتباطات بر رشد اقتصادی، در گروه کشورهای و کشورهای منتخب در گروه کنفرانس اسلامی، (اولین همایش بین المللی اقتصاد سنجی، روش‌ها و کاربردها).
- خدیجه خدیوی جوانقله؛ مردمی، مصطفی (۱۳۹۱) تأثیر تجارت الکترونیک بر رشد اقتصادی کشورهای در حال توسعه منتخب با تأکید بر شاخص جهانی شدن.
- شاه آبادی، ابوالفضل؛ امیری، بهزاد؛ ثمری، هانیه (۱۳۹۴) تأثیر امنیت اقتصادی بر تولید ناخالص داخلی کشورهای منتب G77. فصل نامه پژوهش نامه بازرگانی، شماره ۷۶.
- گرجی، ابراهیم؛ مدنی، شیما (۱۳۸۸) اقتصاد کلان دینامیک، ج ۱، تهران: سمت.
- محمدی، تیمور؛ سلمانی، محمدرضا (۱۳۷۳) آزمون الگوی رشد درون‌زا برای اقتصاد ایران، (تهران، پژوهش‌های اقتصادی)، ش ۱۵.
- برومند، شهزاد و همکاران (۱۳۸۷) امنیت اقتصادی در ایران و چند کشور منتخب (مطالعه تطبیقی)، تهران، مطالعات اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول.
- مهدوی (۱۳۸۴) اقتصاد کلان، تهران.
- ابراهمی، و همکاران (۱۳۷۸) امنیت اقتصادی کشورهای G77، تهران: انتشارات سمت.
- اسدی (۱۳۹۲) رشد اقتصادی والگوهای برون‌زا و درون‌زا.
- شاه آبادی (۱۳۹۱) تأثیرات سرمایه‌های انسانی بالای رشد اقتصادی کشورهای منتخب.

۱۶۲ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

- پایتختی و طبقی (۱۳۹۰) هکاری های منطقی و تأثیرات آن بالای رشد اقتصادی.
- بوت، اقتصاد کلان (۱۳۹۱) تأثیرات سرمایه های انسانی بالای رشد اقتصادی.
- فاتیما و هکاران (۱۳۹۲) امنیت اقتصادی و تأثیرات آن بالای رشد و توسعه تجارت.
- محمد زاده اصیل (۱۳۸۱) تجارت الکترونیک و تأثیرات آن بالای امنیت اقتصادی.

پر اقتصاد د سیاسي ثبات اغېزې

شیر علی فیضی

د زم زم پوهنتون د حقوق او سیاسي علومو پوهنځي استاد او د دعوت پوهنتون د علمي

مجلې قلمي همکار

sheralifaizi4@gmail.com

لنډيز

د سياسي او اقتصادي برخې علماء وايي، چې اقتصاد د سياست توره ده او هر هغه هېواد، چې د آمريکا متحده ايالتونو او چين په څېر غښتلی اقتصاد ولري، نو پويا کورنی او بهرنی سياست هم لري او په نړيوال نظام حکومت کوي، چې د پويا اقتصادي رشد پيلامه د حکومت له دوامداره سياسي ثبات او مشروعيت څخه سرچينه اخلي. په دې مقاله کې د سياسي ثبات او اقتصادي رشد تر مېنځ اړيکه او پر اقتصادي ودې باندې د سياسي ثبات اغېزې تر څېړنې لاندې نيول شوي، د همدې دعوې د تحقق دپاره لومړی د پاکستان، بنگله-دېش، سوريه، مصر، اوکراين، آمريکا، جاپان، آلمان، هند او چين هېوادونو سياسي ثبات او بې ثباتی او د هغوي مثبت او منفي اثرات د اقتصاد پر ودې باندې تر بحث لاندې نيول شوي، په دويم قدم کې د همدغو هېوادونو سياسي ثبات د افغانستان له ۴۵ کلن سياسي ثبات سره پرتله شوی او په پای کې د اسنادو او د هېوادونو له تجربو څخه دا ثابته شوه، چې د افغانستان په ګډون د نړيوال نظام د ټولو هېوادونو دوامداره سياسي ثبات د هېوادونو په اقتصادي ودې باندې مثبت او سياسي بې ثباتي يې د هېوادونو په اقتصادي ودې باندې مستقيماً منفي تأثيرات پرېږدي، نو سياسي ثبات او اقتصادي رشد له يو او بل سره مستقيماً اړيکه لري.

بنسټيزې کلمې: سياسي ثبات، اقتصادي رشد، نيابتي جګړې، مشروعيت،

رسميت پېژندنه.

Abstract

Political and economic analysts emphasize the economy's role as a powerful political weapon. A strong economy, as demonstrated by countries such as the USA and China, supports powerful domestic and foreign policy, successfully changing the international scene. The governing body's political stability and legitimacy are essential for long-term economic success. This article delves further into the link between political stability and economic development, specifically the influence of political stability on economic advancement. To back up this claim, the political stability and instability of numerous nations, including Pakistan, Bangladesh, Syria, Egypt, Ukraine, USA, Japan, Germany, India, and China, are investigated, along with their relative positive and negative effects on economic progress. Furthermore, this article compares these nations' political stability with Afghanistan's 45-year political stability. Drawing on recorded facts and the collective experiences of these countries, it is clear that persistent political stability always promotes positive economic growth, whereas political instability stifles economic advancement.

Key words: Political Stability, Economy Growth, Vicarious War, Legitimacies .Formality Recognize.

Dawat Academic Journal

Fourth Year, Issue

9 (Winter 2024)

Received: 2023-10-25

Accepted: 2024-03-10

سریزه

سیاست او اقتصاد یو د بل متمم، بلکه اقتصاد د سیاست توره گڼل کیږي او له یو او بل سره مستقیمه اړیکه لري. په افغانستان کې اصلي ستونزه په دې تېرو ۴۵ کلونو کې (په سردار داؤد خان باندې له کودتاه را وروسته) د دوامداره سیاسي ثبات او حکومت نه رامېنځته کېدل دي، چې تر ټولو ستر لامل یې په افغانستان کې د پردیو په ځانگړي ډول د غرب او شرق د نیابتي جگړو جریان ده. سیاسي ثبات نه یوازې دا چې د یو هېواد د تعلیمي، تحصیلي، اقتصادي، صنعتي، کلتوري، نظامي، تخنیکي او نورو پرمختگونو دپاره د بستر حیثیت لري، بلکه د هر ډول پرمختگ دپاره اساس تشکیلوي. له دې څېړنې څخه هدف دا ده، ترڅو موجوده حکومت او افغان ولس ته دا په گوته کړو، چې د یو هېواد د اقتصادي، صنعتي او نورو پرمختگونو دپاره سیاسي ثبات خومره اهمیت لري او له سیاسي ثبات پرته د افغانستان اقتصادي پرمختگ ناممکن ده، خو د سیاسي ثبات د بقاء دپاره د حکومت ملي او نړیوال مشروعیت او د عامه افکارو راضي کول دوه مهم فکتورونه گڼل کیږي، چې باید وساتل شي. په پای کې حاکم نظام ته دا سپارښتنه کوو، چې کار اهل کار ته وسپاري، د مغزونو له فرار څخه مخنیوی وکړي، عامه افکار راضي او د مشروعیت پر بناء ځان په نړیوالو وپېژني، ترڅو په هېواد کې د تل پاته باثباته سیاسي او پرمختللي اقتصادي نظام څښتن شو.

د څېړنې میتود

پر اقتصاد د سیاسي ثبات اغېزې د څېړنې دپاره له یوې خوا له توصیفی میتود، لکه انګلیسي او فارسي کتابونو، مقالو او د علماؤ له لیکنو څخه استفاده شوې او له بلې خوا له استقرایی میتود، لکه د مصر، سریلانکا، سوریه، شوروي اتحاد، بنلګه دېش او پاکستان په څېر هېوادونو پر اقتصاد باندې د سیاسي بې ثباتیو منفي اغېزې او د آمریکا متحده ایالتونو، هند، چین، جرمني، جاپان او روسیې په څېر هېوادونو پر اقتصاد باندې د سیاسي ثبات مثبتې اغېزې تر بحث لاندې نیول شوې، په پای کې هغه فکتورونه په گوته شوي، کوم، چې د سیاسي ثبات او اقتصادي پرمختگ تر مېنځ مستقیمه اړیکه ثابتوي.

د خېرني مخينه

پر اقتصاد د سياسي ثبات اغېزې تر عنوان لاندې ډېرو علماؤ گڼ شمېر کتابونه او مقالې ليکلې دي او هر عالم خپل ليدلوری وړاندې کړی، ځينو علماؤ د اقتصادي پرمختگ دپاره امنيت تر ټولو ستر او مهم لامل گڼلی، ځينې علماء بشري کادرونه او تخصص تر ټولو ستر لامل گڼي، ځينې علماء د اقتصادي پرمختگ دپاره په هېواد کې د نفتو، گازو او کانونو په څېر د طبعي زېرمو موجوديت تر ټولو ستر لامل گڼي او ځينې علماء د آلمان او جاپان په څېر هېوادونو کې د اقتصادي رشد دپاره صنعت تر ټولو ستر لامل گڼي، خو زه د يو څېړونکي په توگه د نوموړو علماؤ د ليدلوريو د ردولو جرئت نکوم بلکه زه وایم، چې د يو هېواد د سرتاسري امنيت، صنعت، بشري کادرونو او تخصص او د طبعي زېرمو د استخراج دپاره سياسي ثبات د ټولو لاملونو په سر کې قرار لري او د علماؤ دغو ټولو لاملونو ته بستر سازي کوي، ځکه چې افغانستان د ميلاردونو ډالرو په ارزښت طبعي زېرمې او بشري کادرونه لري، خو په دې تېرو ۴۵ کلونو کې افغانستان د يو باثباته سياسي نظام د نشتون له کبله نده توانېدلی، ترڅو له دغو منابعو څخه په سمه توگه گټه پورته کړي او خپل خپلې اقتصاد پرې ورغوي. په دې څېړنه کې د پاکستان، اوکراين، بنگله دېش، سريلانکا، سوريه، ليبيا، شوروي اتحاد او مصر په څېر هېوادونو د سياسي بې ثباتۍ - اقتصادي شاه تگ ترمېنځ په اړيکه او د آمريکا متحده ايالتونو، اروپايي ټولني، هند، چين، G7 او G20 گروپ غړيو هېوادونو د سياسي ثبات - اقتصادي رشد ترمېنځ په اړيکه باندې بحث شوی او د هغوي سياسي او اقتصادي تجربې له افغانستان سره پرتله شوې.

د خېرني نظريه

پر اقتصاد د سياسي ثبات د اغېزو د اثبات دپاره د نړيوالو اړيکو له لبرالستي نظريې څخه کار اخستل شوی، ځکه چې لبرالستان د يو هېواد د اقتصادي پرمختگ دپاره سياسي - ثبات او په نړيوال نظام کې په بين الدول همکاريو، آزاد بازار او اقتصاد او متقابل احترام تاکيد کوي او له بلې خوا د افغانستان تېر ۴۵ کلن تاريخ ته په کتو، چې د نيابتي جگړو له

پر اقتصاد دی سیاسی ثبات اغیزی / ۱۶۷

کبله هېڅکله د یو باثباته سیاسي نظام څښتن نشو، چې له کبله یې اقتصادي نظام د سمسورتیا پر ځای مخ پر ځور روان او لاهم دوام لري.

د څېړنې موندنې

په دې څېړنه کې څېړونکی دې پایلې ته رسېدلی، ترڅو چې په افغانستان کې له سردار داؤدخان څخه مخکینیو نظامونو په څېر باثباته سیاسي نظام نه وي رامېنځته شوی او عامه ذهنیت نه وي راضي شوی، نو افغانان او نړیوال دې د افغانستان د اقتصادي دوامداره ودې او پرمختګ هیله نکوي، بلکه اقتصادي حالت او فقر یې له دېنه بدتر کېدلی شي. د یو باثباته سیاسي نظام د پایدیت او بقاء دپاره د حکومت ملي او نړیوال مشروعیت یو لازمي شرط ګڼل کیږي، چې پایله یې له یوې خوا د بهرنۍ پانګونې جذب، د مغزونو له فرار مخنیوی او د هېواد اقتصادي او صنعتي پرمختګ ده او له بلې خوا اقتصادي رفاه په دولت باندې د ولس د باور او اعتماد سبب کیږي، چې په دولت باندې د ولس باور د دوامداره سیاسي ثبات متضمن ده، نو حاکم نظام باید د ملي او نړیوال مشروعیت او عامه ذهنیت خپلولو په څېر موضوعاتو ته جدي پام وکړي. ښه بېلګه یې د آمریکا متحده ایالتونو سیاسي-ثبات او د هغه مثبت اثرات د آمریکا په صنعت او اقتصادي رشد باندې ده، د آمریکا متحده ایالتونو په ۱۷۷۶م کال کې خپل استقلال له انګریزانو څخه ترلاسه کړ او په ۱۷۷۹م کال کې یې اساسي قانون رامېنځته کړ، خو آمریکایان پدغه ۲۵۰ کلن تاریخ کې وتوانېدل، چې خپل سیاسي ثبات او اساسي قانون حفظ کړي، چې اوسمهال د نړۍ په کچه لومړی سیاسي، نظامي، صنعتي او اقتصادي هېواد ګڼل کیږي.

مناقشه

د ټولنیزو علومو علماء سیاسي بې ثباتي د جنګ، غارت، تاؤتريخوالي، انقلاب، وژلو او بلاخره د دولت د سقوط په مانا تعبیروي، چې متأسفانه افغانستان دغه ډول حالت په دې تېرو ۴۵ کلونو کې دوامداره تجربه کوي او په مقابل کې یې دغه علماء سیاسي او ټولنیز ثبات د یوې سالمې حکمرانۍ دپاره اساسي شرط ګڼي، چې له یوې خوا په ټولنه کې د تعلیم

او تحصیل کچه لوپوي او له بلې خوا د اقتصادي ودې دپاره سالم چاپيريال برابروي. د ټولنيزو علومو علماؤ له نظره هغه لاملونه، چې په اقتصادي ودې باندې مثبت اثرات پرېږدي عبارت دي له: د نظر د څرگندولو آزادي، ځواب ويونکی دولت، سياسي ثبات او د تاؤتريخوالي نشتون، کارا حکومت، د نظم کيفيت، حقوقي برابري، د فساد کنترول، سياسي حقونه، مدني آزادي، انساني پرمختگ، د عامه افکارو رضایت او نور، چې دغه ټولې ځانگړنې يو دولت هغه وخت ترلاسه کولی شي، چې د نړيوالو لخوا په رسميت وپېژندل شي او د دولت رسميت پېژندنه په ملي او نړيوال مشروعيت پورې تړلې ده. د GMM سيستم له مخې، چې کومه څېړنه د ۱۹۶۰ - ۲۰۰۴م کلونو ترمنځ په ۱۶۹ هېوادونو کې ترسره شوې، په هغې کې جوته شوې، چې د هېواد سياسي بې ثباتي د همغه هېواد د ناخالص توليد په رشد باندې منفي اغېز پرېښی، نو په پای کې د نوموړې څېړنې علماء د اقتصادي رشد دپاره په اقتصادي آزادي او ولسواکي باندې تاکيد کوي او د هېواد د اقتصادي رشد دپاره سياسي- ثبات يو لازمي فکتور گڼي (شاه آبادی و بهاری، ۱۳۹۲: ص ۵۳)

په نړيوال نظام کې د لومړۍ نړۍ، دويمې نړۍ او درېيمې نړۍ په نوم هېوادونه شتون لري، چې د علماؤ لخوا دغه ډول وېش د هېوادونو د اقتصادي ودې پر اساس شوی او د اقتصادي ودې منشاء يې د همدې هېوادونو په سياسي ثبات پورې تړلی. په لومړۍ نړۍ هېوادونو کې ډېری د اروپا، شمالي آمريکا، جاپان، چين او استراليا په څېر هېوادونه قرار لري، چې له اقتصادي پلوه پرمختللي او په سياسي لحاظ باثباته هېوادونه گڼل کيږي، په نړيوال نظام کې G7, G8 & G20 گروپونو کې ټول هغه هېوادونه غړيتوب لري، چې د نړۍ په کچه غښتلي اقتصادي او باثباته سياسي نظامونه لري، بلکه دوي د نړۍ په اقتصادي نظام باندې حاکم هېوادونه گڼل کيږي. G7 گروپ غړي هېوادونه د ټولې نړۍ نيمايي يعنې له ۲۰۰ تريليون ډېره سرمايه او ۳۲ - ۴۶٪ پورې خالص توليد لري او G20 گروپ غړي هېوادونه د نړۍ په کچه ۸۰٪ ناخالص توليد او ۷۵٪ سوداگري په واک کې لري او په مقابل کې يې د درېيمې نړۍ هېوادونه قرار لري، چې د افغانستان په گډون د درېيمې نړۍ ډېری

پر اقتصاد دی سیاسی ثبات اغیزی / ۱۶۹

هېوادونه په افریقا او اسیا وچو کې موقعیت لري، چې له اقتصادي پلوه وروسته پاتې او په سیاسي لحاظ بې ثباته هېوادونه گڼل کیږي.

د افغانستان په گاونډ کې پروت پاکستان هېواد، چې په ۱۹۴۷م کال کې یې خپله آزادي ترلاسه کړې، خو په دې ۷۶ کلونو کې دا هېواد نده توانېدلی، ترڅو یو باثباته سیاسي او ولسواک نظام ولري، بلکه هر ځل یې ملکي حکومت د پوځ د کودتاؤ ښکار شوی، چې پایله یې د پاکستان په اقتصادي نظام او قراردادونو باندې د پوځ انحصار او ترڅنګ یې د سیاستمدارانو او پوځ لخوا پراخ مالي فساد، ناسالم مدیریت او د ملیاردونو بهرنیو پورونو له کبله د پاکستان اقتصادي نظام سخت خپلی او ولس یې له فقر او بې کارۍ سره مخ کړی، چې دغې بې کارۍ، فقر او سیاسي بې ثباتۍ په دې هېواد کې تروریزم، ناامنی او بلاخره اقتصادي دیوالي کېدو ته زمینه برابره کړې. په سویل آسیا کې پروت هېواد سریلانکا له نسبي سیاسي ثبات او له چین جمهوریت څخه د ملیاردونو ډالرو پورونو اخستلو سره سره ونه توانېد، چې د هېواد او ولس په اقتصادي وضعیت کې بهبود راولي، نو په ۲۰۲۲م کال کې د مالي فساد له کبله د سریلانکا شاهي کورنۍ مجبورا نیپال ته په تېښته بریالی او هېواد یې له اقتصادي دیوالي سره مخ کړ.

په دویم نړیوال جنګ کې آمریکا متحده ایالتونه او شوروي اتحاد د جګړې فاتحین اعلان شول، په مقابل کې یې جرمني او جاپان په جګړه کې مغلوب او د آمریکا او شوروي اتحاد تر سختو فشارونو لاندې راغی. سیاسي ثبات او اقتصاد یې وځپل شو، ولس یې له فقر او مهاجرت سره مخ شول، خو بیا هم جرمني او جاپان دواړه وتوانېدل، چې خپل سیاسي- ثبات حفظ کړي او د صنعت پر بنسټ خپل اقتصاد په پښو ودروي، چې اوسمهال جاپان او جرمني د G7 او G20 گروپ غړي هېوادونه دي او پرمختللی صنعتي اقتصاد لري. په مقابل کې یې شوروي اتحاد د آمریکا په مشرۍ له ناټو سره په ښکر شو او له غرب سره په سره جګړه کې ښکېل شو، د آمریکا متحده ایالتونو په مشرۍ اروپا خپل سیاسي او اقتصادي ثبات وساته او د شوروي اتحاد په مشرۍ یې کمونیزم د افغانستان په ګډون په ټوله

نری کې په گوندو کړ، بلاخره په ۱۹۹۱م کال کې د شوروي اتحاد سياسي او اقتصادي ثبات وپاشل شو او په گڼو جمهوریتونو ووېشل شو. د روسیې فدراسیون په ۲۰۰۰م کال کې د ویلادیمیر پوتین په مشرۍ وتوانېد، چې په نړیوال نظام کې د شوروي اتحاد استازیتوب وکړي او خپل سياسي ثبات بېرته احیاء کړي، چې اوسمهال د همدې باثباته سياسي نظام او اقتصادي رشد له کبله د G8 او G20 گروپونو غړی ده، خو اوسمهال د ۲۰۲۲م کال په فبروري کې په اوکراین جمهوریت باندې د نظامي یرغل له کبله د روسیې فدراسیون غړیتوب د G8 او G20 گروپونو په گډون په ډېریو سازمانونو کې ځنډېدلی ده.

د سياسي ثبات اغېزې د بنگله دېش پر اقتصاد باندې (The Role of Political Stability on Economic Performance: The Case of Bangladesh) تر عنوان لاندې مقاله کې د ۱۹۸۴ - ۲۰۰۹م کلونو تر مېنځ د بنگله دېش سياسي ثبات او پر لنډمهاله او وړدمهاله اقتصادي ودې یې اغېزې تر څېړنې لاندې نیول شوي، بلاخره ددې مقالې موندنې ښيي، چې د بنگله دېش هېواد سياسي ثبات په لنډمهاله کې پر اقتصادي ودې باندې مثبت اغېز پراېښی، خو په اوږدمهاله کې یې د بنگله دېش اقتصاد هېڅ وده نده کړې او ولس یې له فقر او بې کاري څخه کړېږي (Ahmad & Pulok, 2013: P61). نو د ورلډ بینک د راپور له مخې د افغانستان اقتصاد په لنډمهاله توگه رشد کړی، عواید یې ډېر شوي، فساد له مېنځه تللی، افغانی خپل ارزښت د ډالر او نورو اسعارو پر وړاندې ساتلی، خو زما په اند او د بنگله دېش تجربې ته په کتو په اوږدمهاله کې د افغانستان اقتصادي وده رشد نشي کولی، ځکه چې د رسمیت نه پېژندنه، د حکومت ملي او نړیوال نه مشروعیت، فقر، بې کاري، بې باوري او د مغزونو فرار په څېر د سياسي بې ثباتۍ مهمې ځانگړنې لاهم لاینحل پاتې دي.

ولسواکی - سياسي ثبات او د پرمختللیو هېوادونو رشد: تیوري او مدارک (Democracy, Political stability, and Developing Country Growth: Theory and Evidence) مقالې تر نامه لاندې څېړونکی (Ran Mali Abeyasinghe) د ولسواکی - سياسي ثبات او اقتصادي رشد تر مېنځ د اړیکې په هکله لیکي، چې له سياسي-

ثبات پرته دموکراسی په اقتصادي رشد باندې منفي تأثیرات پرېږدي او د هېواد د اقتصادي تزلزل سبب کیږي، چې ښه بېلگه یې په افغانستان کې د تېر ۲۰ کلن جمهوریت سیاسي بې-ثباته کاپي پیسټ دموکراسی وه، چې له بهرنیو ملیاردونو ډالرو مرستو سره سره یې د افغانانو په بې کاري او فقر کې کمی رامېنځته نشو کړې، خو له سیاسي ثبات سره مل ولسواکي په اوږدمهاله کې د هېواد په اقتصادي رشد باندې خپل مثبت تأثیرات پرېږدي او په هېواد کې کاري فرصتونه رامېنځته کوي.

پر اقتصادي رشد باندې د سیاسي ثبات مثبتې او منفي اغېزې: د څېړونکو اندونه (The Impacts of Political Stability on Economic Growth: Evidence from Panel data Analysis) تر نامه لاندې څېړنیزه مقاله کې، کوم چې په اوکراین، رومانيا، اندونیزیا، تایلینډ، ایکوادور او برازیل هېوادونو کې ترسره شوې لیکي، چې د سیاسي ثبات له پلوه دغه هېوادونو لږه نمره ترلاسه کړې، خو بیا هم د دغو هېوادونو د نسبي سیاسي ثبات او اقتصادي رشد تر مېنځ مستقیمه اړیکه شتون لري او د دغو هېوادونو اقتصادي رشد مخ پر ودې روان ده. اقتصادي رشد ته پر لاسرسی باندې د سیاسي ثبات اغېزې (The Role of Political Stability in Achieving Economic Development) تر نامه مقاله کې څېړونکی (Mohamed Masry) د مصر هېواد د اقتصادي رشد د کموالي په اړه کوم چې د انقلاب په پایله کې مصر ورسره مخ شو لیکي، چې له عرب پسرلني انقلاب څخه مخکې د مصر هېواد اقتصادي رشد ښه پر مخ روان وو، خو له انقلاب څخه وروسته په مصر کې سیاسي بې ثباتي او په حکومت باندې د ولس بې باوري د مصر اقتصادي رشد ورو او د ناخالص تولید کچه یې تر ۱/۳۹٪ پورې راکنښته کړه، ځکه چې ولسي باور د اقتصادي رشد په څېر له سیاسي-ثبات سره مستقیمه اړیکه لري (Masry, 2015: P134). د (Ausrine Milasaite) په نوم څېړونکی پخپل تیزس کې د سیاسي ثبات، تورم، بې کاري او سرانه کورني ناخالص تولید تر مېنځ د رابطې په اړه لیکي، چې هر یو یې پخپل وار له یو او بل سره نږدې اړیکه لري او یو پر بل باندې خپل تأثیرات پرېږدي، یعنې که چېرې په هېواد کې دوامداره سیاسي ثبات

واوسي، نو د تورم او بې کارۍ کچه راتيټېري او په مقابل کې يې د کورني ناخالص توليد کچه لوپيري، چې په پای کې يې د هېواد اقتصادي وده چټکه کيږي او که چېرې په هېواد کې سياسي ثبات له تزلزل سره مخ وي، نو په هېواد کې د تورم، فقر او بې کارۍ کچه لوپيري او د کورني ناخالص توليد کچه راتيټېري، چې په پای کې يې د هېواد اقتصادي وده ورو کيږي.

خپرونکی Prof. Dr. Ali ACAR پخپله څېړنيزه مقاله د رياستي نظامونو پر اقتصادي رشد باندې د سياسي ثبات اغېزې (THE EFFECTS OF POLITICAL STABILITY ON ECONOMIC GROWTH OF THE PRESIDENTAL GOVERNMENT SYSTEM) کې ليکي، چې د ترکيې هېواد په صدارتي رژيم کې د اقتصادي ودې له تزلزل سره مخ وو او د رياستي رژيم په خپلولو سره د ترکيې هېواد وتوانېد، چې د ۲۰۱۸م کال د اقتصادي رشد په رده بندۍ کې لوړې نمرې ترلاسه کړي او دغه هېواد د اقتصادي رشد څښتن کړي (Acar, 2019: P18). خو زما په اند د رياستي رژيم په څېر يو مشخص سياسي رژيم نشي کولی، چې د هېوادونو په اقتصادي رشد باندې مثبت او منفي تاثيرات پرېږدي، بلکه په هېواد کې آزاد بازار، ښه حکومتي، ملي او نړيوال مشروعيت، بشري کادرونو او صنعت موجوديت، طبعي زېرمې، د هېوادونو تر مېنځ همکاري، متقابل احترام، د هېوادونو تر مېنځ د گټو عادلانه وېش، ځواب ويونکی دولت، په دولت باندې د ولس باور، خدماتو ته د ولس يو ډول لاسرسی، سرتاسري امنيت، تعليم او تحصيل، د عامه افکارو رضایت، د لاريونونو نشتون او نور، چې دوامداره سياسي ثبات دغو ټولو ځانگړنو ته زمينه سازي کوي او هېواد د اقتصادي ودې څښتن کوي.

بنگله دېشې څېړونکی محمد عبیدالله د (Centre for Advanced Social Research, Dhaka) په نوم څېړنيز مرکز کې د، ایا د سياسي بې ثباتۍ او اقتصادي پرمختگ تر مېنځ اړيکه شتون لري؟ (Is there any relationship between political instability and economic growth?) تر نامه لاندې مقاله کې ليکي چې: سياسي بې ثباتي د دولت د سقوط په مانا ده او د دولت سقوط کېدی شي د سياسي احزابو د خپل مېنځي شديد اختلافاتو او رقابتونو

له کبله رامېنځته شي. محمد وايي چې د پاکستان، بنگله دېش او سريلانکا په څېر هېوادونو کې د لوړو مالياتو له کبله دوامداره لاريونونو د همدې هېوادونو اقتصادي وده ورو کړې او د داخلي توليداتو، صادراتو او وارداتو کچه يې را ټيټه کړې، بلاخره دغه ډول اقتصادي تزلزل، د همدغو هېوادونو سياسي بې ثباتيو او د دولتونو سقوط ته لاره هواره کړې، چې ښې بېلگې يې د عمران خان په مشرۍ د پاکستان د سياسي نظام او د راجاپاسکا په مشرۍ د سريلانکا اقتصادي ديوالي او سياسي نظام سقوط وو، نو که چېرې د افغانستان په گډون د نړيوال نظام هر هېواد پايداره سياسي ثبات او د سياسي ثبات ځانگړنې (د نظر د څرگندولو آزادي، ځواب ويونکی دولت، د تاوتریخوالي نشتون، کارا حکومت، د نظم کیفیت، حقوقي برابري، د فساد کنترول، سياسي حقونه، مدني آزادی، انساني پرمختگ، د عامه ذهنيت رضایت، کارا کاري پلانونه، کار اهل کار ته سپارل، متقابل احترام، او نور) ولري، نو د آمريکا او چين په څېر د افغانستان اقتصادي وده او رشد هم حتمي او ممکن ده.

حاکم نظام د عايدو د راټولولو او د بهرنيو اسعارو پر وړاندې د افغانۍ د ارزښت په برخه کې ډېر پرمختگونه لرلي او لاهم دوام لري، زما په اند کېدی شي د عايدو ډېروالی په لنډمهاله کې د هېواد پر اقتصادي ودې باندې خپل مثبت تاثيرات پرېږدي او د افغانانو په فقر کې کموالی راولي، خو په دومره لوړه کچه (۱۵٪ - ۴۵٪) د بهرنيو اسعارو پر وړاندې د افغانۍ کښته او پورته کېدل د ولس او سوداگرو په زیان ده، ځکه چې زمونږ ټول واردات او صادرات په ډالرو باندې صورت مومي او پدغه ډول پولي تزلزل کې سوداگر په آسانه د توکو خريد او فروخت ته غاړه نشي اېښودی، ځکه چې سوداگر په بازار، اقتصادي ثبات او د افغانۍ - ډالر په قېمت باندې مطمئن نه وي، پداسې حال کې چې په نوره نړۍ کې کورني او بهرني اسعار د اعشارې په ډول کښته او پورته کېږي او په بازار باندې يې دومره اثر نه پرېوږي. له بلې خوا افغانستان په دې تېرو ۴۵ کلونو سياسي بې ثباتيو کې همېش د جنگي اقتصاد (د مخدره موادو د قاچاق پيسې، د انسان تېښتونې پيسې او د نيابتي جگړو د دوام دپاره بهرنۍ مرستې) څښتن شوی،

چې دغه پیسې په مؤقت ډول د ځینو مغرضو اشخاصو جیبونو ته ولوېدې او د افغانستان اقتصاد او ولس یې د ودې پر ځای له شاه‌تگ او فقر سره مخ کړل.

د سیاسي ثبات د دوام دپاره یو مهم فکتور، چې باید حاکم نظام ورته جدي پام وکړي، هغه د عامه ذهنیت خپلول دي، په دې تېرو ۴۵ کلونو کې تجربو ثابتې کړې، چې کله هم عامه ذهنیت د حکومت او دولت خلاف قرار نیولی، نو حکومت او دولت یې پر وړاندې د ټيکاو او دوام جرئت نده کړی، بلکه له سقوط سره مخ شوی، چې ښې بېلگې یې د خلقیانو او پر چمیانو، د مجاهدينو، لومړنی اسلامي امارت او تېر جمهوري نظامونه دي، تېر جمهوري نظام له دومره بهرني نظامي او اقتصادي حمایت سره سره له سقوط سره مخ شو، ځکه چې په تېر ۲۰ کلن جمهوري نظام کې هر دايمي او مؤقت لوړپوړي او ټيټ‌پوړي کارمند په دې باور دنده او پراخ فساد ترسره کاؤ، چې یوه نه او یوه ورځ نظام ړنگېدونکی ده، نو باید خپل ځانونه ماره او له هېواده خپلې پښې سپکې کړو. که چېرې تاریخ ته مراجعه وشي، نو درته جوته به شي، چې د انگریزانو، شورویانو او ناټو راتگ او پر افغانستان یې یرغل دپاره په کور دننه زمینه‌سازي شوې، بلکه مستقيماً او غیرمستقيماً راغونښتل شوي، نو حاکم نظام ته پکار ده، چې د سیاسي ثبات د بقاء او اقتصادي ودې دپاره په عامه ذهنیت باندې کار وکړي او د افغانستان ټول قومونه او نژادونه راخپل کړي، ځکه چې افغانان نور د بل ناوړه انقلاب او اوښتون حوصله نلري او نه هم د بدیل غوښتونکي دي.

تجربو ثابتې کړې، چې خپل مینځي جگړې او بهرني یرغلونه د هېوادونو سیاسي ثبات او اقتصادي وده له مېنځه وړي او بشري کادرونه یې نورو هېوادونه ته په مهاجرت مجبوروي او هلته د بېگانه هېوادونو په نوم او گټه نوښتونه او کشفیات ترسره کوي، چې ژوندی بېلگې یې د گران هېواد افغانستان، اوکراین، عراق، لیبیا، سوريه، د افریقا ډېری هېوادونه، فلسطین او یمن هېوادونه دي، په یاد هېوادونو کې لیبیا، سوريه او عراق ښه سوکاله او د ولس ژوند یې متوسط وو، خو د نیابتي جگړو او سیاسي بې‌ثباتیو ښکار شول او د ختیځې اروپا هېواد اوکراین په ۱۹۹۱م کال کې د شوروي اتحاد له پاشل کېدو راوروسته د نسبي سیاسي ثبات او

پر اقتصاد دی سیاسی ثبات اغیزی / ۱۷۵

اقتصاد خنبتن وو، خو د آمریکا متحده ایالتونو په مشری د ناټو او غرب او د شرق په مشری د اوسنی روسیه ترمېنځ د جیوپولتیک او جیوستراتیژیک رقابت له کبله نوموړی هېواد د ویلادمیر زلنسکي په رهبرۍ د اوږدمهاله جنگ او اور لمبو ته ولوېد او کم تجربه زلنسکي خپل هېواد د غرب د گټو قرباني او بشري کادرونه یې د غربی اروپا پر لور مهاجر شول (دهشیار، ۱۳۹۳: ص ۱۸۷).

د ټولنیزو علومو ټول علماء په دې متفق دي، چې د نړیوال نظام په ډېرو هېوادونو کې سیاسي ثبات پر اقتصادي ودې باندې مستقیم اغېز لري او له یو او بل سره مستقیمه اړیکه لري یعنې که چېرې د یو هېواد سیاسي ثبات غښتلی کیږي او دوام پیدا کوي، نو هرو مرو اقتصادي وده یې هم غښتلې کیږي او برعکس کمزوری کیږي، خو په نړیوال نظام کې د ایران، کیوبا، ونزویلا، شمالي کوریا، بیلا روس او د مرکزي آسیا په څېر ځینې هېوادونه هم شته، چې د نسبي سیاسي ثبات سره سره یې اقتصاد رشد نده کړی، بلکه اقتصاد یې له رکود سره مخ ده، چې د اقتصادي رکود تر ټولو ستر لامل یې په همدې هېوادونو کې د شمشېر په زور حکومت کول او د غرب لخوا اقتصادي بندیزونه دي.

د پاکستان په گاونډ کې پروت هېواد هند، چې له پاکستان سره یې هم مهاله خپله خپلواکي ترلاسه کړې او په دې تېرو ۷۶ کلونو کې یې هېڅ پوځي کودتاه نده تجربه کړې، بلکه هر ملکي حکومت هر ځل خپل واک د ټاکنو له لارې منتخب حکومت ته سپارلی او د هند سیاسي ثبات یې ساتلی، نو ځکه اوس مهال هند د خپل صنعت، زراعت، بشري کادرونو او تکنالوژۍ پر مټ یو غښتلی اقتصادي او پرمختللی هېواد گڼل کیږي او په راتلونکو څو کلونو کې به د نړۍ په کچه درېیم اقتصادي هېواد ونومول شي. د هند هېواد د همدې باثباته سیاسي، غښتلي اقتصادي او صنعتي نظام پر مټ وتوانېد، چې خپله سپورمکي په بریالتوب سره د سپورمې مدار ته وڅېږوي او په دې برخه کې د نړۍ په کچه له آمریکا، روسیه او چین څخه وروسته څلورم مقام خپل کړي. د هند په گاونډ کې پروت هېواد چین جمهوریت د ۱۹۴۹م کال انقلاب څخه راپدې خوا وتوانېد، چې خپل سیاسي ثبات او ملي یووالی وساتي او

دغه سياسي ثبات او ملي يووالي د چين جمهوريت د نړيوال نظام په اقتصادي او صنعتي برخه کې د آمريکا متحده ايالتونو سيال جوړ کړ او تمه ده، چې د چين جمهوريت په نږدې راتلونکي کې په صنعتي او اقتصادي برخه کې د آمريکا ځای ناستی شي، ځکه چې اوسمهال د چين اقتصاد او صنعت په ټوله نړۍ باندې حاکم او په نړيوال نظام کې داسې هېواد شتون نلري، چې هلته د چين جمهوريت توکي او توليد ونه کارول شي.

له يوې خوا افغانستان د خپل جغرافيايي او ستراتيژيک موقعيت له کبله، چې سويلي آسيا له مرکزي آسيا او له هغې لارې يې له اروپا سره نښلوي، کولی شي په اقتصادي، سوداگريزه او ترانزيتي برخه کې ځان گټور ثابت کړي او له بلې خوا افغانستان د طبيعي زيرمو له پلوه د نړۍ په کچه يو بډايه هيواد گڼل کيږي او په خپله خاوره، غرونو، رغونو، دښتو او ميرو کې ډول ډول طبيعي زېرمې لري، چې د هغو په استخراج سره افغانستان د اقتصاد له پلوه په خپلو پښو دريدلی شي، خو بيا هم د بهرنيو لاسوهنو، نيابتي جگړو او د يو شمير کورنيو مغرضو کړيو د کړنو له امله افغانستان تر دې دمه د يو باثباته سياسي نظام څښتن شوی نده، نو ځکه يې د شته زيرمو څخه کومه د پام وړ گټه هم نده پورته کړې. د ۲۰۱۲م کال د جون د مياشتې په ۱۳مه نيټه د امريکا د نيويارک ټايميز ورځپاڼې په افغانستان کې د شته کانونو او طبيعي زيرمو په هکله د امريکا د دفاع وزارت او د ځمکپيژندونکيو د يوې ډلې په حواله يو راپور خپور کړ، چې په افغانستان کې د يو تريليون امريکايي ډالرو په ارزښت معادن موجود دي، چې لا تر اوسه پورې سپرل شوي او را ايستل شوي ندي (عندليب، ۱۳۹۷).

ددې راپور تر مخې افغانستان د اوسپنې او مسو په توليد او صادراتو کې د نړۍ پر مخ تر ټولو ستر هيواد گرځيدلی شي، همدا راز هغه ماده چې په دې راپور کې ورته زياته اشاره شوې لیتيموم (Lithium) دي، د راپور له مخې افغانستان د بوليويا د هيواد څخه زيات لیتيموم لري کوم، چې په ټوله نړۍ کې د دې مادې تر ټولو زيات توليدوونکی هيواد دی. په افغانستان کې شويو څيړنو وښودله، چې دغه هيواد په ملياردونو متر مکعب لیتيموم لري، نو له همدې امله پنتگان پخپل

پر اقتصاد دی سیاسی ثبات اغیزی / ۱۷۷

یادداښت کې کارېلې دي، چې افغانستان د لیتیمو د تولید په برخه کې داسې یو هیواد جوړیدلی شي، لکه څرنګه چې سعودي عربستان د تیلو په برخه کې دی. همدا راز افغانستان د هغه معادنونو چې لا د ځمکې په خپټه کې دي او را ایستل شوي ندي درې سوه او دیرش ډوله لري، چې څیرلو او را ایستلو ته یې زیات وخت ته اړتیا ده. په اقتصادي لحاظ افغانستان د نړۍ په کچه د وروسته پاتې هېوادونو په ډله کې قرار لري، خو د سرشاره طبعي زېرمو او ستراتیژیک موقعیت له کبله د نړۍ په کچه یو غني هېواد ده او شته طبعي زېرمې د افغانستان د اقتصاد په توسعه او رغېدا کې ستر او رغنده رول لوبولی شي (غفوری، ۱۳۹۸).

پایله

د مقالې څېړنیزو توکو ته په کتو جوته شوه، چې د یو هېواد سياسي ثبات د همغه هېواد پر اقتصادي ودې باندې مستقيما مثبت اغېز پرېاسي، ځکه چې سياسي ثبات کاري فرصتونه رامېنځته کوي او کاري فرصتونه د ولس او عامه ذهنیت د باور سبب کېږي او د عامه ذهنیت رضایت بېرته د سياسي نظام د ثبات سبب کېږي او سياسي ثبات اقتصادي وده او رشد رامېنځته کوي. برعکس سياسي بې ثباتي د همغه هېواد پر اقتصادي ودې باندې مستقيما منفي اغېز پرېاسي، ځکه چې په هېواد کې اقتصادي شاه تګ د بې کارۍ او فقر کچه لوړوي او فقر تروريزم او نیابتي جګړو ته لاره هواروي، بلاخره تروريزم او نیابتي جګړې د نظام، سياسي ثبات او اقتصاد د سقوط سبب کېږي، نو د نړيوال نظام پرمختللو هېوادونو، د پرمختګ په حال کې هېوادونو او وروسته پاتې هېوادونو تجربو ته په کتو، افغانستان له خپل مهم جغرافيايي او ستراتيژیک موقعیت، سرشاره طبعي زېرمو، سرتاسري امنیت، ترانزیت او بشري کادرونو څخه هغه وخت سمه ګټه پورته کولی شي، چې یو باثباته سياسي نظام ولري او د باثباته سياسي نظام د دوامداره د لویو قدرتونو نیابتي جګړو ته نه ووایي. د نړيوالو لخوا د افغانستان رسمیت پېژندنه او د رسمیت پېژندنې دپاره په ملي او نړيواله کچه د حکومت مشروعیت یو لازمي او حتمي عنصر ګڼل کېږي، ترڅو افغانستان په اقتصادي لحاظ پر ځان بسيا او د نړيوالو له مرستو څخه بې نیازه شي.

۱۷۸ / مجله علمی - دعوت/ سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

سرچینې

- خانباشی، محمد (۱۳۹۰)، ((تأثیر عوامل اقتصادی بر سطح اعتماد سیاسی))، فصلنامه راهبرد، سال بیستم، شماره ۶۱، زمستان ۱۳۹۰، ص ص ۲۷۷-۳۱۵، (تاریخ دریافت: ۲۳/۰۸/۲۲)، قابل دسترس در:

<https://www.rahbord.csr.ir>

- دهشیار، حسین (۱۳۹۳)، ((ریشه‌های رویارویی آمریکای روسیه در بحران اورکراین))، فصلنامه علمی پژوهشی سیاست جهان، دوره سوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۳، ص ص ۱۶۱ - ۱۹۰، (تاریخ دریافت: ۲۲/۰۸/۲۰۲۲)، قابل دسترس در:

<https://www.interpolitics.guilan.ac.ir>

- شاه‌آبادی، ابوالفضل، بهاری، زهرا (۱۳۹۲)، ((تأثیر ثبات سیاسی و آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب توسعه‌یافته و در حال توسعه))، فصلنامه علمی پژوهشی، پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال چهارم، شماره ۱۶، پاییز ۱۳۹۳، ص ص ۵۳-۷۲، (تاریخ دریافت: ۲۳/۰۸/۲۱)، قابل دسترس در:

<https://www.ensani.ir>

- طیب‌نیا، علی، نیکونستی، علی (۱۳۹۲)، ((نهادها و رشد اقتصادی))، فصلنامه علمی-پژوهشی، سال هجدهم، شماره ۱، بهار ۱۳۹۲، ص ص ۱۰۹-۱۳۲، (تاریخ دریافت: ۲۳/۰۸/۲۷)، قابل دسترس در:

<https://www.jpbud.ir>

- عندلیب، محمد اسماعیل (۱۳۹۷)، ((د افغانستان طبعی زیرمې او نړیوال لوټماران))، (تاریخ دریافت: ۲۳/۰۸/۱۷)، قابل دسترس در:

<https://www.nunn.asia>

- غفوری، آمین الله (۱۳۹۸)، «منابع طبیعی؛ الفبای رشد و توسعه اقتصادی افغانستان»، (تاریخ دریافت: ۲۳/۰۸/۲۷)، قابل دسترس در:

پر اقتصاد دی سیاسی ثبات اغیزی / ۱۷۹

<https://ago.gov.af/sites/default/files>

- فرهادی فر، وحید، رنجبر، ایرج (۱۳۹۹)، ((نسبت سنجی توسعه انسانی و ثبات سیاسی در ایران بعد از انقلاب))، فصلنامه پژوهشی های سیاسی و بین المللی، دوره ۱۳، شماره ۵۳، زمستان ۱۴۰۱، صص ۱۴۶-۱۷۶، (تاریخ دریافت: ۲۷/۰۸/۲۰۲۳)، قابل دسترس در:

<https://www.jp.ir.takestn.iau.ir>

- کمیجانی، اکبر، گرجی، ابراهیم، اقبالی، علیرضا (۱۳۹۲)، ((اقتصاد سیاسی رشد اقتصادی))، فصلنامه پژوهش ها و سیاست های اقتصادی، سال ۲۱، شماره ۶۵، بهار ۱۳۹۲، صص ۶۱-۸۲، (تاریخ دریافت: ۲۷/۰۸/۲۰۲۳)، قابل دسترس در:

<https://www.qjerp.ir>

- یداله، دادگر، اسکندری، حمید (۱۴۰۰)، ((تأثیر هزینه های رفاهی دولت بر ثبات سیاسی-اجتماعی ایران و کشورهای منتخب))، نشریه سیاست گذاری اقتصادی، سال سیزدهم، شماره ۲۶، پاییز و زمستان ۱۴۰۰، صص ۱۶۳-۱۹۰، (تاریخ دریافت: ۲۷/۰۸/۲۰۲۳)، قابل دسترس در:

<https://www.ep.yazd.ac.ir>

Acar, Ali (2019), ((*THE EFFECTS OF POLITICAL STABILITY ON ECONOMIC GROWTH OF THE PRESIDENTAL GOVERNMENT SYSTEM*)), INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMICS AND POLITICS SCIENCES ACADEMIC RESEARCHES) V: 3- N: 9- 2019, Pages 18-31, dated: 2023/08/20, Available at: <https://www.dergipark.org.tr>

- Ahmed, Moin Uddin, Pulok, Mohammad Habibullah (2013), ((*The Role of Political Stability on Economic Performance: The Case of Bangladesh*)), Journal of Economic Cooperation and Development, 34, 3 (2013), Pages 61-100, dated: 2023/08/27, Available at: <https://www.jecd.sesric.org>

- Aisen, Ari, Jose Veiga, Francisco (2011), (*How Does Political Instability Affect Economic Growth?*), 2010 International Monetary Fund (IMF), Middle East and Central Asia Department, dated: 2023/08/20, Available at: <https://www.imf.org>

- Alesina, Alberto, Ozler, Sule, Roubini, Nouriel (1392), (*Political Instability and Economic Growth*), NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH, 1050 Massachusetts Avenue, Cambridge, MA 02138, September 1992, , dated: 2023/08/25, Available at: <https://www.dash.harvard.edu>

- Ausrine, Milasaite (2022), (*Political Stability and Economic Development, Analyzing correlations between political stability and inflation, GDP per capita growth, unemployment*), BACHELOR THESIS WITHIN: Economics, NUMBER OF CREDITS: 15 ECTS, PROGRAMME OF STUDY: International Economics, dated: 2023/08/20, Available at: <https://www.diva-portal.org>

- Dehghanzadeh Shahabad, Rasool (2014), (*The Impacts of Political Stability on Economic Growth: Evidence from Panel data Analysis*), Approval of the Institute of Graduate Studies and Research, Eastern Mediterranean University, October 2014, Gazimagusa, North Cyprus, dated: 2023/08/28, Available at: <https://www.i-rep.emu.edu.tr>

- Masry, Mohamed (2015), (*The Role of Political Stability in Achieving Economic Development*), Journal of Economics and Sustainable Development, ISSN 2222-1700 (Paper) ISSN 2222-2855

پر اقتصاد دی سیاسی ثبات اغیزی / ۱۸۱

(Online), Vol.6, No.16, 2015, Pages 134-153, dated: 2023/08/27,
Available at: <https://www.core.ac.uk>

- Ranmali, Abeyasinghe (2004), (*Democracy, Political Stability, and Developing Country Growth: Theory and Evidence*), Economics Research Honors, Spring 2004 Department of Economics, Illinois Wesleyan University Committee Chair, Dr. M. Seeborg, dated: 2023/08/28, Available at: <https://www.digitalcommons.iwu.edu>

المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة وتفعيلها في معركة غزّة الأخيرة

امین الله مساعد رازقى

عضو هيئة التدريس بكلية الشريعة جامعة الدعوة كابل - افغانستان

amin.haqqani1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9454-6298>

ملخص البحث

كتب هذا المقال تحليلاً وتوصيفياً بهدف معرفة ماهية ميثاق الأمم المتحدة ومعرفة أسباب الفشل في تنفيذ المواثيق الدولية من قبل الأمم المتحدة تحديداً في حرب غزّة ومجيباً لسؤال أساسي وهو أنه ما هي المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة ولماذا تم تفعيلها في معركة غزّة الأخيرة من قبل الأمين العام للأمم المتحدة؟ وما ينال من هذا المقال ملخصاً أن المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة هي من أبرز المواد التي تعطي للأمين العام سلطة تامة للفت مجلس الأمن الدولي وتطبيق السلم في العالم ولكن عدم الزامية قرارات مجلس الأمن باستخدام حق النقض (الفيتو) من قبل اصحابها يجعل بعض القرارات المهمة بلا نتيجة وبلا تأثير، وقد بدا لنا من المعركة الأخيرة في غزّة وتفعيل المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة من قبل الأمين العام الحالي (السيد انطونيو غوتريش) وفشل تطبيقها، أن منظمة الأمم المتحدة ليس لها استقلال تام وأنه يتحمل ضغوط الدول القوية في بعض قراراتها وهذا يسبب عدم الثقة على جمعية الأمم المتحدة والقوانين والمواثيق الانسانية في جميع اقطاب العالم. الكلمات المفتاحية: الأمم المتحدة، المادة ٩٩، الميثاق، غزّة، إسرائيل.

Abstract

This article witted analytically and descriptively with the aim of understanding the nature of the United Nations Charter and identifying the reasons for the failure to implement international treaties by the United Nations, specifically in the Gaza war. It answers a fundamental question: what is Article 99 of the United Nations Charter and why was it activated in the recent Gaza conflict by the UN Secretary-General? The summary of this article indicates that Article 99 of the United Nations Charter is one of the most prominent provisions that gives the Secretary-General full authority to convene the Security Council and implement peace in the world. However, the non-binding nature of Security Council resolutions due to the veto power exercised by its members renders some important decisions ineffective and without impact. The recent conflict in Gaza and the activation of Article 99 by the current Secretary-General (Mr. António Guterres) and its failure to be implemented suggest that the United Nations does not have complete independence and is subject to pressure from powerful countries in some of its decisions. This lack of independence undermines trust in the United Nations, international laws, and humanitarian treaties worldwide.

Key words: United Nations, Article 99, Charter, Gaza, Israel.

Dawat Academic Journal

Fourth Year, Issue

9 (Winter 2024)

Received: 2024-02-02

Accepted: 2024-02-02

مقدمة

إن تاريخ البشرية مليء بحالات شديدة وقاسية من الحرب والظلم وأكل القوى منهم الضعيف، ما كانت ثمرتها ضحايا كثيرة قد يبلغ عددها آلاف وملايين، ولم يحدث ذلك إلا بسبب الاعتلاء والعصبية وعدوان بعض الناس على بعضهم بحق أو بغير حق مما نستطيع أن نسميها ضرورة طبيعية وبشرية لأنه لو لم يكن دفع الله الناس بعضهم ببعض لفسدت الأرض، فالحرب ودفع الظلم ربما يكون فضلاً من الله وسبباً للحرية وإقامة العدل كما تكون قيمته ثمينة وغالية، والحروب العالمية التي سببت قتل الملايين من الناس في العالم كانت سبباً للتفكير حول وضع القوانين والمواثيق الدولية للحرب ورعاية حقوق الإنسان وإن تلك المواثيق رغم أنها تستخدم في بعض الحالات في صالح البشر إلا أنها لا تزال مستغلة لدى الدول المستكبرة والمستبدة وحكام الدول القوية يستغلونها ويستعملونها في مصالحهم والبلاد الضعيفة من العالم الثالث يدفعون ثمناً باهضاً في ذلك، كما نلاحظ ذلك في قرارات الأمم المتحدة وفشلها في تفعيل البنود المؤيدة في ميثاقها.

و قد شاهدنا ولا زلنا نشاهد ما يجري في فلسطين وفي مدينة غزة المحاصرة من حرب غير متساوية بين دولة الاحتلال الإسرائيلي المدعومة كلياً من قبل الولايات المتحدة الأمريكية والدول الغربية وبين حركة المقاومة الإسلامية الفلسطينية (حماس) وغيرها من الفصائل الجهادية، ولقد بلغ حجم الدمار الواسع وقتل آلاف من المدنيين والأطفال والنساء وارتكاب جرائم الحرب من قبل دولة الاحتلال الإسرائيلي في استخدامها للأسلحة الممنوعة، إلى اضطراب الأمين العام للأمم المتحدة لتفعيل المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة بهدف وقف إطلاق النار وإيقاف الحرب في غزة، سعى لم ينجح ولم يستطع الأمين العام تنفيذ المادة المذكورة في الحالة المناسبة لها وذلك بسبب استخدام الولايات المتحدة حق الفيتو رغم التأييد القاطع من أكثر أعضاء مجلس الأمن الدولي، وهذا الأمر يدعونا إلى التفكير حول ماهية المادة ٩٩ من الميثاق وتفعيلها وفهم الأسباب والدواعي في فشل تنفيذها من جانب أكبر مجلس وأعلى إدارة على مستوى العالم.

و تتبين أهمية الكتابة حول الموضوع تالياً:

١. معرفة ماهية المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة تسبب قراءة ميثاق الأمم المتحدة كاملاً

وهناك كثيرون من الناس يغفلون عنه ولا يعرفون عنه شيئاً.

٢. من خلال التدقيق في الموضوع ندرك مواضع تفعيل المادة المذكورة وتاريخ تفعيلها في الماضي

ومدى امكانية استخدامها في المستقبل.

٣. و نتعرف على أسباب فشل تفعيل المادة في وقتها المناسب كما يستلزم ذلك معرفة الدول والمنظمات التي يستغلون الموائيق والعهود الدولية في مصالحهم.

و هناك سؤال تمكن إجابتها وتناولها عبر هذا المقال وهو أنه ما هي المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة ولماذا تم تفعيلها في معركة غزة الأخيرة من قبل الأمين العام للأمم المتحدة ؟

و من خلال هذا المقال يمكننا نيل الأهداف التالية:

١ - معرفة ماهية ميثاق الأمم المتحدة ومدى امكانية تطبيق أبرز بنودها في الحالات المناسبة.

٢ - معرفة الأسباب ودواعي الفشل في تنفيذ الموائيق الدولية.

وما يتعلق بميثاق الأمم المتحدة ومقارنتها بسائر الموائيق وبيان ما يرتبط بينودها وتأثيرها في العالم فقد نجد فيها بعضاً من التقارير والدراسات وأما في الموضوع الذي اخترته للبحث والذي أريد أن أبينه ملخصاً من بيان ماهية المادة ٩٩ من الميثاق المذكورة وتفعيلها في معركة غزة الأخيرة فقد كتب الدكتور مُجَّد بوبوش - استاذ جامعة مُجَّد الأول بوجدة-المملكة المغربية مقالاً بعنوان « المادة ٩٩ من الميثاق ودور الأمين العام للأمم المتحدة في وقف الحرب على غزة» ونشر المقال عبر الموقع الإلكتروني لمركز السلام ٢٠٢٣/١٢/١٢ وما أريد أبين الموضوع في هذ المقال يختلف عن ما كتب حوله بالعنوان المذكور.

وقد سلكت لحل الموضوع منهجا تحليليا وتوصيفيا وذلك بدراسة ميثاق الأمم المتحدة وقراءة ما كتبه المحللون إثر قرار الأمين العام للأمم المتحدة لتفعيل المادة ٩٩ وتأييد هذا القرار دولياً وعالمياً وقد راجعت إلى المواقع المعتبرة ووكالات الإنباء الإخبارية توثيقاً للمنقولات.

التعريف بالأمم المتحدة وأبرز اجهزتها

الأمم المتحدة هي منظمة دولية انشئت في عام ١٩٤٥، وتتكون حتى الآن من ١٩٣ دولة عضو وقد أنشئت منظمة الأمم المتحدة من قبل الدول الأعضاء الأصلية البالغ عددها ٥١ دولة في عام ١٩٤٥. وجميع الدول الأعضاء في الأمم المتحدة هم أعضاء في الجمعية العامة. وتُقبل الدول في العضوية بقرار من الجمعية العامة بناءً على توصية مجلس الأمن. وتسترشد الأمم المتحدة في مهمتها وعملها بالأهداف والمقاصد الواردة في ميثاق تأسيسها وتطورت الأمم المتحدة على مر السنين لمواكبة عالم سريع التغير.

المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة وتفعيلها في معركة غزة الأخيرة / ١٨٧

إن منظمة الأمم المتحدة تتشكل من أجهزة كبيرة وواسعة النطاق في جميع انحاء العالم وتتعرف على أبرز جهات متعلقة بموضوع البحث كما يلي:

١. الجمعية العامة: الجمعية العامة للأمم المتحدة هي الجهاز الرئيسي لصنع السياسات في المنظمة. وتضم الجمعية العامة في عضويتها كافة الدول الأعضاء في المنظمة، ولكل دولة من الدول ١٩٣ الأعضاء في الأمم المتحدة صوت واحد في الجمعية العامة مما يتيح تساوي في قوة الأصوات بين كافة الدول الأعضاء.

٢. مجلس الأمن: يتحمل مجلس الأمن المسؤولية الرئيسية عن صون السلم والأمن الدوليين. ويشكل مجلس الأمن من ١٥ عضو، وكل عضو لديه صوت واحد. بموجب ميثاق الأمم المتحدة، تلتزم جميع الدول الأعضاء بالامتثال لقرارات المجلس. يأخذ مجلس الأمن زمام المبادرة في تحديد وجود تهديد للسلم أو عمل عدواني. ويدعو أطراف النزاع إلى تسوية النزاع بالوسائل السلمية ويوصي بطرق التكيف أو شروط التسوية. وفي بعض الحالات، يمكن لمجلس الأمن أن يلجأ إلى فرض جزاءات أو حتى السماح باستخدام القوة للحفاظ على السلم والأمن الدوليين أو استعادتهما. ويتولى رئاسة مجلس الأمن كل من أعضائه بالتناوب لمدة شهر واحد. ويتكون المجلس من خمسة أعضاء دائمين ولهم حق النقض (حق الفيتو) وهم: الاتحاد الروسي، والصين، وفرنسا، والمملكة المتحدة، والولايات المتحدة. ويعود سبب حصولهم على المقاعد الدائمة لانتصاراتهم في الحرب العالمية الثانية وقد ترأسوا أعلى المراتب في قائمة الإنفاق العسكري للدول. وستة أعضاء غير دائمين قبل أن يتم زيادة العدد إلى عشرة أعضاء عام ١٩٦٥ عندما عدل ميثاق الأمم المتحدة. وتنتخب الجمعية العامة الأعضاء غير الدائمين في المجلس لفترات مدة كل منها سنتان يتم تبديل خمسة أعضاء كل سنة، اختيار الأعضاء غير الدائمين يتم من قبل الأعضاء الخمسة الدائمين في المجلس وتوافق عليها الجمعية العامة للأمم المتحدة. (موقع الأمم المتحدة، UN، بلا تاريخ)

٣. محكمة العدل الدولية: محكمة العدل الدولية هي الجهاز القضائي الرئيسي للأمم المتحدة. وتتولى المحكمة الفصل طبقاً لأحكام القانون الدولي في النزاعات القانونية التي تنشأ بين الدول، وتقديم آراء استشارية بشأن المسائل القانونية التي قد تحيلها إليها أجهزة الأمم المتحدة ووكالاتها المتخصصة. (ICJ بلا تاريخ)

٤. الأمانة العامة: تقوم الأمانة العامة للأمم المتحدة بتنفيذ الأعمال اليومية للأمم المتحدة بتكليف

١٨٨ / مجله علمي - دعوت/ سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ١٤٠٢ هـ ش ١٤٤٥ هـ ق

من الجمعية العامة والأجهزة الرئيسية الأخرى في المنظمة. وإن الأمين العام هو رئيس الأمانة العامة، التي تضم عشرات الآلاف من موظفي الأمم المتحدة العاملين في مراكز العمل في جميع أنحاء العالم. ويتم تعيين موظفي الأمم المتحدة دولياً ومحلياً، ويعملون في مراكز العمل وفي بعثات عمليات حفظ السلام. وإن خدمة قضية السلام في عالم يسوده العنف عمل خطر. يتم تنظيم الأمانة العامة وفقاً لخطوط الإدارات، حيث يكون لكل قسم أو مكتب مجال عمل ومسؤولية متميزة. وتنسق المكاتب والإدارات مع بعضها البعض لضمان التماسك في برنامج عمل الأمم المتحدة. ويقع جزء كبير من الأمانة العامة للأمم المتحدة في مدينة نيويورك بالولايات المتحدة الأمريكية. وللأمم المتحدة كذلك ثلاثة مكاتب رئيسية خارج مقرها وخمس لجان اقتصادية إقليمية. (موقع الأمم المتحدة، UN، بلا تاريخ)

و الأمين العام هو المسؤول الإداري الأول للأمم المتحدة ويتم تعيينه من قبل الجمعية العامة بناء على توصية مجلس الأمن لمدة ٥ سنوات قابلة للتجديد.

التعريف بالأمين العام الحالي للأمم المتحدة

الأمين العام الحالي هو أنطونيو غوتيريش البرتغالي، الذي تولى المنصب كتاسع شخص لهذا المنصب في ١ يناير ٢٠١٧. وفي ١٨ يونيو ٢٠٢١، أعيد تعيينه لولاية ثانية، وُلد غوتيريش في لشبونة عام ١٩٤٩، وتخرج في معهد "Instituto Superior Técnico" بشهادة جامعية في مجال الهندسة وشغل قبل انتخابه أميناً عاماً منصب مفوض الأمم المتحدة السامي لشؤون اللاجئين في الفترة من يونيو ٢٠٠٥ إلى ديسمبر ٢٠١٥، وقبل أن ينضم إلى المفوضية، أمضى ما يزيد على ٢٠ عاماً في العمل الحكومي والخدمة العامة. فقد شغل منصب رئيس وزراء البرتغال من عام ١٩٩٥ إلى عام ٢٠٠٢، واضطلع بصفته رئيساً للمجلس الأوروبي في أوائل عام ٢٠٠٠ وشارك في رئاسة أول مؤتمر قمة بين الاتحاد الأوروبي وأفريقيا. وكان عضواً في مجلس دولة البرتغال من عام ١٩٩١ إلى عام ٢٠٠٢. وانتُخب أيضاً عضواً في البرلمان البرتغالي في عام ١٩٧٦، حيث شغل هذا المنصب لمدة ١٧ عاماً. وكان السيد غوتيريش من عام ١٩٨١ إلى عام ١٩٨٣ عضواً في الجمعية البرلمانية لمجلس أوروبا، حيث انتُخب رئيساً للجنة المعنية بالديمقراطية والهجرة واللاجئين. واضطلع لسنوات عدة بدور نشط في الدولية الاشتراكية، من عام ١٩٩٢ إلى عام ١٩٩٩، واشترك في رئاسة اللجنة الأفريقية، ولجنة التنمية في وقت لاحق. وشغل منصب رئيس المجموعة في الفترة من عام ١٩٩٩ إلى منتصف عام ٢٠٠٥. (موقع الأمين العام للأمم المتحدة، UN، بلا تاريخ)

المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة وتفعيلها في معركة غزة الأخيرة / ١٨٩

التعريف بميثاق الأمم المتحدة

بعد أن جربت الناس في العالم مشاهد مؤلمة من آثار الحربين العالميتين وقتل ونزوح ملايين من الشعوب، دعتهم فكرة البقاء والاحتفاظ بالسلم والنجاة من تدوين ميثاق وعهد دولي كى يتمكنوا الوقاية من ويلات الحروب العظيمة في القدام ولاجل ذلك وقع ميثاق الأمم المتحدة في ٢٦ يونيه ١٩٤٥ في سان فرانسيسكو في ختام مؤتمر الأمم المتحدة الخاص بنظام الهيئة الدولية وأصبح نافذاً في ٢٤ أكتوبر ١٩٤٥ حيث جاء في ديباجة هذ الميثاق: «نحن شعوب الأمم المتحدة وقد آلينا على أنفسنا أن ننقذ الأجيال المقبلة من ويلات الحرب التي في خلال جيل واحد جلبت على الإنسانية مرتين أحرزناً يعجز عنها الوصف، وأن نؤكد من جديد إيماننا بالحقوق الأساسية للإنسان وبكرامة الفرد وقدره وبما للرجال والنساء والأمم كبيرها وصغيرها من حقوق متساوية، وأن نبين الأحوال التي يمكن في ظلها تحقيق العدالة واحترام الالتزامات الناشئة عن المعاهدات وغيرها من مصادر القانون الدولي، وأن ندفع بالبرقي الاجتماعي قدماً، وأن نرفع مستوى الحياة في جو من الحرية أفسح. وفي سبيل هذه الغايات اعترمنا أن نأخذ أنفسنا بالتسامح، وأن نعيش معاً في سلام وحسن جوار، وأن نضم قوانا كي نحتفظ بالسلم والأمن الدولي، وأن نكفل بقبولنا مبادئ معينة ورسم الخطط اللازمة لها ألا تستخدم القوة المسلحة في غير المصلحة المشتركة وأن نستخدم الأداة الدولية في ترقية الشؤون الاقتصادية والاجتماعية للشعوب جميعها» (ميثاق الأمم المتحدة، (ميثاق الأمم المتحدة والنظام الأساسي لمحكمة العدل الدولية، ٢٠١٥ ص ١٧)

و هذا الميثاق الذي يتكون من (١١١) مادة يمكن للأمم المتحدة أن تتخذ إجراءات بشأن مجموعة متنوعة من القضايا بسبب طابعها الدولي الفريد والصلاحيات المخولة في ميثاقها، والذي يعتبر معاهدة دولية وهذا الميثاق هو أداة من أدوات القانون الدولي، والدول الأعضاء في الأمم المتحدة ملزمة به. ومنذ تأسيس الأمم المتحدة في عام ١٩٤٥، استرشدت مهمة المنظمة وعملها بالمقاصد والمبادئ الواردة في ميثاق تأسيسها، وقد تم تعديله ثلاث مرات في ١٩٦٣ و ١٩٦٥ و ١٩٧٣. (المرجع السابق)

ماهية المادة ٩٩ من الميثاق وتاريخ تفعيلها

المادة تصرح بأن « للأمين العام أن ينبه مجلس الأمن إلى أية مسألة يرى أنها قد تهدد حفظ السلم والأمن الدولي» وهذا هو نصها بالإنجليزية: The Secretary-General may

bring to the attention of the Security Council any matter which in his opinion may threaten the maintenance of international peace and security. (ميثاق الأمم المتحدة والنظام الأساسي لمحكمة العدل الدولية، ٢٠١٥ ص 66)

و يبدو أن واضعي ميثاق الأمم المتحدة حين فكروا بإدراج المادة ٩٩، فإنهم كانوا معنيين بإسناد مسؤولية للأمين العام للأمم المتحدة ممارسة أسمى الصفات والحكم السياسي والنزاهة.

و هذه المادة هي الأكثر أهمية من بين المواد الخمس في ميثاق الأمم المتحدة التي تحدد مهام الأمين العام، لأنها تختص بالسلام والأمن الدولي. فهي تمنح الأمين العام سلطة انتباه مجلس الأمن إلى أي مسألة يرى أنها قد تهدد حفظ السلم والأمن الدوليين وتبجيز له ببدء مناقشة في مجلس الأمن حول قضية معينة للضغط على الأعضاء لاتخاذ إجراءات وخطوات حاسمة في الأمر.

والهدف الأساسي من المادة ٩٩ هو التعامل مع الحالات التي تواجه فيها مجلس الأمن صعوبات في التوصل إلى اتفاق بشأن مناقشة الصراعات الناشئة، وذلك لأن لفت انتباه المجلس إلى الحالات التي تشكل خطراً على الأمن والسلم الدولي من شأنه أن يدفع أعضاء المجلس إلى التركيز على دورهم في منع نشوب الصراعات، وتفعيل مجموعة أدوات منصوص عليها في الفصل السابع. وهذا قد يدفع المجلس إلى اتخاذ خطوات فعالة.

و يتم اللجوء إلى المادة ٩٩ نادراً وذلك في الحالات الخطيرة والصعبة وقد استخدمت هذه المادة عدة مرات أبرزها كما تلي:

أولاً: أول من استخدم المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة هو «همرشولد» الأمين العام للأمم المتحدة في ١٣ يوليو عام ١٩٦٠، وكان قد طلب فيها عقد اجتماع عاجل للمجلس بشأن الكونغو. وأدى الاجتماع الذي عقد عقب رسالته وتفعيله المادة ٩٩ إلى تفويض المجلس في اليوم التالي لعملية عسكرية تابعة للأمم المتحدة لمساعدة حكومة الكونغو وقد ساعد الاحتجاج بها في تمهيد الطريق لقوة حفظ سلام تابعة للأمم المتحدة قوامها ٢٠ ألف فرد، التي كافحت للحفاظ على النظام مع انجرار البلاد إلى الحرب الباردة. كما غاب تدخل الأمم المتحدة عن أسوأ فترة عنف في تاريخ الكونغو، خلال سلسلة من الحروب في التسعينيات التي يعتقد أنها قتلت فيها حوالي خمسة ملايين شخص. (2023/12/7 youm7)

المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة وتفعيلها في معركة غزة الأخيرة / ١٩١

ثانياً: واستند الأمين العام «خافيير بيريز» إلى المادة ٩٩ في ختام الحرب الأهلية اللبنانية في ١٩٨٩، وهو صراع شديد التعقيد الذي اهلك حوالي ١٥٠ ألف شخصاً وتضمن غزواً إسرائيلياً واحتلالاً لجنوب لبنان، بالإضافة إلى القتال بين الاحتلال الإسرائيلي والجيش السوري.

ثالثاً: واستخدم غوتريش -الأمين العام الحالي للأمم المتحدة- المادة ٩٩ في حرب غزة الأخيرة عام ٢٠٢٣ ونشر رسالته عبر منصة "إكس" مصرحاً: «في مواجهة الخطر الجسيم لانتهيار النظام الإنساني في غزة، أحث مجلس الأمن على المساعدة في تجنب وقوع كارثة إنسانية وأناشد إعلان وقف إنساني لإطلاق النار»

و جميع الحالات التي استخدم فيها أمناء عامون للأمم المتحدة المادة ٩٩ للتنبيه، بشكل مباشر أو ضمني، لقضايا وصراعات اعتبروها تهديداً للأمن والسلام الدوليين، هي: كوريا الشمالية وكوريا الجنوبية عام ١٩٥٠، لاوس وفيتنام عام ١٩٥٩، الكونغو عام ١٩٦٠، تونس عام ١٩٦١، اليمن عام ١٩٦٣، الأزمة القبرصية عام ١٩٧٤، الحرب الأهلية في لبنان عام ١٩٧٥، غزو إسرائيل ولبنان عام ١٩٧٨، أزمة رهائن السفارة الأمريكية في طهران عام ١٩٧٩، الحرب العراقية الإيرانية عام ١٩٨٠، الحرب في لبنان عام ١٩٨٩ وحرب إسرائيل على غزة عام ٢٠٢٣. (بوبوش، ٢٠٢٣/١٢/١٢)

معركة غزة ودواعى تفعيل المادة ٩٩ فيها

لتوضيح ما جرى وما يجري في غزة من العدوان الإسرائيلي والذي سبب تفعيل المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة، نركز على ما يلي:

أولاً: التعريف بقطاع غزة

قطاع غزة هي المنطقة الجنوبية من السهل الساحلي الفلسطيني على البحر المتوسط؛ على شكل شريط ضيق شمال شرق شبه جزيرة سيناء، وهي إحدى منطقتين معزولتين (الأخرى هي الضفة الغربية) داخل حدود فلسطين التي لم تسيطر عليها القوات الصهيونية في حرب ١٩٤٨، ولم تصبح ضمن حدود دولة إسرائيل الوليدة آنذاك، وتشكل تقريبا ١,٣٣% من مساحة فلسطين. سُمي بقطاع غزة نسبةً لأكبر مدنه وهي غزة. تحد إسرائيل قطاع غزة شمالاً وشرقاً، بينما تحده مصر من الجنوب الغربي. وهو يشكل جزءاً من الأراضي التي تسعى السلطة الفلسطينية لإنشاء دولة ضمن حدودها عبر التفاوض منذ ما يزيد على ٣٠ عاماً في إطار حل الدولتين. فصلت إسرائيل قطاع غزة عن الضفة

١٩٢ / مجله علمى - دعوت/سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ١٤٠٢هـ ش ١٤٤٥هـ ق

الغربية بعد احتلالها للأراضي الفلسطينية الواقعة بينهما، يخضع قطاع غزة والضفة الغربية اسمياً للسلطة الفلسطينية، ومع ذلك، فإن غزة تخضع فعلياً لحكم حركة حماس التي تحكم المنطقة منذ الصراع الداخلي بين الفصائل الفلسطينية عام ٢٠٠٧ والذي أعقب فوز حماس في انتخابات نزيهة عام ٢٠٠٦. ومنذ ذلك الحين، تعرضت غزة لحصار بري وبحري وجوي كامل من إسرائيل مما يمنع الأشخاص والبضائع من الدخول أو الخروج من المنطقة بحرية. ويبلغ طول قطاع غزة ٤١ كيلومتراً، ويتراوح عرضه من ٦ إلى ١٢ كيلومتراً، وتبلغ مساحته الإجمالية ٣٦٥ كيلومتراً مربعاً. يعيش في قطاع غزة حوالي ٢ مليون فلسطيني. (ويكيبيديا، بلا تاريخ)

ثانياً: معركة طوفان الأقصى

معركة طوفان الأقصى هي عملية شنتها المقاومة الفلسطينية في قطاع غزة على إسرائيل فجر يوم السبت ٧ أكتوبر ٢٠٢٣، وشملت هجوماً برياً وبحرياً وجوياً وتسليلاً للمقاومين إلى عدة مستوطنات في غلاف غزة. وأعلن عن العملية مُجد الضيف قائد الأركان في كتائب عز الدين القسام، الجناح العسكري لحركة المقاومة الإسلامية (حماس)، واعتُبرت أكبر هجوم على إسرائيل منذ عقود. وتسلب المقاومة الفلسطينية إلى مستوطنات غلاف غزة عبر السياج الحدودي وعبر وحدات الضفادع البشرية من البحر، إضافة إلى مظليين من فوج «الصفير» التابع لكتائب القسام. واستهدفت مواقع ومطارات وتحصينات عسكرية للعدو وقد تجاوزت ٥ آلاف صاروخ وقذيفة خلال أول ٢٠ دقيقة من العملية. ويحمل الاسم الذي اختارته المقاومة الفلسطينية للعملية "طوفان الأقصى" دلالة الرد على الانتهاكات الإسرائيلية المستمرة للمسجد الأقصى والمقدسات الإسلامية في مدينة القدس. وقال الجيش الإسرائيلي عقب العملية إنه "في حالة حرب"، وتُمنع دوي صفارات الإنذار في جنوب إسرائيل ووسطها ومدينة القدس، في حين أفادت وسائل إعلام إسرائيلية بوقوع معارك بالأسلحة النارية بين مجموعات من المقاومين الفلسطينيين وقوات الأمن في بلدات بجنوب إسرائيل. وأسفرت العملية خلال ساعاتها الأولى عن مقتل مئات الإسرائيليين بين جنود ومستوطنين، وأسر وفقدان أكثر من ١٠٠ شخص من بينهم جنود وضباط إسرائيلي، وأدت إلى إغلاق المطارات المحلية وسط وجنوب إسرائيل، وألغيت عشرات الرحلات الجوية إلى تل أبيب بمطار بن غوريون. وأفادت هيئة البث الإسرائيلية بأن عدد القتلى الإسرائيليين وصل إلى ١٥٣٨ خلال الشهرين من بداية المعركة، في

المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة وتفعيلها في معركة غزة الأخيرة / ١٩٣

حين تجاوز عدد الجرحى ٥ آلاف. وأعلن الناطق العسكري لحركة حماس إن عدد الأسرى لديهم بين ٢٠٠ إلى ٢٥٠ شخصاً بين الجنود والنساء والأطفال. (الجزيرة ٧/١٠/٢٠٢٣)
كما اعلن حماس بعد عملية طوفان الأقصى أن المحتجزين يحتفظون في مكان آمن ونحلى سبيلهم عبر تبادل الأسرى الفلسطينيين ظلماً في سجون الاحتلال.

ثالثاً: رد إسرائيلي وما بعد ذلك

ردا على عملية طوفان الأقصى، أطلق جيش الاحتلال الإسرائيلي عملية عسكرية ضد قطاع غزة سماها عملية «السيوف الحديدية»، وبدأها بقصف جوي مكثف على القطاع وشنّت طائرات الاحتلال غارات عنيفة على أهداف في وسط قطاع غزة صباح اليوم التالي من المعركة، واستهدفت القوات الإسرائيلية منازل قيادات حماس والمستشفيات والمدارس والمخيمات استهدافاً عشوائياً وهجياً واستمرت عملياته الجوية والبحرية والبرية إلى أن خضعت دولة الاحتلال بعد شهر ونصف لعملية التبادل بوساطة دولة قطر ودولة مصر والولايات المتحدة الأمريكية في هدنة مؤقتة دامت حوالي سبعة أيام. (الجزيرة 2023/12/7)

ثم بدأ الحرب والعدوان من جديد ولا زال يستمر إلى الآن (٢٠٢٤/٣/٢٤) ورغم لجوء الأميين العام للأمم المتحدة وتصويب أكثرية قاطعة لجمعية الأمم المتحدة ١٥٣ من ١٩٣ دولة وضغوط عالمية ودولية، لم تتوقف اسرائيل من غاراته الهمجية والعشوائية وفي اليوم ال ١٥٠ من العدوان على غزة واصل جيش الاحتلال الإسرائيلي قصفه على مناطق متفرقة في القطاع وعلى معبر «رفح» الذي يعد الملجأ الأخير لسكان غزة، وقد اعلنت وزارة الصحة الفلسطينية فى تقريرها الأخير يوم ٢٠٢٤/٤/٣ أن حصيلة الشهداء الفلسطينيين منذ بدء الحرب قد وصلت إلى ٣٠٤٠٠ ألفاً نحو ٧٠% منهم نساء وحتى ذلك الحين أصيب نحو ٧١٧٠٠ فلسطيني، نسبة كبيرة منهم من الأطفال وتشير التقديرات إلى أن أكثر من ٨٠٠٠ شخص فى عداد المفقودين تحت الأنقاض. (وزارة الصحة الفلسطينية، ٢٠٢٤/٤/٣) .

و قد ألحقت الغارات الإسرائيلية المتواصلة دمارا واسعا بالمباني السكنية والمرافق الحيوية ودمرت أكثر من ٥٦ مؤسسة صحية وأخرج ٢٦ مستشفى و٤٦ مركزا للرعاية الأولية عن العمل. وبلغ عدد النازحين قسرا في القطاع منذ بدء العدوان، نحو ١,٩ مليون نازح، بحسب وكالة الأمم المتحدة لغوث

١٩٤ / مجله علمى - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ١٤٠٢ هـ ش ١٤٤٥ هـ ق

وتشغيل اللاجئين الفلسطينيين "الأونروا"، يمثلون أكثر من ٨٠% من تعداد سكان القطاع. (الجزيرة، ٢٠٢٤/٢/٢٥)

و رغم كل ذلك لم تبلغ دولة اسرائيل إلى هدفها التي اعلنتها في بدء المعركة من القضاء على حماس واستعادة الرهائن ويستمر الفصائل الفلسطينية في جهادهم ودفاعهم صابرين على ما أصابهم ودافعين عن أرضهم بكل من الآلام والجروح ويجهزون على عدوهم كل ساعة كما قال ابو عبيدة - الناطق العسكرى باسم كتائب القسام الجناح العسكرى لحركة المقاومة الإسلامية (حماس) - في رسالته الصوتية الأخيرة التي وجهها إلى العالم في اليوم ١٣٣ من العدوان الإسرائيلي على غزة « أن المقاومة لا زالت تسيطر على ارض غزة وأن معركة طوفان الأقصى غيرت وستغير وجه العالم وتكتب نهاية الاحتلال كما اعاب على الإدارة الأمريكية بأنها تسير جسورها الجوية لدعم هذا الكيان وكأنها تقاتل دولة عظمى في اقطاب العالم» (يوتيوب: ٢٠٢٤/٣/١٦)

و صرح وزير إسرائيلي في اليوم ١٥٠ من الحرب على غزة أنه ما زلنا بعيدين عن تحقيق أهداف حرب غزة ونقلت صحيفة معاريف عن الوزير في المجلس الوزاري المصغر غدعون ساعر قوله إن إسرائيل لا تزال بعيدة عن تحقيق أهداف الحرب في قطاع غزة وكانت إسرائيل قالت إن أحد أهدافها من الحرب على قطاع غزة هو القضاء على حركة المقاومة الإسلامية (حماس) (الجزيرة، ٢٠٢٤/٤/٣)

دواعى تفعيل المادة ٩٩

كما ذكرنا سابقا أن المادة ٩٩ قد استخدمت عدة مرات من بدأ انشاء الميثاق مرة عام ١٩٦٠ ومرة الأخيرة استخدمت بعد انطلاق شهرين من الحرب غير المسبوقة على معركة غزة من قبل انطونيو غوتريش - الأمين العام الحالي - في ٧ ديسمبر عام ٢٠٢٣ وهذه هى أول مرة منذ توليه الأمانة العامة محذرا من أن النزاع بين إسرائيل وحماس يمكن أن يعرض حفظ السلام والأمن الدوليين للخطر وقد حذر في رسالته أنهيار كامل وشيك للنظام العام في قطاع غزة الذي يتعرض لقصف اسرائيلي مستمر بعد هجمات ٧ أكتوبر، مشددا على وجوب إعلان وقف إنساني لإطلاق النار. (BBC، ٢٠٢٣/١٢/٨)

يُعلم من تصريح الأمين العام للأمم المتحدة أن الوضع في قطاع غزة مأساوى جداً وأن العالم قد ادرك ما يجرى في حق المدنيين من الأطفال والنساء ووقوع كارثة إنسانية فيها وأن ذلك يسبب

المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة وتفعيلها في معركة غزة الأخيرة / ١٩٥

خطراً عظيماً لحفظ السلام في المنطقة ولأجل ذلك طالب الأمين العام من جديد وقف إطلاق النار لدواع إنسانية لتفادي تبعات لا رجعة فيها على الفلسطينيين، وعلى السلام والأمن في المنطقة. كما كانت الأمم المتحدة قد حذرت وبعد مرور شهرين على اندلاع الحرب في قطاع غزة من وقوع سيناريو أكثر رعباً في القطاع.

فتفعيل المادة ٩٩ هي خطوة نادرة تقوم بها الأمم المتحدة للمرة الأولى منذ نحو ٤١ عاماً، وذلك لتسريع إجراءات مجلس الأمن الدولي بشأن الحرب في غزة غير أن إثارة الأمين العام للمادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة لا يعني أن أعضاء المجلس سيلتزمون حتماً بمضمونه والتصويت لصالحه وكذلك قد وقع لأنه لما اجتمع أعضاء المجلس الأمن الدولي مجيباً رسالة الأمين العام في ٨ ديسمبر ٢٠٢٣ لم ينجح المجلس رغم موافقة أكثرهم بوقف إطلاق النار في معركة غزة وذلك لاستخدام حق النقض (الفيتو) من قبل الولايات المتحدة الأمريكية وختم المجلس من غير نتيجة قاطعة وكان شيئاً لم يكن.

آثار تفعيل المادة وسبب الفشل تنفيذ أهدافها

أولاً: آثار تفعيل المادة ٩٩

ردود فعل واسعة أثارها خطوة تفعيل المادة ٩٩ حول ما يمكن أن تقود إليه ومدى نجاحها خاصة من اتجاهات مؤيدة ومعاكسة ونستطيع تلخيصها في ما يلي:

١- إثارة غضب إسرائيل: بعد توجيه رسالة غوتريش حول تفعيل المادة ٩٩ للاحتفاظ بالسلام، قد نشرت الوكالات الانبائية والصحف العالمية عناوين أخبارية بأن المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة تثير غضب إسرائيل وفي تعبير عن الانزعاج والغضب بسبب ما تحدث به غوتريش، كتب وزير الخارجية كوهين عبر منصة "إكس" (تويتر سابقاً) "إن ولاية غوتريش تشكل خطراً على السلام العالمي". مشيراً إلى أن "طلبه تفعيل المادة ٩٩ والدعوة إلى وقف إطلاق النار في غزة يشكل دعماً لمنظمة حماس الإرهابية وتصديقاً على قتل المسنين واختطاف الأطفال واغتصاب النساء" وقال: "من يدعم السلام العالمي عليه أن يدعم تحرير غزة من حماس" على حد تعبير كوهين. (Eli Cohen، منصة X، ٢٠٢٣، ١٢، ٠٧)

وكان هذا الرد من قبل دولة إسرائيل واضحاً ومأمولاً لأنها مدعومة من قبل الولايات المتحدة ومتحديها التي أعلنت حمايتها من أول يوم أقامت وأرادت القضاء على حركة حماس وإعادة المحتجزين من قبل الفصائل الجهادية الفلسطينية بالعنف والعدوان الهمجي على قطاع غزة.

٢. استقبال وترحيب تفعيل المادة ٩٩ من قبل كافة المنظمات الحقوقية الدولية والعربية والإسلامية: رغم إثارة غضب إسرائيل والدولة الداعمة لها، قد استقبلت الجمعيات والمنظمات الدولية والعربية والإسلامية وثمنت مبادرة غوتيريش تفعيل المادة كما تعربوا عن خيبة الأمل قبل اخفاق مجلس الامن في وقف النار بغزة، وأعلنت منظمة التعاون الاسلامي بأنها تثنى مبادرة مجلس الامن الدولي إلى إعلان وقف إنساني لإطلاق النار تجنباً لوقوع كارثة إنسانية في قطاع غزة، بموجب المادة (٩٩) من ميثاق الأمم المتحدة؛ بينما أعرب عن خيبة امله واستنكاره لإخفاق مجلس الأمن الدولي في التصويت لصالح تمرير مشروع قرار بهذا الشأن واعلن الموقع الاعلامي الرسمي لمنظمة التعاون الاسلامي، عن أمين عام المنظمة، انه "رحب بدعوة الأمين العام للأمم المتحدة السيد أنطونيو غوتيريش مجلس الامن الدولي إلى إعلان وقف إنساني لإطلاق النار تجنباً لوقوع كارثة إنسانية في قطاع غزة، بموجب المادة (٩٩) من ميثاق الأمم المتحدة؛ معتبراً أن هذه المبادرة خطوة مهمة وضرورية لتفعيل دور ومسؤولية مؤسسات الأمم المتحدة، وخصوصاً مجلس الأمن الدولي تجاه وقف العدوان الإسرائيلي المتواصل على الشعب الفلسطيني في قطاع غزة. (ارنا، ٢٠٢٣، ١٢، ٠٧).

وفي متابعة لمستجدات هذا الامر، أعربت منظمة التعاون الاسلامي وأكثر المنظمات الحقوقية الدولية والعربية والإسلامية عن خيبة أملهم واستنكارهم لإخفاق مجلس الأمن الدولي في التصويت لصالح قرار حاسم بوقف إطلاق النار في غزة، معتبرين أن هذا الإخفاق ينعكس سلباً على دوره في حفظ السلم والأمن الدوليين وحماية المدنيين الأبرياء، ووضع حد لهذه الكارثة الإنسانية المتفاقمة نتيجة استمرار العدوان الإسرائيلي الغاشم على الشعب الفلسطيني في قطاع غزة. وقد حذروا جميعاً بأن اخفاق مجلس الأمن الدولي في تحمل مسؤولياته في هذه المرحلة الحرجة يعطي الاحتلال الإسرائيلي فرصة لمواصلة وتصعيد عدوانه على الشعب الفلسطيني؛ مشيداً بمواقف جميع الدول التي دعمت مشروع القرار في مجلس الأمن الدولي، ومجدداً التأكيد على ضرورة مواصلة الجهود لتحقيق وقف فوري لإطلاق النار، وضمان إيصال المساعدات الإنسانية إلى قطاع غزة، وتوفير الحماية الدولية للشعب الفلسطيني.

ثانياً: سبب فشل تنفيذ أهداف المادة ٩٩

بينما كان العالم ينتظر صدور قرار مجلس الأمن الدولي بشأن وقف إطلاق النار إثر مطالبة الأمين العام للأمم المتحدة، أنطونيو غوتيريش تفعيل المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة، فوجئ الجميع

المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة وتفعيلها في معركة غزة الأخيرة / ١٩٧

باستخدام الولايات المتحدة الأمريكية لحق النقض "الفيتو" ضد مشروع القرار؛ مما أدى لفشل المجلس في اتخاذ أي إجراء لوقف المذبحة الإسرائيلية المتواصلة على قطاع غزة وهذا الموقف المخجل الذي أظهر فيه مجلس الأمن الدولي عجزه وتقايسه عن القيام بدوره في حفظ الأمن والسلم الدوليين، دفع كلاً من الذين كانوا قد استقبلوا وترحبوا بتفعيل المادة ٩٩ إدانة استخدام الولايات المتحدة حق النقض "الفيتو" ضد مشروع قرار بمجلس الأمن يطالب بالوقف الفوري لإطلاق النار في غزة لأسباب إنسانية. وما بين المطالبة بتطبيق المادة ٩٩ والفيتو الأمريكي في مجلس الأمن مازال مسلسل العدوان الإسرائيلي على قطاع غزة مستمرا والذي تسبب تزايد الضحايا والدمار الهائل يومياً.

و يأتي الفيتو الأمريكي على مشروع القرار تزامنا مع زيارة وفد اللجنة الوزارية المكلفة من القمة العربية الإسلامية المشتركة غير العادية زيارة لها الولايات المتحدة الأمريكية ولقاءات مكثفة مع مسؤولين أمريكيين، للدعوة بوقف القتال فورا في قطاع غزة بين فصائل المقاومة الفلسطينية وإسرائيل. وعلى ذلك عرفنا تماماً بأن السبب الوحيد في فشل تفعيل المادة ٩٩ هو استخدام حق النقض من قبل الولايات المتحدة الأمريكية وذلك لاستمرار دعمها دولة الاحتلال الإسرائيلي بهدف القضاء الكامل على حماس ودفن القضية الفلسطينية.

و موقف الأمريكان هذا كان مخجلاً وغير أخلاقي وأثار استنكار الجمعيات الإنسانية والإسلامية كما أعلن الأمين العام لجامعة الدول العربية (أحمد أبو الغيط) عبر في منصة إكس، عن تأييده لمبادرة جوتيريش، وأضاف أن لجوء الأمين العام للأمم المتحدة إلى مجلس الأمن وفق المادة ٩٩ من الميثاق لأول مرة منذ توليه منصبه "يشهد على فداحة الموقف، ولا بد أن يتحمل المجلس مسؤوليته بعد هذا الإفشال المتكرر. (BBC، ٢٠٢٣/١٢/٧)

و دفع ذلك مصر وموريتانيا، بصفتها رئيسي المجموعة العربية ومنظمة التعاون الإسلامي، لتقديم طلب رسمي لعقد اجتماع عاجل للجمعية العامة للأمم المتحدة، استناداً للقرار ٣٧٧ الذي يجيز عقد دورة استثنائية طارئة، في حال فشل مجلس الأمن في التوصل لقرار بشأن القضايا المهّدة للأمن والسلم الدوليين، وإثر ذلك وبعد أن جعلت الولايات المتحدة الأمريكية مجلس الأمن الدولي محتلاً وظيفياً، انعقد اجتماع جمعية الأمم المتحدة في ١٤ ديسمبر عام ٢٠٢٣ وصوتت الجمعية العامة بتأييد ١٥٣ دولة من بين ١٩٣ دولة بمشروع قرار وقف اطلاق النار ومعارضة ١٠ دولة وامتناع ٢٣ دولة عن التصويت. (القاهرة الإخبارية، ٢٠٢٤/١٢/١٢)

١٩٨ / مجله علمى - دعوت/ سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ١٤٠٢هـ ش ١٤٤٥هـ ق

و أخيراً لم ينجح مجلس الأمن الدولي ولا الجمعية الأمم المتحدة في وقف إطلاق النار وإيقاف العدوان الإسرائيلي العاشم على قطاع غزة ولا نزال نشاهد الوضع المأساوي والشدائد غير المسبوقة في تاريخ البشرية ولا زلنا نسمع ونرى بأعيننا القتل الهمجي وارتكاب جرائم الحرب في حق المدنيين من قبل السلطات الإسرائيلية وبدعم الولايات المتحدة عمداً وظل صمت مخزي من قبل الدول العربية والإسلامية على حد لا يستطيع أحد أن يفعل شيئاً ونترك ذلك لقضاة من يأتي بعدنا.

النتيجة:

بعد ما بحثنا عن تفعيل المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة في هذا المقال، نصل إلى النتائج التالية:

- ١- إن المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة هي من أبرز المواد المندرجة في الميثاق التي تعطي سلطة كاملة للأمين العام و ذلك لتطبيق السلم في محاور الحرب في أى نقاط العالم.
- ٢- عدم إلزامية قرارات مجلس الأمن باستخدام حق النقض (الفيتو) من قبل أصحابها مخزية ويجعلها بلا نتيجة ولا يترتب عليها شئ سوى ضياع الوقت والأمال الخاسرة.
- ٣- قد بدا لنا من المعركة الأخيرة في غزة واضحاً أن مجلس الأمن أو بعض أعضائها لا يؤدون أو لا يريدون واجبه الأساسي قبالة القضايا الهامة عالمياً وهي تحقق الأمن بل إن الحروب قد توقد نيرانها بدعمهم طرفاً أكثر قوة وظلماً وارتكاباً للجرائم الحربية.
- ٤- يبدو من تفعيل المادة ٩٩ وفشل تطبيقها أن منظمة الأمم المتحدة ليس لها حرية كاملة وتعمل جانبياً في بعض القضايا العالمية.
- ٥- رغم أنه ثبت ارتكاب الجريمة الحربية من قبل دولة الاحتلال الإسرائيلية وشهدت الوسائل الإعلامية استخدام الأسلحة الممنوعة دولياً على غزة، يبدو أن المحكمة الدولية التابعة للأمم المتحدة وسائر الجمعيات والمنظمات الغربية لا يرفعون أصواتهم في ذلك ولو كان وقع جزء قليل من ذلك من قبل المسلمين لامتثلت الجوب بأصواتهم وملئت الصحف والوسائل الاعلامية تقييماً وانكاراً.
- ٦- و أخيراً نستنتج أن القوانين والمواثيق التي تكتب بأيدي البشر لا تزال مسيطرة ومسجونة لدى الدول المستكبرة والقوية ويعملون بها في صالحهم ويؤثرون منافعهم على غيرهم من الناس ولو بلغت الضحايا والجروح آلاف وملايين، ومن هنا ندرك قيمة القوانين الإلهية وأهمية تطبيقها في الأرض.
- ٧- يجب على المسلمين احتفاظهم بالقوانين المستنبطة من الشريعة الإسلامية كما عليهم أن

المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة وتفعيلها في معركة غزة الأخيرة / ١٩٩

يستمسكوا بالعروة الوثقى وذلك لما بدا لنا من تحطيم القوانين البشرية على أيدي واضعيها وظهر أنهم يقولون ما لا يفعلون وهم لا يربون في مؤمن إلاً ولا ذمة.

٨- يجب على الدول الإسلامية بذل الجهود في تشكيل منظمة ذا سلطة وصلاحيه في العالم وذلك للاحتفاظ بالحقوق الأساسية للمسلمين وللناس جميعاً كحق الحياة وحق المساواة وحق الحرية وحق التدين، لأن الحرب الأخير في غزة قد كشف الخفاء وأوضح لنا تماماً بأن الأمم المتحدة والمنظمات الحقوقية لا يقدرّون على رعاية حقوق الناس في اقطاب العالم بسبب بعض الضغوط السياسية.

الإقتراحات:

بعد ما توصلنا من النتائج وما درسنا حول الموضوع، أود أن أبرز النقاط التالية كإقتراحات لكل من يهمله الأمر:

١- إن عملية طوفان الأقصى ومعركة غزة الأخيرة التي سببت تفعيل المادة ٩٩ من قبل الأمم المتحدة، لها دروس وعبر مهمة لقاطبة الأمة الإسلامية وينبغي دراستها كاملاً كموضوع علمي وسياسي ومن ثم اقتراح للباحثين أن يبذلوا جهدهم في ذلك.

٢- من الممكن أن يدرس كل جانب من القضايا التي دارت وتجرى في تلك المعركة علاحدً سياسياً وأخلاقياً وعسكرياً وغيرها.

٣- بإمكان الباحثين أن يدرسوا آثار فشل مجلس الأمن الدولي تفعيل المادة ٩٩ في العالم.

المراجع

١. منظمة العفو الدولية، amnesty، الأمم المتحدة، (بلا تاريخ) تاريخ المشاهدة: (٢٠٢٤/٣/٤)

الرباط:

<https://www.amnesty.org/ar/what-we-do/united>

٢. الموقع الرسمي لأمين العام للأمم المتحدة (بلا تاريخ) وقت المشاهدة (٢٠٢٤/٢/١٢)

<https://www.un.org/sg/ar/content/sg/biography>

٣. Unated Nations (بلا تاريخ) تاريخ المشاهدة: (٢٠٢٤/٣/٤) الرباط:

<https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

٤. موقع المحكمة العدل الدولية، ICJ، The International Court of Justice،

٢٠٠ / مجله علمى - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ١٤٠٢ هـ ش ١٤٤٥ هـ ق

which has its seat in The Hague, is the principal judicial organ of

the United Nations (بلا تاريخ) تاريخ المشاهدة: (٢٠٢٤/٣/٤) الرابط:

<https://www.icj-cij.org/>

٥. ميثاق الأمم المتحدة والنظام الأساسي لمحكمة العدل الدولية، منشورات الأمم المتحدة، ٢٠١٥،

DPI/2587

٦. موقع اليوم السابع، ما هي المادة ٩٩ التي استخدمها الأمين العام للأمم المتحدة لأول مرة

بولايته؟ تاريخ النشر: 2023/12/7، تاريخ المشاهدة: ٢٠٢٤/٢/٢٨ الرابط:

<https://www.youm7.com/story>

٧. د. محمد بوبوش - جامعة محمد الأول بوجدة - المملكة المغربية، حدود الصلاحيات؛ المادة ٩٩ من

الميثاق ودور الأمين العام للأمم المتحدة في وقف الحرب على غزة، ٢٠٢٣/١٢/١٢، مركز السلام

للدراستات الإستراتيجية،

<https://peacecss.com/> .

٨. ويكيبيديا، قطاع غزة، (بلا تاريخ) تاريخ المشاهدة: ٢٠٢٤/٢/٢١، الرابط:

<https://ar.wikipedia.org/wiki>

٩. وزارة الصحة الفلسطينية، التقرير اليومي على العدوان الإسرائيلي على غزة، تاريخ النشر وتاريخ

المشاهدة: (٢٠٢٤/٤/٣)، الرابط:

https://site.moh.ps/Content/File/jxM7v3YUq6wnjxOfTTJ5fYCb_W3cQ6bh9BRKmlBzVWjwceJWf.pdf

١٠. الجزيرة، معركة طوفان الأقصى، تاريخ النشر: 2023/10/7، تاريخ المشاهدة:

٢٠٢٤/١/٢٢، الرابط:

<https://www.aljazeera.net/news/liveblog/2023/12/16>

١١. يوتيوب، خطاب أبو عبيدة في اليوم ١٣٣ من حرب غزة، تاريخ نشر الفيديو

(٢٠٢٤/٣/١٦) تاريخ المشاهدة: (٢٠٢٤/٤/٣)، الرابط:

<https://www.youtube.com/watch?v=4Jw9ZTff7aQ>

١٢. BBC، هل يؤدي تفعيل المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة إلى وقف إطلاق النار في غزة؟

تاريخ النشر: (٢٠٢٣/١٢/٨) تاريخ المشاهدة: (٢٠٢٤/١/٢٢)، الرابط:

المادة ٩٩ من ميثاق الأمم المتحدة وتفعيلها في معركة غزة الأخيرة / ٢٠١

<https://www.bbc.com/arabic/interactivity-67663304>

١٣. منصّة ايكس، Eli Cohin، تاريخ النشر، ٢٠٢٣/١٢/٧، تاريخ المشاهدة:

٢٠٢٤/١٢/٢٠، الرابط:

<https://twitter.com/elicoh1/status/1732513338049863692?ref>

١٤. (ارنا، منظمة التعاون الاسلامي تّمن مبادرة غوتيريش، تاريخ النشر: ٢٠٢٣، ١٢، ٠٧، تاريخ

المشاهدة: ٢٠٢٣/١٢/٢٨، الرابط:

<https://ar.irna.ir/news/85316901/>

١٥. القاهرة الإخبارية (Al QahirA News)، بعد فشل المادة ٩٩.. هل يوقف "القرار

"٣٧٧" بالأمم المتحدة مذبحّة غزة؟، تاريخ النشر: ٢٠٢٣/١٢/١٢، تاريخ المشاهدة: ٢٠٢٣/١٢/٢٨،

الرابط:

<https://alqaheranews.net/news/58437>

رهنمود تدوین و ارسال مقالات برای مجله علمی-تحقیقی دعوت

شرایط پذیرش مقاله

- مقاله اصلی، پژوهشی، ساختارمند و با معیاری‌های امروزی تحقیقات علمی برابر باشد.

- مقاله در نشریه دیگری به نشر نرسیده و یا زیر ارزیابی نباشد.

- مقاله حد اقل پاسخگوی یکی از نیازمندی‌های جامعه باشد.

- اصول و قواعد نگارشی در متن مقاله رعایت شده باشد.

- منبع‌دهی با استفاده از روش درون‌متنی باشد.

- حجم مقاله حدود ۱۵ صفحه در فایل ورد باشد.

- نویسنده حین تسلیم‌دهی مقاله، فورم دریافت مقاله و تعهدنامه را امضاء نماید.

ساختار مقاله

- **عنوان:** عنوان مقاله کوتاه، گویا، جذاب، جدید، دارای قلمرو مشخص، بیان‌کننده

محتوای مقاله بوده و با هدف اصلی مقاله متناسب باشد.

- **نام و نشانی نویسنده:** بعد از عنوان مقاله، ابتداء نام و نام خانوادگی نویسنده، به ادامه

موقف‌سازمانی، شماره تماس و ایمیل آدرس نویسنده درج مقاله باشد.

- **چکیده:** حداکثر ۱۵۰ کلمه بوده و باید حاوی سوال اصلی، فرضیه، روش تحقیق و

یافته‌های تحقیق باشد.

یادآوری: چکیده ادبیات گزارشی داشته باشد و نیز از نقل قول مستقیم و کاپی پیست

از متن مقاله و نتیجه‌گیری در آن جلوگیری شده باشد.

- **واژگان کلیدی:** واژگان کلیدی باید میان ۵ تا ۷ کلمه بوده و بعد از از چکیده آورده

شود.

۲۰۴ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره نهم خزان و زمستان ۱۴۰۲ هـ ش ۱۴۴۵ هـ ق

- مقدمه: شامل بیان مسئله، اهمیت، ضرورت، سوال، فرضیه، روش تحقیق و معرفی نوع تحقیق باشد.

یادآوری: تمام موارد یاد شده، تحت عنوان مقدمه بحث می شود و عنوان جداگانه برای هر بخش لازم نیست.

پیشینه تحقیق: در این بخش مقاله، تحقیقات انجام شده در مورد و یا مرتبط به موضوعی که برای تحقیق انتخاب شده است، با نگاهی انتقادی بررسی و محقق جنبه نوآوری خود را بیان کرده باشد.

چهارچوب نظری: کوشش شود مقاله های حوزه علوم بشری و اقتصادی دارای چارچوب نظری باشد، تا محقق به کمک نظریه های مرتبط، بتواند به تبیین درست مسئله بپردازد.

- **متن اصلی:** شامل عنوان های اصلی و فرعی، پی نوشت ها، جدول ها و گراف ها، تحلیل و مستندسازی دقیق باشد.

- **بحث و نتیجه گیری:** نتیجه گیری علمی، دقیق و با تحلیل علمی نویسنده همراه باشد. هم چنان نتیجه گیری نباید به شکل خلاصه مطلب باشد.

شیوه مرجع دهی

مرجع دهی به روش درون متنی (APA) باشد؛ یعنی بعد از نقل مطلب، منبع باید به این شکل درج شود (نام صاحب اثر، سال انتشار و شماره صفحه). مثال: (خلیل هدف، ۱۴۰۲:

۱۰۰)

نحوه نگارش منبع در فهرست منابع: با در نظر داشت نوع منبع، فهرست منابع به گونه زیر ترتیب گردد:

۱. **مرجع دهی از کتاب ها:** نام خانوادگی، نام (سال انتشار)، عنوان کتاب (به شکل بولد)، (نام مترجم یا مصحح)، محل انتشار و ناشر.

رهنمود تدوین و ارسال مقالات برای مجله علمی-تحقیقی دعوت / ۲۰۵

۲. مرجع‌دهی از مقاله‌ها: نام خانوادگی نویسنده، نام، عنوان مقاله، نام مترجم، نام مجله داخل قوس «به شکل ایتالیک»، شماره مجله، صفحه، محل انتشار: ناشر و تاریخ نشر.
۳. مرجع‌دهی از سایت‌های معتبر اینترنتی: نام خانوادگی، عنوان مقاله یا کتاب (به شکل ایتالیک)، تاریخ نشر (روز، ماه، سال) تاریخ بازیابی (روز، ماه، سال)، نشانی صفحه اینترنتی.

فرایند دریافت، ارزیابی، نشر و اعلان نتایج مقاله‌ها

۱. ثبت مقاله در دیپارتمنت مربوطه و یا در دفتر آمریت تحقیقات علمی؛
 ۲. تکمیل فورم دریافت مقاله و امضای تعهدنامه توسط نویسنده؛
 ۳. بررسی مقدماتی مقاله‌ها توسط سردبیر و گزینش مقاله‌های قابل داوری؛
 ۴. ارسال مقاله‌های قابل داوری به داوران از طریق شورای مرکزی تحقیقات علمی؛
 ۵. ارسال مقاله‌های تایید شده و نیاز به اصلاح به نویسنده مقاله، بعد از داوری؛
 ۶. ارسال پیام از طریق ایمیل به نویسنده‌های که مقاله‌هایشان رد شده است؛
 ۷. مقاله‌ای در این مجله منتشر خواهد شد که بعد از ارزیابی، ۷۵ نمبر کسب کند و قبلاً در مجله دیگر یا سایت‌های اینترنتی منتشر نشده باشد؛
 ۸. نشر مقاله و نیز ارسال مکتوب تأییدی به نویسنده بابت نشر مقاله ایشان؛
 ۹. مجله در پذیرفتن و نپذیرفتن و نیز ویرایش مقاله‌ها، آزاد است.
- موفق باشید!

Dawat

Academic Journal

Fourth year, Issue9 (Winter 2024)